

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**1564 TARİHLİ TAHRİR DEFTERİNE GÖRE ATİNA, ARHAVİ VE HEMŞİN
KAZALARINDA SOSYAL VE İKTİSADÎ HAYAT**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NURSENA TEMUR

İSTANBUL 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

1564 TARİHLİ TAHRİR DEFTERİNE GÖRE ATİNA, ARHAVİ VE HEMŞİN
KAZALARINDA SOSYAL VE İKTİSADÎ HAYAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NURSENA TEMUR

TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞR. ÜYESİ ENGİN ÇETİN

İSTANBUL 2024

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
1564 Yılına Kadar Yapılan Tahrirler.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
ATİNA KAZASI	6
1.1 İskân Birimleri ve Nüfus	6
1.2 İktisadî Hayat	11
1.2.a. Raiyyet Rüsûmu Kalemleri	11
1.2.b. Halkın Tasarrufunda Bulunan Toprak Miktarı	15
1.2.c. Hububat Üretimi	16
1.2.d. Meyve Üretimi	17
1.2.e. Keten-Kendir Üretimi	18
1.2.f. Hayvancılık	20
1.2.f.1. Koyun ve Domuz Besiciliği	20
1.2.f.2. Arıcılık	20
1.2.f.3. Av Kuşları	22
1.2.g. İşletmeler	22
1.2.g.1. Değirmenler	22
1.2.g.2. Furun Arkı	24
1.2.g.3. Mukataalar	25
1.3 Askeri Düzenlemeler ve Görevliler	26
1.4 Atina Kazasının Etnik Yapısına Dair Tespitler	30
İKİNCİ BÖLÜM	34
ARHAVİ KAZASI	34
2.1 İskân Birimleri ve Nüfus	34
2.2 İktisadî Hayat	40
2.2.a. Raiyyet Rüsûmu Kalemleri	40
2.2.b. Halkın Tasarrufunda Bulunan Toprak Miktarı	44
2.2.c. Hububat Üretimi	44
2.2.d. Meyve Üretimi	46
1.2.e. Keten-Kendir Üretimi	47

2.2.f. Hayvancılık ve Arıcılık	50
2.2.f.1. Koyun ve Domuz Besiciliği	50
2.2.f.2. Arıcılık	51
2.2.f.3. Av Kuşları	53
2.2.g. İşletmeler	54
2.2.g.1. Değirmenler	54
2.2.g.2. Furun Arkı	55
2.2.g.3. Mukataalar	56
2.3 Askerî Düzenlemeler ve Görevliler	57
2.4 Arhavi Kazasının Etnik Yapısına Dair Tespitler	59
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	61
HEMŞİN KAZASI.....	61
3.1 İskân Birimleri ve Nüfus	61
3.2 İktisadî Hayat	66
3.2.a. Hayvancılık	67
3.2.a.1. Av Kuşları	68
3.2.b. İşletmeler	68
3.2.b.1. Değirmenler	68
3.2.b.2. Mukataalar	69
3.3 Hemşin Kazasının Etnik Yapısına Dair Tespitler	69
SONUÇ	73
KAYNAKÇA.....	75
EKLER	77

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nda diğer modern öncesi devletler gibi ülkenin vergi kaynaklarını tespit maksadıyla sayımlar yapılmıştır. Tahrir adı verilen bu sayımların çağdaşı örneklerle benzerlikleri olduğu kadar kendine has özellikleri de vardır. Osmanlı Devleti'nin günümüze ulaşan en eski tahrir defteri 1431 tarihli Arvanid Sancağı Defteri'dir. Ancak bu defterden de anlaşıldığı üzere tahrir kayıtlarının yer aldığı defter usulü XIV. yüzyılda da mevcuttur. Kuruluş devrinden itibaren yapıldığı anlaşılan tahrirlerin yaklaşık otuz yıllık periyotlarla tekrarlandığı kaynakların genel ifadesidir. Ancak otuz yıl standardının pratikte her zaman geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu tahrirlerin vergi verecek nüfusun tespiti, tahriri yapılan bölgede yetiştirilen ürünlerin vergilendirilmesine esas teşkil edecek verilerin toplanması, bölge gelirlerinin nasıl tasarruf edileceğinin planlanması, hukuki anlaşmazlıklara esas teşkil edecek kayıtların oluşturulması gibi oldukça önemli fonksiyonları bulunmaktadır. Bir bakıma devlet idaresinin esasını teşkil eden bu defterler, modern araştırmacılar için benzerine az rastlanır bir veri kaynağı özelliğine sahiptir.

Bu tez kapsamında incelenecek olan Doğu Karadeniz bölgesinin tarihine dair tahrir defterlerine dayalı olarak önemli araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmaları yapanların başında Ömer Lütfi Barkan, M. Tayyib Gökbilgin, Faruk Sümer, M. Fahrettin Kırzioğlu, H. Lowry, N. Beldiceanu, R. Jennings, Mehmet Bilgin, Feridun M. Emecen ve Mehmet Hanefi Bostan gibi isimler gelmektedir. Bölge tarihine dair gerek akademisyenler gerekse yerel tarihçiler tarafından yapılan çalışmalar önemli bir külliyat oluşmuştur. Bu tez kapsamında daha önce tamamı analiz edilmemiş olan 1564 tarihli tahrir defterine dayalı olarak Atina, Arhavi ve Hemşin kazalarının idarî, sosyal ve iktisadî yapısı ele alınacaktır. Defterde yer alan verilerin müstakil ve ayrıntılı incelenmesi bölge tarihinin anlaşılmasına önemli katkılar sunacaktır. Bu kapsamda defter öncelikle transkribe edilmiş, ardından içerdiği veriler tablo ve grafiklere dönüştürülerek analiz edilmiştir. Giriş bölümünde bölgeye dair mevcut literatür değerlendirilmiştir. Birinci bölümde Atina, ikinci bölümde Arhavi ve üçüncü bölümde Hemşin kazasının iskân birimleri, nüfusu, sosyal ve iktisadî hayatı ayrı ayrı ele alınmıştır.

Bu tezin hazırlanmasında en büyük pay hiç şüphesiz merhûm hocam Prof. Dr. Mehmet Hanefi Bostan'a aittir. Hocamın danışmanlığında tez konusunu belirlemiş, bitirmek için emek vermiştik. Beraber çalıştığımız süre boyunca bütün sorularımı ilgiyle ve sabırla cevaplamış, hasta geçirdiği son zamanlarında bile en ufak bir bıkkınlık göstermemişti. O'nun bu çalışma azmi eminim bana olduğu gibi diğer öğrencilerine de ilham vermiş ve emsal olmuştur.

Vefatından sonra bile geride bıraktığı eserleriyle sorunlarıma çözüm bulmaya devam eden Hocam, bu tezin tamamlanmasına en büyük katkıyı yapmıştır. Birlikte başladığımız bu tezin son halini göremediği için içim buruk olsa da emanetini tamama erdirmek ve O'nun yetiştirdiği bir talebe olarak sadaka-i cariyesi olmak yüreğime su serpiyor. Hoca'yı iki sene gibi kısa bir sürede tanımış olsam da ilminden nasiplenmişim. Birlikte çalışmış olmak bahtiyarlığına eriştiğim için kendimi şanslı addediyorum. Her zaman babacan tavırlarıyla ve çalışkanlığıyla hatırlayacağım kıymetli Hocama teşekkür ediyorum, Cenâb-ı Allah'tan rahmet diliyorum.

Bu tez Hanefi Hoca'nın vefatıyla yetim kaldıysa da hocanın da talebeleri olan bölüm hocalarım sayesinde kimsesiz kalmadı. Her tökezlediğimde tutup kaldıran, köşeye sıkıştığımda bir çıkış yolu gösteren hocalarım olmasaydı muhtemelen bu tez de tamamlanamazdı. Danışmanlığımıyla birlikte hocanın emanetini de devralan Dr. Öğretim Üyesi Engin Çetin'in çabalarıyla bugün bu tezi tamamlamış bulunmaktayım. Bana yardımları danışmanım olmasından önce başlamış olup aslında bu tezin çok ötesindedir. Lisans ve yüksek lisans hayatım boyunca "nasıl iyi bir tarihçi olunur?" sorusuna adım adım O'nun şahsında tanık oldum. Kendisinden öğrenecek daha çok şeyim olduğunu bilerek ve ümit ederek, öğrencisi olmaktan mutluluk duyduğum değerli danışmanıma her daim müteşekkirim.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca derslerini aldığım, bana bu mesleği sevdiren, kendilerine her danıştığım da özenle yardımcı olan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Ahmet Önal ve Prof. Dr. Uğur Demir'e tezime olan katkılarından ve çok daha önemlisi hayatıma kattıklarından dolayı minnettarım.

Her daim yüzümü güldürmeyi başaran ve bana kız kardeşin ne demek olduğunu öğreten oda arkadaşlarım Azra ve Sümeyye'ye, akademik hayatımda beni teşvik eden teyzelerime, maddi-manevi desteklerini esirgemeyen anne ve babama, hayatımı güzelleştiren abim Faruk ve kardeşim Fatih'e minnettarım.

NURSENA TEMUR

İSTANBUL 2024

ÖZET

Bu tez kapsamında Atina, Arhavi ve Hemşin kazalarının XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki idarî, iktisadî ve sosyal yapısı analiz edilmiştir. İncelemenin temel kaynağını 1564 yılında hazırlanan mufassal tahrir defteri teşkil etmektedir. Söz konusu defter, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan Tapu Tahrir Defterleri tasnifinde 442 numarada yer almaktadır. Defter 18,5x50,5 ebadında olup, 173 sayfadan oluşmaktadır. 1, 4, 76-78, 140-148 ve 173. sayfaları boştur. 2. sayfasında Kanuni Sultan Süleyman'a ait tuğra bulunmaktadır. Defterin başında bir kanunnâme olmadığı gibi içerdiği kazaların hangi sancağa bağlı olduğu da belirtilmemiştir. Yapılan inceleme neticesinde defterin 1564 tarihinde içerisinde yer alan kazaların Batum sancağına bağlandığı sırada düzenlendiği anlaşılmıştır. Defter Atina, Arhavi/Laz ve Hemşin kazalarının tahririni ihtiva etmektedir. Atina kazası, 5-75. sayfalarda; Arhavi/Laz kazası, 81-139. sayfalarda; Hemşin kazası ise 149-172. sayfalarda kayıtlıdır. 3. sayfada Atina kazasının, 79-80. sayfalarda Arhavi kazasının fihristi vardır. Bu tez kapsamında öncelikle ilgili defter tamamen transkribe edilerek içerisindeki veriler Excel programı altyapılı bir veri tabanına işlenmiştir. Ardından bu veriler tablolaştırılarak tasnif edilmiştir. Daha sonra her bir kaza müstakil bir bölüm halinde bu tablolara bağlı olarak analiz edilmiştir. Neticede Atina, Arhavi ve Hemşin kazalarının XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki idarî, sosyal ve iktisadî hayatı 442 numaralı tahrir defterindeki verilere dayalı olarak ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atina, Arhavi, Hemşin, Tahrir Defteri, Doğu Karadeniz

ABSTRACT

Within the scope of this thesis, the districts of Atina, Arhavi and Hemşin is analyzed in terms of the administrative, economic, and social structure in the second half of the 16th century. The main source of the review is the mufassal tahrir register prepared in 1564. The register in question is located at number 442 in the Tapu Tahrir Defterleri classification in the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey State Archives. The register is 18.5x50.5 in size and consists of 173 pages. Pages 1, 4, 76-78, 140-148 and 173 are blank. On the 2nd page there is the tughra of Suleiman the Magnificent. There is no code of law at the beginning of the register, and it is not stated which sanjak the districts it contains belong to. As a result of the examination, it is understood that the register was prepared in 1564, when the districts in it were attached to the Batumi Sanjak. The register contains the records of the districts of Atina, Arhavi/Laz and Hemşin. The districts are recorded as stated: Atina, pages 5 to 75; Arhavi, pages 81 to 139; and Hemşin, pages 149 to 172. On page 3, there is the index of the Atina district, and on pages 79-80 there is the index of the Arhavi district. Within the scope of this thesis, first, the register in question is completely transcribed and the data in it is processed into a database based on Excel program. Then, these data were tabulated and classified. After that, each district is analyzed as a separate section based on these tables. In conclusion, the administrative, social, and economic life of the districts of Atina, Arhavi, and Hemşin in the second half of the 16th century is revealed based on the data in the tahrir register numbered 442.

Keywords: Atina, Arhavi, Hemşin, Tahrir Register, East Blacksea Region

KISALTMALAR

bk. = bakınız

BOA= Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

çev. = çeviren

nr. = numara

s. = sayfa

TD = Tahrir Defterleri

TK.GM = Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü

TT.d = Tapu Tahrir Defterleri

v. = veled (oğul)

vd. = ve devamı

vr. = varak

GİRİŞ

Kommenosların idaresi altında bulunan topraklar, Fatih Sultan Mehmed'in 15 Ağustos 1461'de Trabzon'u fethetmesiyle Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine geçmiştir. Fatih'in son Veziriazamı Karamanî Mehmed Paşa'nın aktardığına göre, "Osmanlı ordusu 1479'da "Mazahilit" (Maçahel)"i almıştır. Bu bilgi, zikredilen tarihlerde Osmanlı sınırlarının Çoruh Nehri'ne ulaştığını göstermektedir. 1556 tarihli bir arşiv kaydındaki; "feth-i hakanîden berû, Çoruk (Çoruh) suyundan berüsü Trabzon sancağıdır" ifadesi de bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Fethin ardından Giresun-Çoruh Nehri arasında kalan bölge Trabzon sancağı olarak teşkilatlandırılmış ve bölgeye sancakbeyi, kadılar, ser-askerler, dizdarlar ve kale muhafızları tayin edilmiştir¹.

Bölgenin fethini müteakip yerleşim birimleri nâhiye idarî birimine göre düzenlenmiştir. Nâhiyeler, genelde timar sistemi çerçevesinde ortaya çıkan ve coğrafî bir bütünlüğü olan bölgelerdir. Nâhiye, ser-asker idaresindeki askerî birimi; kaza ise kadının idaresindeki idarî birimi ifade etmektedir. Hukukî yönden kadıya bağlı bulunan kaza bölgesinde askerî ünite durumundaki nâhiyeler bulunabilmektedir. Nâhiye teriminin zaman zaman kaza yerine kullanıldığı görülmektedir. Timar sistemine göre hazırlandığı için sancaklara ait tahrir defterlerinde genelde kaza yerine nâhiye idarî birimi esas alınmıştır. Bu tez kapsamında incelenen 442 numaralı tahrir defteri de nâhiye idarî birimine göre düzenlenmiş olup idarî-kazaî yönden kadı tarafından idare edilen kaza statüsündeki idarî üniteler olduğu, bu birimlerde kadıların da bulunmasından anlaşılmaktadır. Nitekim 1488 tarihli tahrir kaydında Atina ve Arhavi'nin kadısından söz edilmesi ve 1520 tarihli kayıtlarda Atina'nın kaza olarak kaydedilmesi bu durumu desteklemektedir². Defterde nâhiye tabirinin yanı sıra bazı sayfalarda kaza teriminin de kullanıldığı görülmektedir³.

1564 Yılına Kadar Yapılan Tahrirler

Atina, Arhavi ve Hemşin nâhiyelerine dair ilk kayıtlar, 1486 tarihli mufassal tahrir defterinde yer almaktadır. Bu defter, Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler tasnifinde 828 numarada kayıtlıdır. Defterde Atina nâhiyesi, 418-470. sayfalarda; Laz (Arhavi) nâhiyesi, 471-507. sayfalarda; Hemşin Zeâmeti de 326. sayfada kayıtlıdır.

¹ Mehmet Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, Ankara 2020, s. 26.

² Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 26-29.

³ BOA, *TT.d.*, nr. 442, s. 75, 138-139.

Bölgeye dair bilgiler ihtiva eden bir sonraki defter, yine Maliyeden Müdevver Defterler tasnifi içerisinde 17893 numarada kayıtlı ve 1488 tarihlidir.

Tapu Tahrir Defterleri tasnifindeki 52 numaralı mufassal defter, 1515 yılının tahririni ihtiva eder. Bu defterde Atina ve Arhavi nâhiyeleri, 434-552. sayfalar arasında; Hemşin ise 235. sayfada yer almaktadır. Hemşin'in bu tarihte ser-askerlik bölgesi olduğu görülmektedir.

Bölgenin 1520-1530 yıllarına dair tahririn kayıtları Tapu Tahrir Defterleri tasnifinde yer alan 387 numaralı icmal defterindedir. Atina, 734-735. sayfalarda; Arhavi, 739-743. sayfalarda; Hemşin ise 731-732. sayfalarda bulunmaktadır. Hemşin, bu defterde “hâric ez-defter” olarak kaydedilmekle beraber burası daha önce zeâmet ve ser-askerlik olarak kayıtlarda yer almıştır.

Tapu Tahrir Defterleri içerisindeki 53 numaralı icmal defteri, 1515-1532 tarihlerine ait timar kayıtlarını ihtiva etmektedir. Defterde Atina, Arhavi ve Hemşin nâhiyelerine dair bilgiler yer almaktadır.

Tapu Tahrir Defterleri'nden 288 numaralı mufassal tahrir defteri, 1554 yılı tahririni içerir. Atina 30, 448-504. sayfalarda; Arhavi, 664, 673, 675-676, 687, 699. sayfalarda; Hemşin ise 546-558. sayfalarda yer almaktadır.

Yine Tapu Tahrir Defterleri tasnifindeki 442 numaralı mufassal tahrir defteri; Atina, Arhavi ve Hemşin kazalarının tahririni içermektedir. Defter tarihsiz olup Osmanlı Arşivi'nde “Trabzon'a mülhak Atina kazasının” defteri olarak tarif edilmiştir. Ancak defterde zikredilen kazaların nereye tâbi oldukları belirtilmemiştir. 8 Mart 1565 tarihli bir sicil kaydında Atina kazasının; 1 Nisan 1566 tarihli bir mühimme kaydından da Hemşin ve Arhavi kazalarının Gönye (Batum) sancağına bağlı oldukları zikredilir. Arhavi kazasının 1566, Atina kazasının da 1567 tarihli timar tevcih kayıtlarında Batum sancağına tâbi oldukları görülmektedir. Bu kazaların Batum sancağına hangi tarihte bağlandıkları tam olarak tespit edilememekle birlikte Atina'nın 1561'de Trabzon sancağına bağlı olduğu düşünülürse 1561-1565 yılları arasındaki bir tarihte Batum sancağına bağlanmış olmalıdırlar. Aralık 1564 tarihli bir kayıttaki Batum sancağının “müceddeden kitâbet olunduğu” ifadesinden 442 numaralı defterin bu tarihte hazırlandığı ve tezimizi konu alan kazaların da Batum sancağına dâhil edildikleri anlaşılmaktadır⁴.

⁴ Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 32.

Bölge ile alakalı XVI. yüzyılda yapılan son tahrirler, 1583 tarihlidir. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunan 31 numaralı⁵ mufassal tahrir defteri, 442 numaralı tahrir defteri ile büyük oranda benzerlikler göstermektedir. Defterde, bahsi geçen kazaların Batum sancağına bağlı olduğu belirtilmektedir. Bu tarihlerde düzenlenen bir diğer defter, Tapu Tahrir Defterleri arasındaki 1031 numaralı Batum sancağına tâbi Atina, Arhavi ve Hemşin kazalarında bulunan timar ve zeâmet kayıtlarını havi icmaldir. Mezkûr defter, Tapu Kadastro Arşivi'nde yer alan 231 numaralı⁶ defterin bir sûretidir. Ancak 231 numaralı defterdeki derkenar kayıtları ve bazı diğer notlar 1031 numaralı defterde bulunmamaktadır.

Literatürde 442 numaralı tahrir defterinin incelendiği müstakil bir eser yoktur. Ancak bu tahrirden yararlanılarak hazırlanan bazı çalışmalar mevcuttur. Bunlardan ilki, Mehmet Hanefi Bostan'ın "XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat" adlı yayımlanmış doktora tezidir. Çalışmanın giriş kısmında 442 numaralı tahrir defteri tanıtılmış olmasına rağmen defterdeki kazalar bu tarihte Batum sancağına tâbi oldukları için tezde Atina, Arhavi ve Hemşin kazalarının 1554 tarihine kadarki durumları ele alınmıştır. Yine de bölgeye dair idarî teşkilat, nüfus yapısı, iktisadî hayat ve vergiler gibi pek çok konunun anlaşılmasında bu çalışma başvurduğumuz kaynakların başında yer almaktadır. Ayrıca 1564 tarihinde söz konusu kazalar Batum sancağına bağlanmış olsalar da defterdeki gümrük mukataası ile alakalı bir kayıta geçen "Trabzon kânûnu üzere alınup ziyâde talep olunmaya"⁷ ifadesinden defterin Trabzon sancak kanunnâmesi esas alınarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda Bostan'ın eserinin sonunda yayımlanmış olduğu Trabzon sancağı kanunnâmeleri esas alınmıştır.

Bir diğer çalışma yine Hanefi Bostan'ın "Rize'nin Sosyal Tarihi" adlı eseridir. Bu kitapta Rize şehrinin fethinden XVIII. yüzyıla kadar yapılan idarî ve askerî yapısı, nüfus dağılımı, sosyal zümreler ve bölgedeki göç hareketleri ele alınmıştır. İlgili çalışmada 442 numaralı tahrir defterinde yer alan ve bugünkü Rize ili sınırları içerisinde bulunan Atina (Pazar ve Ardeşen) kazası, Hemşin kazası ve Arhavi/Laz kazasına bağlı Viçe (Fındıklı) nâhiyesi (1564 tarihli defterde Viçe karye olarak geçmektedir) incelenmiştir. Çalışmamızda idarî ve askerî düzenlemeler, savunma teşkilatı konularında büyük oranda bu eserdeki bilgilerden yararlanılmıştır. Nüfusun dağılımında kitaptaki veriler de göz önünde bulundurulmakla birlikte reâyâ nüfusunu tek tek isimlerden sayarak hesapladığımız için kaza nüfuslarında iki eser arasında bazı farklılıklar oluşmuştur. Bir kısım yer ve boy adlarının tespitinde de ilgili eserden

⁵ Eski numarası 122'dir.

⁶ Eski numarası 327'dir.

⁷ BOA, *TT.d.*, nr. 442, s. 139.

istifade edilmiştir. Söz konusu çalışmada iktisadî hayata yer verilmediği için vergiler, üretim ve hayvancılık gibi konular ilk defa bu tezde değerlendirilmiştir. Ayrıca Arhavi kazasının yalnızca Viçe karyesi bu eserin kapsamına girmiştir.

Bir başka çalışma İshak Güven Güvelioğlu ve Murat Ümit Hiçyılmaz'ın kaleme aldıkları “Rize Hemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri” adlı kitaptır. Eserin birinci bölümünde Hemşin'in Osmanlı fethinden önceki durumu ve etnik yapısı anlatılmış, fetihden sonraki nüfusu, etnik yapısı, vergi kapasitesi, kaleleri ve askeri görevlileri; şer'iyeye sicilleri, tahrir defterleri, nüfus defterleri ve çeşitli arşiv vesikaları ile konuya dair literatürden faydalanılarak incelenmiştir. İkinci ve üçüncü bölümlerinde Hemşin'deki Osmanlı dönemine ait mezar taşları ve kitabeler görselleriyle birlikte verilmiştir. Kitapta 442 numaralı defterdeki Hemşin kazasının nüfusu Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapılmadan köy köy verilmiştir. Ancak defterin Kanunî dönemine ait olduğu ve tarihinin tespit edilemediği belirtilmiştir⁸. Ayrıca Tapu Kadastro arşivindeki 31 numaralı mufassal tahrir defterinin, bir sicil kaydından yola çıkarak en geç 1626 tarihinden öncesine ait olması gerektiği iddia edilmiştir⁹. Bazı araştırmalarda söz konusu defterin 1583 tarihli olduğu ortaya konulmuştur¹⁰. Tezimizde Hemşin kazasına ait bazı yer adlarının tespitinde Güvelioğlu ve Hiçyılmaz'ın eserinden istifade edilmiştir.

442 numaralı tahrir defterindeki veriler kullanılarak yazılan son çalışma, Kenan Aydın'ın “Arhavi Kazası'nda İskân ve Nüfus (1486-1583)” adlı yüksek lisans tezidir. Tezde, Arhavi kazasının 1486-1583 yılları arasındaki nüfusu ve yerleşim yerleri bu tarihlerdeki tahrir defterleri incelenerek değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bizim tezimizin konusu olan 1564 tarihli tahrir defterinin de Arhavi kazasını ihtiva eden kısmı bu tezde kullanılmıştır. Ancak bu tezde de nüfus ve yerleşim birimleri incelendiği için iktisadî hayat kısmı ele alınmamıştır. Nüfus da yalnızca vergi hâsılını veren bennâk, mücerred, ispençe ve niyâbet rakamlarından yola çıkılarak hesaplandığı için¹¹ bizim çalışmamızdakinden farklı verilere ulaşılmıştır. Nüfusu hesaplarken fark ettiğimiz defterde mücerredlerin kimi zaman Müslim-Gayrimüslim fark etmeksizin bennâk veya ispençe içerisinde kaydedilmesi veya “yekûn” kısmında sayıların

⁸ İshak Güven Güvelioğlu-Murat Ümit Hiçyılmaz-Mustafa Gürdal, *Rize Hemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri*, İstanbul 2011, s. 27-28.

⁹ Güven Güvelioğlu vd., *Rize Hemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri*, s. 28-29.

¹⁰ Hanefi Bostan, bu defterin 1583 tarihine ait olduğunu belirtmiştir (*Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 127-128). İlgili defterin 442 numaralı defter ile benzerliği ve Trabzon sancakbeyi Ömer Bey'in gecikmeli olarak bitirdiği 1583 tarihli defter olduğuna dair ayrıca bk. Kenan Aydın, *Arhavi Kazası'nda İskân ve Nüfus (1486-1583)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018, s. 7-9. (31 numaralı defter, üç çalışmada da eski tasnif numarasına atfen “122 numaralı defter” olarak zikredilir).

¹¹ Kenan Aydın, *Arhavi Kazası'nda İskân ve Nüfus*, s. 58.

sehven yahut başka sebeplerle yanlış yazılması bizim yöntemimizin nüfus hesaplamasında daha isabetli sonuçları vereceğini göstermektedir. Kenan Aydın, gayrimüslim nüfusu hesaplarken, Hanefi Bostan'ın eserinde de bahsedilen¹², bennâk resmi veren Müslüman hane sayısını niyâbet resmi veren Müslim-Gayrimüslim hane sayısından çıkararak kalan sayıyı ispençe vergisi veren gayrimüslim sayısından çıkarmak suretiyle gayrimüslim hane ve mücerred sayısını tespit etmiştir¹³. Ancak bu hesaplamının hem yukarıda bahsettiğimiz sebepten hem de gayrimüslim mücerredlerin bazı yerlerde mücerred vergisi içinde kaydedilmiş olmalarından ötürü çoğu karyede doğru neticeler vermediği görülmektedir. Bu sebeple bizim çalışmamızda mezkûr hesaplama yöntemi kullanılmamıştır. Kenan Aydın, âsiyâb, fırın, mülk, zemin ve baştinaları da nüfus hesaplamasına dâhil etmiştir¹⁴. Ancak bunlar aynı köyde veya aynı kazanın farklı köylerinde ikamet eden Müslüman ya da gayrimüslimlerin veya köy halkının genel tasarrufunda bulunduğu için¹⁵ bizim çalışmamızda nüfus hesaplamasında dikkate alınmamıştır. Aydın, “nev-müslim” ifadesi yerine “müselman” tabirinin kullanıldığını belirtmektedir¹⁶. Lâkin defterde ne “nev-müslim” ne de “müselman” ifadesine rastlanmıştır. Burada bahsi geçen, artık cemaat olarak değil de reâyâ içerisinde kaydedilmeye başlayan müselle mân ifadesi olmalıdır ki bunun da nev-müslim ile bir alakası bulunmamaktadır. Çalışmamızda Arhavi kazasına ait yer adlarının tespitinde Aydın'ın çalışmasından istifade edilmiştir.

Neticede bu tezde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan Tapu Tahrir Defterleri tasnifi içerisinde yer alan 442 numaralı mufassal tahrir defteri incelenerek Atina, Arhavi ve Hemşin kazalarının 1564 tarihindeki nüfus dağılımları, sosyal zümreleri, iskân birimleri, tarımsal faaliyetleri, üretim kapasiteleri, hayvancılık faaliyetleri ve vergi gelirleri gibi verileri değerlendirilerek bölgenin sosyal ve iktisadî hayatı ortaya koyulmuştur. Bazı yer adlarından ve isimlerin ardından yazan lakaplardan yola çıkarak çeşitli Türk boylarının bölgedeki varlığına dair izler bulunmuştur. Bu çerçevede birinci bölümde Atina kazası, ikinci bölümde Arhavi kazası ve üçüncü bölümde Hemşin kazası ele alınmıştır.

¹² Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 93.

¹³ Kenan Aydın, *Arhavi Kazası'nda İskân ve Nüfus*, s. 57-58.

¹⁴ Kenan Aydın, *Arhavi Kazası'nda İskân ve Nüfus*, s. 58.

¹⁵ Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 89.

¹⁶ Kenan Aydın, *Arhavi Kazası'nda İskân ve Nüfus*, s. 56.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATINA KAZASI

1.1 İskân Birimleri ve Nüfus

Atina kazası, bugün Rize iline bağlı olan Pazar ve Ardeşen ilçelerini kapsamaktadır. 1564 tarihli tahrir defterine göre Atina kazasına tâbi 35 köy iskân birimi bulunmaktadır. Bunlardan Anaraş karyesi 9 hissesiyle birlikte nüfus olarak en büyük iskân birimidir. 1.391'i Müslüman, 306'sı gayrimüslim olmak üzere toplamda 1.697 kişilik bir nüfusa sahiptir. Anaraş'tan sonra 6 hissesiyle birlikte 1.248 Müslümana karşılık 301 gayrimüslimden oluşan 1.549 kişilik nüfusuyla Tavgat karyesi gelmektedir. Üçüncü en çok nüfuslu iskân birimini 1.229'u Müslüman ve 121'i gayrimüslim olmak üzere 1.350 kişiyle Tavalvat'ın 5 hissesi oluşturmaktadır.

Karyelerden toplamda 12 tanesinin hisseleri vardır. Bunlar, yukarıda bahsedilen Anaraş, Tavgat ve Tavalvat'tan başka, 2 hissesiyle Vanek karyesi ve birer hissesiyle Ğere, Vulak, Zevandos, Papat, Kotanu Anvali, Züğre, Mamakivat ve Meşubalak karyeleridir. Atina kazasına bağlı 5 adet Tavalvat hissesi vardır ancak bunun karyesi Atina'ya tâbi değildir.

Ğere ve Gavrelit adlarını taşıyan üçer köy; Vulak, Papat ve Filegivat adlarını taşıyan ikişer köy vardır.

Atina kazasında 11 adet mahalle bulunmaktadır. Bunlar Kotanu karyesindeki Siderva mahallesi; Papat karyesindeki Kudyan, Hodri ve Lamgo mahalleleri; Meşubalak karyesindeki Çayat, Cib, Selanik, Felferol, Manskir, Tolukçet ve Bogat mahalleleridir.

Atina kazasının merkezinin neresi olduğuna dair bir kayıt bulunmamakla birlikte kadılık merkezi olması hasebiyle bir nefsinin bulunması gerekir. Atina'daki Hüdavendigar Camii'nin müezzininin ve ondan önce de babasının Anaraş (Darılı-Aktepe) köyünde müezzinlik hizmetini eda etmeleri karşılığında kendilerine tahsis edilen emlâka beratla mutasarrıf olmaları, yine bu caminin hatibine Anaraş köyü hisselerinden timar verilmiş olması, Hüdavendigar Camii'nin bu köyün yakınında olduğunu göstermektedir¹⁷. Anaraş'ın bir camisinin bulunması ve nüfus olarak en büyük iskân birimini oluşturması kaza merkezinin burası olduğuna delil teşkil etmektedir.

¹⁷ Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 123-124.

Tablo 1.1 1564 Yılında Atina (Pazar ve Ardeşen) Kazasında İskân Birimleri

Atina Kazası	
Karye	Tahminen bugünkü yeri
Filegivat	Akkaya
Hudisa	Kesikköprü
Ğere/Başköy	Işıklı
Hisse-i Ğere/Başköy	Işıklı
Anaraş/Apole	Darılı-Aktepe
Hisse-i Anaraş/Protopapa	Darılı
Hisse-i Anaraş/Lolod	Darılı
Hisse-i Anaraş/Bubula	Cumhuriyet Mahallesinde yer adı.
Hisse-i Anaraş/Müselleman	Darılı
Hisse-i Anaraş/Bigan	Darılı
Hisse-i Anaraş/Şilerit	Soğuksu Mahallesi
Hisse-i Anaraş/Kerat	Darılı
Hisse-i Anaraş/Zağnat	Derinsu
Hisse-i Anaraş/Noğaydiha	Cumhuriyet Mahallesi
Tavgat/Anciça	Sessizdere, Sahilköy,Derebaşı, Ocak, Yemişli Köyleri
Hisse-i Tavgat/Çemuvat	Tütüncüler'de mevki adı.
Hisse-i Tavgat/Ciğertöre	Boğazlı
Hisse-i Tavgat/Asis(?)	Sessizdere, Sahilköy,Derebaşı, Ocak, Yemişli Köyleri
Hisse-i Tavgat/Mispotamya	Sessizdere, Sahilköy,Derebaşı, Ocak, Yemişli Köyleri
Hisse-i Tavgat/Papakumlu	Sessizdere, Sahilköy,Derebaşı, Ocak, Yemişli Köyleri
Hisse-i Tavalvat/Apso	Suçatı
Hisse-i Çemuvat ¹⁸	Tütüncüler'de mevki adı.
Hisse-i Tavalvat/Buçan	Başköy'de Mahalle adı.
Hisse-i Tavalvat/Papaskirid	Tütüncüler
Hisse-i Tavalvat/Homerkit	Tütüncüler
Ulak/Kivasne, Müselleman, Godri	Kocaköprü, Yemişli, Topluca
Kostivat/Vulak	Dernek
Vulak/Er Mihal	Dernek
Hisse-i Zevandos Hanckuni	Kuzayca/Alçılı
Hisse-i Vulak	Dernek
Laron/z	İkiztepe Mahallesi
Hisse-i Vanek/Melya	Örnek/Merdivenli
Vanek/ Anapya Avram	Güneyköy
Hisse-i Mamakivat	Irmak
Hisse-i Vanek/Zelek	Örnek/Balıkçı
Kotanu	Kemer
Hisse-i Kotanu	Kemer
Zevandos/Sürmene	Kuzayca
Papat/Kal	Papatya

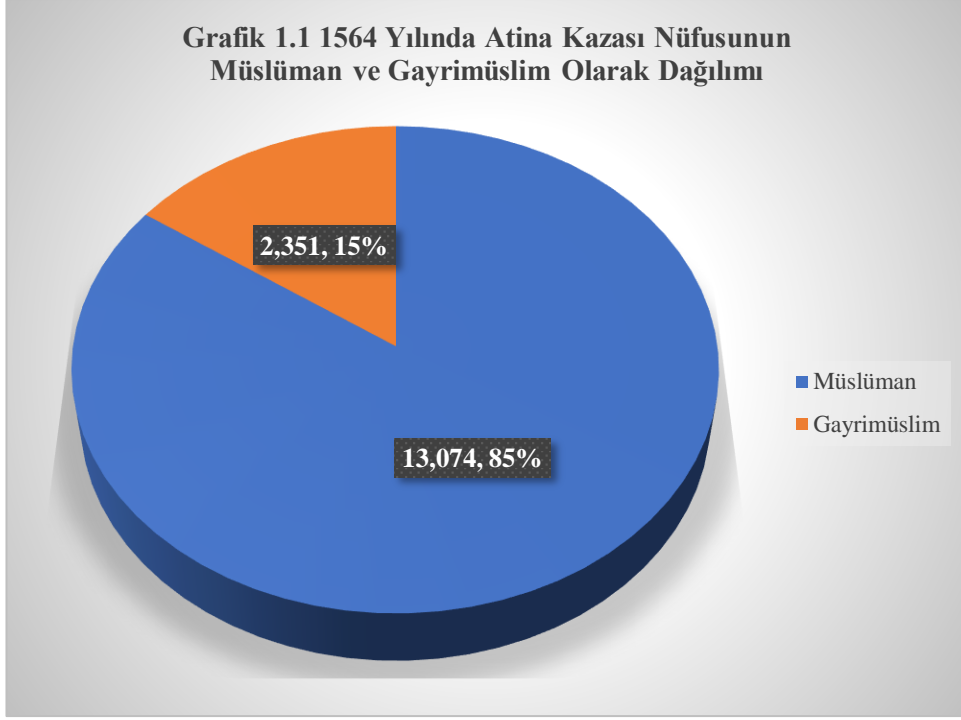
¹⁸ Çalışmamızda Tavgat köyü hisseleri içerisinde saydık. Ancak Tavalvat hissesi de olabilir.

Gavrelit/Dadvat	Handađı
Gavrelit/Kordit	Handađı
Gavrelit/Papik	Handađı
Papat/Kudyan	Papatya
Hisse-i Papat/Pağnik	Kocaköprü'de mahalle adı.
Anvali(?)/Eğsifar	Seslikaya
Hersivat	-
Hisse-i Anvali(?)/Çegam	-
Tunca	-
Çigam	-
Zügre/Ciğertöre	Pirinçlik/Boğazlı
Hisse-i Zügre/Pazine	Pirinçlik/Suçatı
Çimorit	Armutluk
Çarcivat	Akmescit
Filegivat/Lorbit	Akkaya
Çikalivat	Kavaklıdere, Müftü, Yeni Mahalle
Mamakivat	Irmak
Torvit/Kusivat	Akkaya
Ğere/Yovanvat	Işıklı, Gündođan
Ğere/Haldi	Işıklı
Hisse-i Meşubalak	Ardeşen-Fırtına nehri
Vakos	Yamaçdere
Haçalvat	Ardeşende bir yer.
Meşubalak	Ardeşen-Fırtına nehri
Hisse-i Tavalvat İksenit,Zağnat	Tütüncüler, Derinsu

Atina kazasına tâbi iskân birimlerinde 2.427 hane ve 634 mücerred olmak üzere toplam 12.769 kişilik bir Müslüman; 456 hane ve 71 mücerred olmak üzere 2.351 kişilik bir Hristiyan nüfus yaşamaktaydı. Kazanın toplam nüfusu 2.883 hane ve 705 mücerred olmak üzere yaklaşık 15.120 kişi etmekteydi¹⁹. Toplam nüfusun %84'ünü Müslümanlar oluştururken, %16'sını gayrimüslimler oluşturmaktaydı. 1564 tarihli tahrir defterinde timarlı sipâhi kayıtları bulunmadığından 1583 tarihli defterdeki ser-askerle birlikte kadı, zaim ve timarlı sipâhilerden oluşan 61 hanelik nüfus Müslüman nüfusa ilave edilebilir²⁰. Bu durumda Müslüman nüfusu, 13.074 kişi; toplam nüfus da 15.425 kişi olur.

¹⁹ Nüfus hesaplanırken hane beş, mücerred bir kişi olarak kabul edilmiştir. Hanenin beş alındığına dair bk. Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1953), s. 11-12; Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, 32 (1979), s. 332-348.

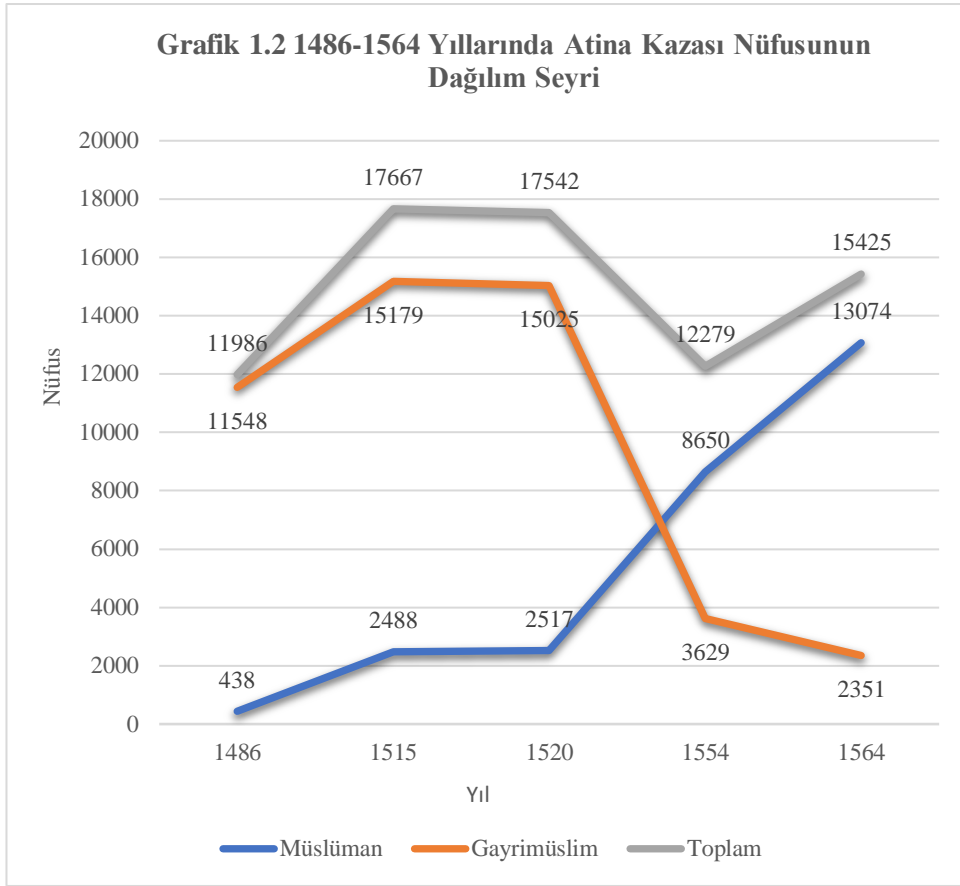
²⁰ Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 127.

Atina kazasının nüfusu, 1486-1564 yılları arasındaki dönemde %28 oranında artmıştır. Müslüman nüfusu, 438 kişiden 13.074 kişiye çıkarak %2884 oranında artmış; gayrimüslim nüfusu, 11.548 kişiden 2.351 kişiye düşerek %79 azalmıştır. 1554 yılı tahriri ile karşılaştırıldığında 10 yıllık sürede kaza nüfusu, 12.279 kişiden 15.425 kişiye yükselerek yaklaşık %25'lik bir artış göstermiştir. Müslüman nüfus, 8.650 kişiden 13.074 kişiye yaklaşık %51 artarken; gayrimüslim nüfus, 3.629 kişiden 2.351 kişiye yaklaşık %35 oranında düşmüştür²¹. Müslüman nüfusundaki artışta, buradaki Hıristiyanların ihtida etmesinin de etkisi olmalıdır. Ancak bu artışı yalnızca ihtida ile açıklamak mümkün değildir. Nitekim artan Müslüman nüfusu, azalan Hıristiyan nüfusunun çok üstündedir. Müslim-Gayrimüslim nüfus oranındaki bu değişimden, içe ve dışa yönelik yoğun bir iskânın olduğu anlaşılmaktadır²².

²¹ Atina kazasının 1564 tarihinden önceki nüfus miktarlarında Hanefi Bostan'ın çalışmasındaki veriler esas alınmıştır. Müslüman nüfuslarına timarlı sipâhiler, kadı, ser-asker ve zaim sayıları da dâhil edilmiştir (Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 123-130).

²² Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 127.

Grafik 1.2’de görüldüğü üzere bölgenin nüfus yapısındaki değişim aniden gerçekleşmemiştir. Müslim-Gayrimüslim nüfus oranlarındaki değişimin özellikle 1520’li yıllardan sonra belirgin hâle geldiğini söylemek mümkündür. 1554 tahririnde keskinleşen oran farkı, incelediğimiz 1564 tahririnde bir önceki dönemin eğilimine uygun olarak artmıştır. Toplam nüfusa dair hesaplamalardaki küçük ölçekli hata payı, genel çıktıları etkileyecek düzeyde olmadığından bölgede belirli oranda Müslümanlaşmanın yanında bilinçli bir iskân politikası güdüldüğünü göstermektedir.

Tablo 1.2 1564 Yılında Atina (Pazar ve Ardeşen) Kazasının Nüfusu

Karye	Müslim				Gayr-i Müslim				Muaf	Toplam Nüfus
	Hane	Mücerred	Müsellem	Tahmini Nüfus	Hane	Mücerred	Müsellem	Tahmini Nüfus		
Filegivat	92	19	1	479	0	1	0	1	0	480
Hudisa	55	17	26	292	6	0	1	30	0	322
Ğere/Başköy	66	18	0	348	6	1	0	31	0	379
Anaraş	262	81	24	1.391	59	11	6	306	8	1.697
Tavgat	240	48	1	1.248	59	6	11	301	1	1.549

Hisse-i Tavalvat	231	74	2	1.229	23	6	0	121	0	1.350
Ulak/Kivasne, Müselleman, Godri	76	20	2	400	25	3	1	128	0	528
Kostivat/Vulak	8	1	0	41	2	0	0	10	0	51
Vulak/Er Mihal	51	5	1	260	15	0	0	75	0	335
Zevandos	78	11	0	401	10	1	0	51	1	452
Laron/z	91	29	0	484	2	0	0	10	0	494
Vanek	156	33	0	813	13	2	0	67	0	880
Kotanu	162	51	0	861	3	0	0	15	3	876
Papat/Kal	9	0	0	45	0	0	0	0	0	45
Gavrelit/Dadvat	20	11	0	111	7	0	0	35	0	146
Gavrelit/Kordit	15	0	0	75	5	0	0	25	0	100
Gavrelit/Papik	3	0	0	15	7	3	0	38	0	53
Papat	127	57	7	692	4	1	0	21	0	713
Anvali(?)	82	21	0	431	2	0	0	10	0	441
Hersivat	8	0	0	40	4	0	1	20	0	60
Tunca	63	16	0	331	0	0	0	0	0	331
Çigam	37	21	0	206	0	0	0	0	0	206
Zügre	51	17	0	272	9	3	0	48	0	320
Çimorit	22	10	1	120	23	8	0	123	0	243
Çarcivat	43	9	0	224	3	0	0	15	0	239
Filegivat/Lorbit	28	3	0	143	5	1	0	26	0	169
Çikalivat	9	2	0	47	9	1	2	46	0	93
Mamakivat	91	13	1	468	13	2	0	67	0	535
Torvit/Kusivat	20	0	0	100	13	3	0	68	0	168
Ğere/Yovanvat	33	3	0	168	5	1	0	26	0	194
Ğere/Haldi	32	5	0	165	12	4	0	64	0	229
Vakos	31	7	0	162	15	2	0	77	0	239
Haçalvat	8	4	0	44	0	0	0	0	0	44
Meşubalak	127	28	5	633	97	11	14	496	0	1.159
Toplam	2.427	634	71	12.769	456	71	36	2.351	13	15.120

1.2 İktisadî Hayat

1.2.a. Raiyyet Rüsûmu Kalemleri

Atina kazasında “reâyâ” vergisi olarak bennâk, mücerred, ispençe, niyâbet, resm-i tapû-yı zemin, resm-i bostan ve resm-i bâd-ı hevâ ve arûsiye alınmaktaydı.

Bennâk, Osmanlı vergi sisteminde evli raiyyet demektir. Müslüman hanelerden alınan vergidir. Hiç yeri olmayan yahut yarım çiftten az yeri olan reâyâyâ bennâk denir. Nim-çiftten az yer tasarruf eden ekinlü-bennâk, hiç yeri olmayan ise caba-bennâktir. Ekinlü-bennâkten 12 akçe, caba-bennâkten 9 akçe vergi alınır. Ancak bu nispetlerin döneme ve bölgeye göre değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır²³. Bazı kanunnâmelerde ekinli ve caba şeklinde ayırım

²³ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, *Bellekten*, XXIII/92 (1959), s. 589-592.

yapılmadan yalnızca bennâk resmi yazar. Ekinli-caba ayrımının yapılmadığı yerlerde farklı bölgelerde farklı miktarlarda bennâk resmi alınır²⁴. Atina kazasında 12 akçe bennâk resmi alınmaktadır. Buradaki bennâk hanelerin 10-20 dönüm araziye sahip oldukları düşünülmektedir²⁵. Atina kazasında 1564 yılında bennâk resmi toplamda 28.200 akçe olarak kaydedilmiştir.

Kazanç sahibi olacak yaşa gelmiş olan bekarlardan kişi başına 6 akçe resm-i mücerred alınmaktaydı²⁶. Atina kazasında da mücerredlerden 6'şar akçe alınmış ve bu vergi kalemi toplamda 3.822 akçe kaydedilmiştir.

İспенçe, gayrimüslim hane ve mücerredlerden 25'er akçe olarak alınan örfi bir başvergisidir. Bir çiftlik kadar toprağı olan zimmîlerden alındığı belirtilmekle birlikte²⁷ Trabzon Sancağı Kanunnâmesi'ndeki "livâ-i mezbûrun zirâ'at-gâhı meşakkatlü ve kılet üzere olmağın" ifadesinden hareketle ispençe vergisi verenlerin yarım çiftlik veya 10 dönümlük araziye sahip olduğunu söyleyebiliriz²⁸. Atina kazasında ispençe resmi, toplamda 14.600 akçe kaydedilmiştir.

Niyâbet resmi, "muhafazât-ı vilâyet", yani asayişin sağlanması için alınan bir vergidir²⁹. Niyâbet resmi, Trabzon sancağında devamlı bir vergi haline geldiğinden bâd-ı hevâ vergileri içerisinde değerlendirilemez. Zira muntazam ve devamlı hale gelen bir vergi bâd-ı hevâ grubundan çıkar ve müstakil bir vergi haline gelir³⁰. Trabzon Kanunnâmesi'ne göre niyâbet resmi, serbest olan timarlarda 6 akçe; serbest olmayan timarlarda 3 akçe olarak tahsil edilir. Ancak Trabzon Sancağı'nın bazı kazalarında 9 akçe alındığı görülmektedir. Bu üç akçelik fazlalık muhtemelen kanunnâmedeki "timarların reâyâsı hâssa bağlar için yılda her raiyyet üçer gün hıdmet eyleye ki hâssa bağlar haraba müteveccih olmaya" ifadesinde bahsedilen yükümlülüğün paraya tahvil edilerek üç akçe daha niyâbet vergisine eklenmesinden kaynaklanmaktadır³¹. Niyâbet resmi, Atina kazasında Müslüman ve gayrimüslim hanelerden, hane başına 9 akçe olarak alınmıştır. Kazadaki cabalardan da caba resmi değil niyâbet resmi

²⁴ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/5 (1947), s. 491-492.

²⁵ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", s. 589-590; Mehmet Hanefi Bostan, "XV.-XVII. Yüzyıllarda Harşit Vadisi'nde İktisadî Hayat", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 38 (2018), s. 6.

²⁶ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", s. 587.

²⁷ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", s. 602-605; Hanefi Bostan, "Harşit Vadisi'nde İktisadî Hayat", s. 7.

²⁸ Hanefi Bostan, "Harşit Vadisi'nde İktisadî Hayat", s. 7.

²⁹ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, *Kanunlar*, İstanbul 1945, I, s. 268; Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s. 127.

³⁰ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, s. 127-128; Mehmet Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002, s. 475.

³¹ Hanefi Bostan, "Harşit Vadisi'nde İktisadî Hayat", s. 8.

alındığı anlaşılmaktadır. Kaza dahilinde 11 nefer caba bulunmaktadır. Atina kazasında niyâbet resmi toplamda 25.497 akçe kaydedilmiştir.

Resm-i tapû-yı zemin, yani dönüm resmi, topraksız köylünün tapu ile başkasının tasarrufuna verilmemiş olan toprakları işlemek için dönüm başına ödediği vergidir. Dönüm resmi, her yıl değil bir kereye mahsus olarak verilir. Ayrıca çift ve yarım çiftten az veya fazla yer tasarruf eden reâyâdan fazlasından veya eksiginden dönüm başına zemin resmi alınır. Timar arazisine başka sancaktan gelip bu tür bir araziyi işleyen yörük veya göçebeler de zemin resmi öderler. Dönüm resmi verimli araziden 2 dönümüne, orta vasıfta araziden 3 dönümüne, verimsiz araziden 4-5 dönümüne bir akçe olarak alınır³². Resm-i tapû-yı zemin, Atina kazasında toplamda 3.848 akçe kaydedilmiştir.

Resm-i bostan, kanunnâmeye göre, hane başına iki akçe olarak alınan reâyâ vergisidir³³. Bununla birlikte uygulamada resm-i bostanın hane sayısı ile bir alakası olmadığı anlaşılmaktadır³⁴. Atina kazasında toplamda 4.805 akçe kaydedilmiştir.

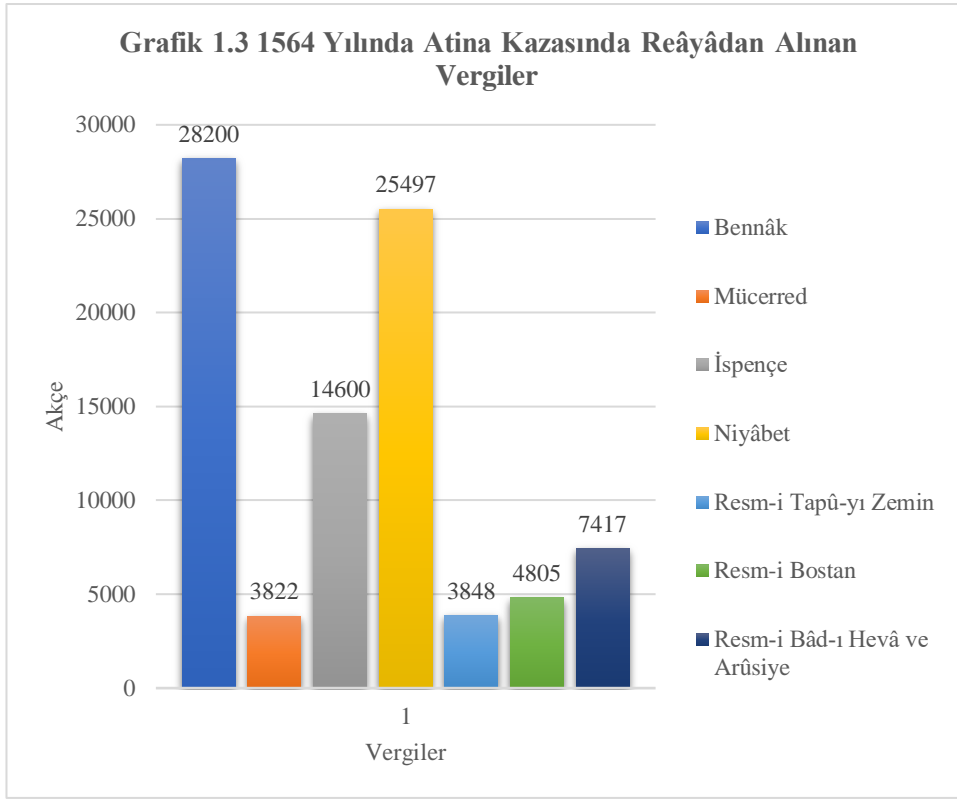
Resm-i bâd-ı hevâ ve arûsiye, zuhurata bağlı olduğu için tahrirlere tahmini miktar kaydedilir. Arûsiye, evlenen genç kız ve dullardan alınan vergidir. Halk arasında işlenen çeşitli suçlardan alınan cürm vergisi gibi zuhurata bağlı vergiler bâd-ı hevâ grubuna girer³⁵. Serbest olan yerlerde bâd-ı hevâ ve arûsiye resminin tamamı timar veya zeâmet sahibine aitken serbest olmayan yerlerde yarısı timar veya zeâmet sahibine yarısı da subaşı veya sancakbeyine aittir. Serbest olmayan yerlerin çoğunda “nısf-ı bâd-ı hevâ ve arûsiye” olarak kaydedilmiş olsa da hepsinde bu şekilde kaydedilmediği görülmektedir. Atina’da Anaraş’ın 2 hissesi, Tavgat ve Anvali’nin 1’er hissesi serbest olarak tahsis edilmiştir. Atina kazasında resm-i bâd-ı hevâ ve arûsiye toplamda 7.417 akçe kaydedilmiştir.

³² Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu”, s. 592-593; Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, s. 504-505.

³³ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 554.

³⁴ 1554 ve 1583 tarihlerinde de bu durum geçerlidir (Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 505).

³⁵ M. Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 474-475.

Grafik 1.3'ten açıkça görüleceği üzere bölgenin en büyük reâyâ vergisi gelir kalemini bennâk vergisi teşkil etmektedir. Bennâk vergisi miktarına oldukça yakın olan niyâbet vergisinin kaza gelirleri arasında önemli bir yeri vardır. Müslim-Gayrimüslim oranlarındaki değişime bağlı olarak ispençe vergisinin yüzyılım başlarına göre düştüğünü söylemek mümkündür.

Tablo 1.3 1564 Yılında Atina Kazasında Reayadan Alınan Vergiler

Karye	Bennâk (Akçe)	Mücerred (Akçe)	İспенçe (Akçe)	Niyâbet (Akçe)	Resm-i Tapû-yı Zemin (Akçe)	Resm-i Bostan (Akçe)	Resm-i Bâd-ı Hevâ ve Arûsiye (Akçe)
Filegivat	1.080	132	0	810	112	150	300
Hudisa	672	96	150	540	78	125	164
Ğere/Başköy	768	114	200	630	91	136	306
Anaraş	3.108	402	1.925	2.907	372	529	929
Tavgat	2.940	252	1.625	2.763	359	468	471
Hisse-i Tavalvat	2.664	486	700	2.232	334	538	860
Ulak/Kivasne, Müselleman, Godri	804	138	850	909	124	200	280
Kostivat/Vulak	84	6	75	90	11	4	20
Vulak/Er Mihal	588	42	375	612	68	92	155
Zevandos	840	90	350	747	99	118	170

Laron/z	1.080	192	0	810	122	200	200
Vanek	1.872	186	425	1.467	204	286	272
Kotanu	1.836	354	25	1.386	213	225	728
Papat/Kal	108	0	0	81	9	4	37
Gavrelit/Dadvat	228	66	200	243	38	40	120
Gavrelit/Kordit	144	0	200	135	20	12	50
Gavrelit/Papik	12	0	300	81	13	16	40
Papat	1.680	294	0	1.170	189	196	109
Anvali(?)	948	120	150	702	105	156	315
Hersivat	96	0	100	108	12	16	50
Tunca	792	78	0	594	79	100	220
Çigam	444	126	0	333	58	74	90
Zügre	528	114	425	540	80	38	58
Çimorit	240	66	800	396	63	88	50
Çarcivat	516	60	50	405	55	90	25
Filegivat/Lorbit	288	18	250	207	37	66	58
Çikalivat	108	12	250	135	21	20	5
Mamakivat	936	90	650	909	122	204	255
Torvit/Kusivat	228	0	425	306	36	50	60
Ğere/Yovanvat	396	24	150	351	43	78	120
Ğere/Haldi	372	30	425	396	350	88	200
Vakos	336	48	475	405	55	90	100
Haçalvat	108	18	0	81	12	8	15
Meşubalak	1.356	168	3.050	2.016	264	300	625
Toplam	28.200	3.822	14.600	25.497	3.848	4.805	7.417

İncelediğimiz defterden on yıl önce hazırlanan 1554 tahririnde resm-i bennâk 20.922 akçe, resm-i ispençe 26.971 akçe, resm-i arûsiye 6.545 akçe, resm-i cerâyim 13.505 akçe³⁶, resm-i niyâbet ve niyâbet-i ispençe³⁷ toplam 13.801 akçe kaydedilmiştir. Mücerred, tapû-yı zemin, bâd-ı hevâ ve bostan vergileri bu tarihte görülmezken 1564 tarihinde olmayan öşr-i baştına 5.507 akçe kaydedilmiştir³⁸. 1554-1564 tarihleri arasında nüfus artışıyla doğru orantılı olarak reâyâdan alınan vergiler toplamda 87.239 akçeden 88.189 akçeye yükselmiştir.

1.2.b. Halkın Tasarrufunda Bulunan Toprak Miktarı

Atina kazasında 2.350 bennâklik toprak tarıma açık bulunmaktadır, ki bu da 23.500 dönüm arazi demektir³⁹. İспенçe vergisi verenlerin ise toplamda 5.840 dönümlük bir arazi

³⁶ 1564'te bâd-ı hevâ vergileri içerisinde sayılabilir.

³⁷ 1564'te bu iki vergi niyâbet adıyla tek başlık altında kaydedilmiştir.

³⁸ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 482.

³⁹ 10 dönüm üzerinden hesaplama yapılmıştır.

işledikleri anlaşılmaktadır. Atina kazasında 219 zemin, 104 zemin ve asma, 849 baştina⁴⁰, 10 baştina ve asma, 1 mülk toprak sahibi bulunmaktadır.

1.2.c. Hububat Üretimi

Osmanlı İmparatorluğunda şer‘î ve örfî vergiler nakdî olarak tahsil edilirken hububattan alınan öşür ve salâriye aynî olarak tahsil edilmekteydi. Ancak timar sisteminde, dirliklerdeki varidat kaynaklarının para cinsinden kıymetinin bilinmesi gerekmekteydi. Bu sebeple aynî olarak alınan öşrün miktarı tahrir kayıtlarında kile olarak hesaplanıp değeri akçe olarak kaydedilmiştir. Tahrir komisyonlarının cari fiyatları dikkate alarak tespit ettikleri hububat fiyatlarına “tahrir kıymeti” denilmekteydi⁴¹.

Atina kazasında toplamda 5.486 kile kapluca (kapçıklı buğday) ve 5.910 kile erzen (dihn-darı) öşrü alınmaktaydı. Trabzon Sancağı Kanunnâmesi’nden anlaşıldığına göre bölgede yetiştirilen ürünlerden 1/10 oranında vergi alınmaktaydı⁴². Yani halkın ürettiği kapluca miktarı 54.860 kile, erzen miktarı ise 59.100 kile etmektedir. Atina kazasında kaplucadan alınan vergi toplamda 43.328 akçe, erzenden ise 47.224 akçe kaydedilmiştir. Bu tarihte kapluca ve ezrenin tahrir kıymeti ise 8 akçedir.

1554 tahririne göre kaplucadan 6.850 kile, erzenden 6.388 kile öşür alınmıştır⁴³. Bu kapsamda 10 yıllık süre içerisinde Atina kazasında hububat üretiminde düşüş olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1.4 1564 Yılında Atina Kazasında Hubûbattan Alınan Aynî Öşrün Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı ve Alınan Vergiler

Karye	Öşr-i Kapluca (Kile)	Öşr-i Erzen (Kile)	Öşr-i Kapluca (Akçe)	Öşr-i Erzen (Akçe)
Filegivat	200	300	1.600	2.400
Hudisa	125	100	1.000	800
Ğere/Başköy	320	425	2.560	3.400
Anaraş	556	620	4.448	4.960
Tavgat	405	497	3.240	3.976
Hisse-i Tavalvat	545	684	4.360	5.472
Ulak/Kivasne, Müselleman, Godri	100	100	800	800
Kostivat/Vulak	20	0	160	0

⁴⁰ Trabzon kanunnâmesinde, “baştinalara öşür vaz’ olunmuştur, baştinalardan ispenç talep olunmaya” yazmasına rağmen defterde yer alan kazaların hiçbirinde baştinalardan vergi alındığına dair bir kayıt yoktur.

⁴¹ Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 55-58; Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 487-488.

⁴² Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 491.

⁴³ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 493.

Vulak/Er Mihal	163	213	1.304	1.704
Laron/z	100	150	800	1.200
Vanek	300	250	2.400	2.000
Kotanu	210	213	1.680	1.704
Zevandos	130	125	1.040	1.000
Papat/Kal	10		80 ⁴⁴	
Gavrelit/Dadvat	50	70	400	560
Gavrelit/Kordit	100	50	800	400
Gavrelit/Papik	50	42	400	336
Papat	220	180	1.760	1.440
Anvali(?)	170	108	1.360	864
Hersivat	10	10	80	80
Tunca	140	110	1.120	880
Çigam	200	200	1.600	1.600
Zügre	50	75	400	600
Çimorit	100	90	800	720
Çarcivat	150	150	1.200	1.200
Filegivat/Lorbit	90	88	720	704
Çikalivat	50	55	400	440
Mamakivat	95	143	760	1.144
Torvit/Kusivat	40	55	320	440
Ğere/Yovanvat	150	150	1.200	1.200
Ğere/Haldi	100	150	800	1200
Vakos	100	100	800	800
Haçalvat	15	7	120	56
Meşubalak	352	400	1.816	3.200
Toplam	5.416	5.910	43.328	47.280

1.2.d. Meyve Üretimi

Atina kazasında cevizden, muhtelif meyvelerden ve üzümde elde edilen şiradan da vergi tahsil edilmiştir. Cevizden toplamda 10.950 akçe öşür, ceviz haricindeki muhtelif meyvelerden 16.551 akçe öşür-i meyve, şiradan ise toplamda 31.571 akçe öşür alınmıştır. Şıra, “sabur” ölçü birimi ile hesaplanmaktadır ve bir sabur 53,880 litreye tekabül etmektedir⁴⁵. Bir sabur şiranın tahrir kıymetinin 20 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Atina kazasında toplamda 1.578,55 sabur şıra üretilmekteydi ki bu da 85.052,274 litreye tekabül etmektedir. Ayrıca üzümde yapıldığı düşünülen hamrın da resmi 2.513 akçe kaydedilmiştir.

Atina kazasında hassa bağlara (bagāt-ı hâssa) kayıtlı toplam 6.633 adet üzüm asması olup bunlardan 535 sabur, yani 28.825,8 litre şıra elde edilmekteydi. Bunun toplam kıymeti ise 10.700 akçedir. Kazada eşcâr-ı hâssaya kayıtlı 55 adet ceviz ağacı bulunmaktadır. Bunların

⁴⁴ İlgili karyede öşür-i kapluca ve öşür-i erzen birlikte kaydedilmiştir.

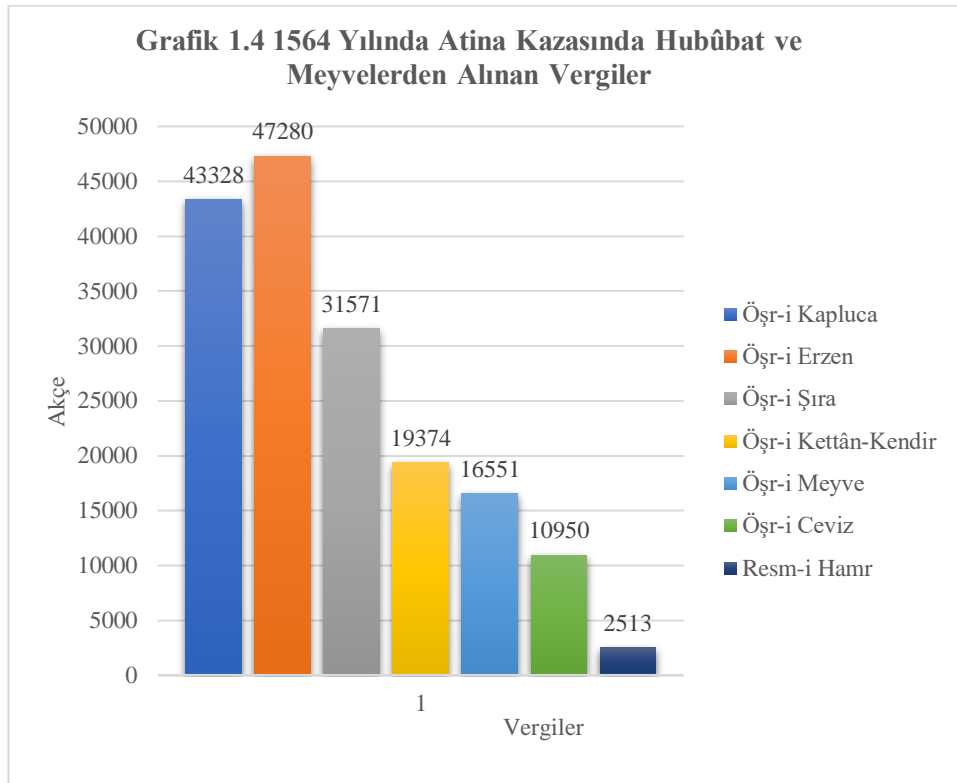
⁴⁵ Hanefi Bostan, “Harşit Vadisi’nde İktisadî Hayat”, s. 51.

toplam kıymeti ise 130 akçe etmektedir. Eşcâr-ı meyvehâ-yı hâssadan ise 344 adet ağaçtan 435 akçelik hâsıl kaydedilmiştir. 1554 yılında 2.033 sabur şıradan öşür alınmaktaydı⁴⁶. 1564'te ise bunun hassa bağlarla birlikte 2.113 şıraya çıktığı görülmektedir.

1.2.e. Keten-Kendir Üretimi

Keten-kendir, XVI. yüzyılda bir endüstri bitkisi olarak kullanılmaktaydı. İlaç yapımı, yağ üretimi ve daha çok ip, urgan ve bez imalatı gibi kullanım alanları vardı. Keten tohumundan üretilen ip, urgan ve keten bezi gibi malzemeler gemi sanayiinde de kullanılmaktaydı⁴⁷.

Atina kazasında keten-kendir üretiminden alınan vergi, genellikle “öşr-i kettân” olarak kaydedilmiş olup iki yerde “öşr-i kendir” olarak da geçmektedir. Atina'da keten üretiminden toplamda 19.374 akçe vergi alınmıştır. Atina kazasında üretilen ketenin yekûnu, tahrir kıymetini 5 akçe üzerinden hesaplırsak 38.748 batman (891.204 kg); tahrir kıymetini 7 akçe üzerinden hesaplırsak da 27.677 batman (636.571 kg) etmektedir⁴⁸. 1554 yılında ise 38.728 batman kendir üretilmekteydi⁴⁹. 1564 yılında da tahrir kıymetinin 5 akçe olduğu düşünülürse kendir üretiminde az da olsa bir artışın olduğu görülmektedir.

⁴⁶ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 502.

⁴⁷ Hanefi Bostan, “Harşit Vadisi’nde İktisadî Hayat”, s. 56.

⁴⁸ Hanefi Bostan, ketenin tahrir kıymetini 1515’te 5 akçe olması hasebiyle 1554 yılı için de 5 akçe olarak kabul etmiş (*Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 509-511); 1583’te ise 7 akçe üzerinden hesaplamıştır (Hanefi Bostan, “Harşit Vadisi’nde İktisadî Hayat”, s. 58). Bütün tarihlerde bir batman 23 kg olarak ele alınmıştır.

⁴⁹ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 512.

Grafik 1.4'te görüldüğü gibi Atina kazasında kapluca (kapçıklı buğday), erzen (dihndarı), kendir, ceviz, çeşitli meyveler ile üzümünden elde edilen şıra ve hamr üretilmekteydi. Hamrdan resm alınmakla birlikte diğer ürünler öşür olarak vergilendirilmiştir. Kaza dâhilinde üretilen mahsûlâtta erzen ve hemen ardından ona çok yakın olarak kapluca, en yüksek vergi kalemini oluşturmaktadır. Şıradan alınan verginin de kaza gelirlerinde önemli bir yekûn tuttuğu görülmektedir.

Tablo 1.5 1564 Yılında Atina Kazasında Kendirden ve Meyvelerden Alınan Vergiler

Karye	Öşr-i Şıra (Akçe)	Öşr-i Kettân-Kendir (Akçe)	Öşr-i Meyve (Akçe)	Öşr-i Ceviz (Akçe)	Resm-i Hamr (Akçe)
Filegivat	1.021	600	900	400	50
Hudisa	680	220	500	320	25
Ğere/Başköy	200	278	425	350	310
Anaraş	4.450	2.590	1.951	953	203
Tavgat	4.098	2.531	1.313	1.343	480
Hisse-i Tavalvat	3.140	2.167	2.312	1.212	415
Ulak/Kivasne, Müselleman, Godri	960	500	424	380	148
Kostivat/Vulak	200	30	78	20	20
Vulak/Er Mihal	615	530	350	420	50
Laron/z	600	400	500	130	41
Vanek	1.128	1.005	860	485	180
Kotanu	978	900	318	120	5
Zevandos	1.112	331	293	375	50
Papat/Kal	230	120	220	0	0
Gavrelit/Dadvat	466	400	250	250	30
Gavrelit/Kordit	295	200	60	89	15
Gavrelit/Papik	500	200	150	130	22
Papat	1.626	625	625	380	75
Anvali(?)	872	600	482	190	55
Hersivat	69	42	15	6	0
Tunca	552	376	280	180	0
Çigam	660	500	295	150	20
Zügre	345	349	440	280	55
Çimorit	900	465	500	250	0
Çarcivat	584	350	325	380	0
Filegivat/Lorbit	600	380	180	150	50
Çikalivat	290	200	260	220	50
Mamakivat	950	320	220	500	25
Torvit/Kusivat	500	150	400	57	20
Ğere/Yovanvat	450	500	350	320	0

Ğere/Haldi	225	120	300	200	25
Vakos	300	320	250	186	30
Haçalvat	25	225	25	24	20
Meşubalak	1.950	850	700	500	44
Toplam	31.571	19.374	16.551	10.950	2.513

1.2.f. Hayvancılık

1.2.f.1. Koyun ve Domuz Besiciliğı

Atina kazasında koyun besiciliğinden “resm-i ganem” adıyla vergi alınmaktadır. Kazada toplam 31 karyede koyun beslendiğı görülmektedir. En fazla koyun besiciliğı 456 akçe vergi tahsil edilen Tavgat karyesinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Kazanın genelindeki koyun yetiştiriciliğinden toplamda 3.560 akçe vergi alındığı kaydedilmiştir. İki koyuna bir akçe vergi alındığı⁵⁰ göz önüne alınırsa kaza dahilinde 7.120 baş koyun olduğu ortaya çıkmaktadır.

Atina kazasında gayrimüslimlerin domuz da besledikleri, “resm-i hınzır” vergisinin alınmasından anlaşılmaktadır. Kazanın toplam 24 karyesinde domuz beslendiğı görülmektedir. Domuz besiciliğı, en fazla, bu kalemde toplam 460 akçe vergi ödeyen Tavgat karyesinde yapılmaktadır. Kaza dâhilinde domuzdan toplamda 1.736 akçe vergi alınmıştır. Koyunda olduğu gibi hınzırda da iki başa bir akçe alındığı düşünülürse⁵¹ kazada toplam 3.472 baş hınzır beslendiğı ortaya çıkar.

Bir önceki tahrire göre 1554 yılında kaza dahilinde 320 baş koyuna karşılık 4.956 baş hınzır beslendiğı anlaşılmaktadır⁵². Müslüman nüfustaki artışa ve gayrimüslim nüfustaki azalışa paralel olarak koyun besiciliğı artarken domuz besiciliğinin azaldığı görülmektedir.

1.2.f.2. Arıcılık

Atina kazasında bal üretiminden “resm-i küvvâre” adıyla arıcılıkla ilgili vergi alınmaktadır. Toplamda 31 köyde arıcılık yapıldığı anlaşılmaktadır. En fazla bal üretiminin 840 akçe vergi mükellefiyeti bulunan Atina’daki Tavalvat hisselerinde olduğu görülmektedir. Kaza dahilinde bal üretiminden toplamda 6.161 akçe vergi alındığı kaydedilmiştir. Kovan başına bir akçe alındığı düşünülduğünde⁵³ Atina kazasında toplam 6.161 adet kovan olduğu ortaya

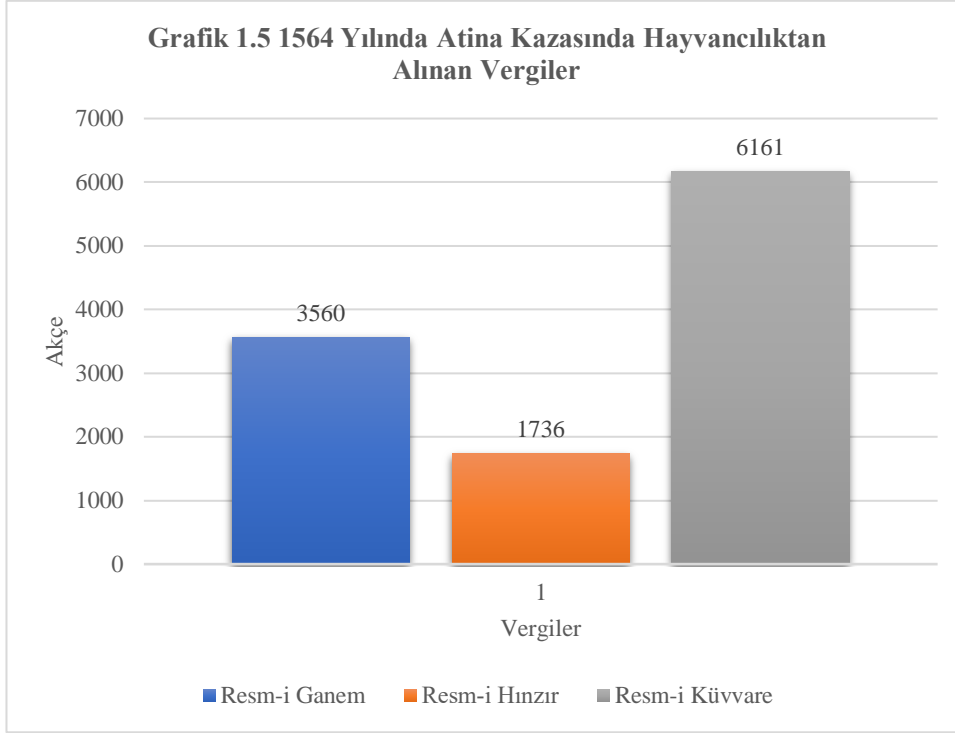
⁵⁰ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, s. 152.

⁵¹ Hanefi Bostan, “Harşit Vadisi’nde İktisadî Hayat”, s. 60.

⁵² Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 518.

⁵³ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, s. 157; Hanefi Bostan, “Harşit Vadisi’nde İktisadî Hayat”, s. 62.

çıkılmaktadır. 1554 tahririnde kaza dahilinde 4.825 adet kovan kaydedildiğine göre arıcılık faaliyetlerinde dikkate değer bir artış olduğu anlaşılmaktadır⁵⁴.

Grafik 1.5'ten anlaşıldığı üzere Atina kazasında hayvancılıkta en yüksek vergi kalemini arıcılık oluşturmaktaydı. Kazadaki Müslüman-Gayrimüslim oranına bağlı olarak, koyun besiciliği ikinci sırada yer alırken, domuz besiciliği en düşük vergi kalemini oluşturmaktaydı.

Tablo 1.6 1564 Yılında Atina Kazasında Koyun ve Domuz Besiciliği ve Arıcılıktan Alınan Vergi Miktarları

Karye	Resm-i Ganem (Akçe)	Resm-i Hinzır (Akçe)	Resm-i Küvvâre (Akçe)
Filegivat	95	0	0
Hudisa	155	25	0
Ğere/Başköy	225	150	226
Anaraş	180	112	441
Tavgat	456	460	703
Hisse-i Tavalvat	373	301	840
Ulak/Kivasne, Müselleman, Godri	0	10	320
Kostivat/Vulak	0	5	6
Vulak/Er Mihâl	50	20	225
Laron/z	134	0	185
Vanek	45	65	250

⁵⁴ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 518.

Kotanu	30	0	50
Zevandos	240	96	310
Papat/Kal	111	0	0
Gavrelit/Dadvat	40	30	230
Gavrelit/Kordit	0	20	60
Gavrelit/Papik	15	20	155
Papat	150	0	220
Hersivat	12	0	13
Anvali(?)	40	30	76
Tunca	130	0	180
Çigam	0	0	250
Zügre	25	25	162
Çimorit	150	0	200
Çarcivat	25	35	100
Filegivat/Lorbit	120	25	225
Çikalivat	60	20	50
Mamakivat	20	15	37
Torvit/Kusivat	50	20	70
Ğere/Yovanvat	243	50	0
Ğere/Haldi	28	0	25
Vakos	25	35	145
Haçalvat	113	0	25
Meşubalak	220	167	382
Toplam	3.560	1.736	6.161

1.2.f.3. Av Kuşları

Atina kazasında toplam üç kıta doğan (bâz) yuvası bulunmaktaydı. Üçü de harap durumda olup üçünün de hasılı 30'ar akçe idi. Birisi şahıs elinde bulunurken diğer ikisi köy ahalisinin elindeydi. Atina kazasında “zemin-i (yuvâ-yı) bâz”ın hâsılı, toplam 90 akçe kaydedilmiştir.

1.2.g. İşletmeler

1.2.g.1. Değirmenler

Atina kazasındaki köylerde bulunan değirmenlerde tahıl ürünleri öğütülmekteydi. Kaza dahilinde 20 karyede toplam 50 değirmen kaydedilmiştir. Hepsi kullanılır durumda olan bu değirmenlerden 47 tanesinin toplam vergi hâsılı 877 akçedir. Ulak karyesindeki şahıslara ait 3 adet değirmenin hâsılı belirtilmemiştir.

Tablo 1.7 1564 Yılında Atina Kazasında Değirmenler

Karye	Kıt'a/Bâb	Hâsıl	İcâr Süresi	Durumu	Kime Ait Olduğu
Filegivat	3	90	Belirtilmemiş	Kullanılır	2'si Müslüman 1'i gayrimüslim şahıslara ait
Ğere/Başköy	1	10	Senelik	Kullanılır	Belirtilmemiş
Tavgat/Ancıça	1	10	Senelik	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Hisse-i Tavgat/Ciğertöre	1	10	Senelik	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Hisse-i Çemuvat	1	36	Belirtilmemiş	Kullanılır	Ahâli-yi karye ⁵⁵
Hisse-i Tavalvat/Papaskirid	3	54	Belirtilmemiş	Kullanılır	2'si Müslüman 1'i gayrimüslim şahıslara ait
Ulak/Kivasne, Müselleman, Godri	3	0	Belirtilmemiş	Kullanılır	Müslüman şahıslara ait
Vulak/Er Mihal	1	36	Senelik	Kullanılır	Gayrimüslim şahıslara ait
Laron/z	3	60	Belirtilmemiş	Kullanılır	Müslüman şahıslara ait ⁵⁶
Hisse-i Vanek/Zekek	3	90	Belirtilmemiş	Kullanılır	Müslüman Şahıslara ait
Kotanu	2	20	Senelik	Kullanılır	Müslüman Şahıslara ait
Hisse-i Kotanu	1	10	Belirtilmemiş	Kullanılır	Müslüman şahsa ait
Zevandos/Sürmene	1	36	Senelik	Kullanılır	Müslüman şahsa ait
Gavrelit/Papik	1	10	Senelik	Kullanılır	Gayrimüslim şahsa ait
Papat/Kudyan	1	30	Belirtilmemiş	Kullanılır	Ahâli-yi karye

⁵⁵ Gayrimüslim şahıstan devredilmiş.

⁵⁶ Tercan mahallesi dizdarına ait 1 bâb değirmenden 30 akçe ve şahıslara ait iki bâb değirmenden 15'er akçe alınmıştır.

Zügre/Ciğertöre	2	30	Belirtilmemiş	Kullanılır	1'i Müslüman 1'i gayrimüslim şahıslara ait
Çimorit	2	20	Belirtilmemiş	Kullanılır	Gayrimüslim şahsa ait
Filegivat/Lorbit	2	20	Belirtilmemiş	Kullanılır	1'i Müslüman 1'i gayrimüslim şahıslara ait
Çikalivat	2	40	Belirtilmemiş	Kullanılır	1' gayrimüslim şahsa, 1' köy ahalisine ait
Mamakivat	2	20	Belirtilmemiş	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Ğere/Haldi	2	20	Belirtilmemiş	Kullanılır	Belirtilmemiş
Meşubalak	2	45	Belirtilmemiş	Kullanılır	Gayrimüslim şahıslara ait
Mahalle-i Çayat	2	60	Belirtilmemiş	Kullanılır	Müslüman şahıslara ait
Mahalle-i Cib	2	30	Belirtilmemiş	Kullanılır	Gayrimüslim şahıslara ait
Mahalle-i Selanik	2	30	Belirtilmemiş	Kullanılır	Müslüman şahıslara ait
Mahalle-i Felferol	1	15	Belirtilmemiş	Kullanılır	Müslüman şahsa ait
Mahalle-i Tolukçet	1	15	Belirtilmemiş	Kullanılır	Gayrimüslim şahsa ait
Mahalle-i Boğat	2	30	Belirtilmemiş	Kullanılır	Gayrimüslim şahıslara ait
Toplam	50	877			

1.2.g.2. Furun Arkı

Atina kazasında furun arkından 6 akçe alınmaktaydı. Kaza dâhilinde toplamda 79 adet furun arki olup bunlardan 474 akçe alındığı kaydedilmiştir. En fazla furun arki 12 adet ile Çimorit köyündedir. Filegivat ve Laron'da 10'ar adet, Vanek hisselerinde ve Anvali'de 8'er adet, diğer Filegivat'ta 7 adet, Tavgat'ta 6 adet, Papat'ta 5 adet, Vulak ve Meşubalak'ta 3'er adet, Kotanu ve Zügre'de 2'şer adet, Ğere, Anaraş ve diğer Kotanu'da 1'er adet furun arki bulunmaktadır.

Tablo 1.8 1564 Yılında Atina Kazasında Furun Arki

Karye	Adet	Akçe
Filegivat	10	60
Ğere/Başköy	1	6
Hisse-i Anaraş/Noğaydiha	1	6
Hisse-i Tavgat/Papakumlu	6	36
Vulak/Er Mihal	3	18
Laron/z	10	60
Hisse-i Vanek/Melya	1	6
Hisse-i Vanek/ Anapya Avram	5	30
Hisse-i Vanek/Zekek	2	12
Kotanu	2	12
Hisse-i Kotanu	1	6
Papat/Kudyan	3	18
Hisse-i Papat/Pağnik	2	12
Anvali(?)/Eğsifar	5	30
Hisse-i Anvali(?)/Çegam	3	18
Zügre/Ciğertöre	2	12
Çimorit	12	72
Filegivat/Lorbit	7	42
Meşubalak	3	18
Toplam	79	474

1.2.g.3. Mukataalar

Atina kazasında iskele ve dalyan gelirleri mukata'aya verilmiş olup bunların yıllık geliri toplam 1.060 akçedir. Mukata'aya verilen iskele gelirleri; Tavgat köyünde senede 400 akçe, Tavgat'ın iki hissesinde senede 200'er akçe ve Çikalivat köyünde senede 60 akçe olarak kaydedilmiştir. Bu iskeleler, "Baravel" olarak adlandırılmaktadır ve bunların Atina Nehri'nde bulunduğu belirtilmektedir⁵⁷. Mukata'a-yı iskele ma'a dalyan geliri, Fırtına Nehri'nden elde edilmekte olup senede 200 akçe olarak kaydedilmiştir⁵⁸. Kotanu köyünde "resm-i dalyan ve öşr-i mâhî" geliri 100 akçe kaydedilmiştir. Bu bilgiler adı geçen nehirlerde balıkçılığın yapıldığını ve küçük çapta da olsa sandal ulaşımının olduğunu ortaya koymaktadır⁵⁹.

Atina kazasındaki Fırtına Nehri vadisinde bulunan zemin topraklar mukata'aya verilmiştir. Bunlardan 3.150 akçe vergi hâsılı elde edildiği anlaşılmaktadır. "Resm-i kârudân-ı kazâ-i Atina ve kazâ-i Arhavi ve kazâ-i Hemşin ve kazâ-i Gönye" şeklinde kaydedilen vergi

⁵⁷ BOA, *TT.d.*, nr. 442, s. 19, 20, 21.

⁵⁸ BOA, *TT.d.*, nr. 442, s. 72.

⁵⁹ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 445.

gelirinin ise 700 akçe olduğu belirtilmiştir⁶⁰. “Mahsûl-i resm-i dalyan ve öşr-i mâhî der kazâ-i Arhavi ve Atina gayr-ez timarhâ-yı serbest ve resm-i arûsiye-i duhterân-ı sipâhiyân ve merdân-ı kıl‘a-ı kazâ-i Hemşin ve Atina ve Arhavi” hâsılı 2.000 akçe, “Mahsûl-i beytü’l-mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd ve yağ ve kaçgun ve abd-i âbık ve post u vaşak kazâ-i Atina ve kazâ-i Arhavi ve nisf-ı bâd-ı hevâ ve nisf-ı arûsiye an timarhâ-yı sipâhiyân ve timarhâ-yı merdân-ı kılâ‘-ı kazâ-i mezkûrîn gayr-ez timarhâ-yı serbest” hâsılı 18.000 akçe kaydedilmiştir⁶¹.

1.3 Askeri Düzenlemeler ve Görevliler

Atina, Arhavi ve Hemşin kazalarını da içine alan bölgenin 1461 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmesinin ardından bölgede önemli idarî düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler hem kazaî hem de askerî yönde olmuştur. Trabzon sancağının ilk sancakbeyi olan Kasım Bey bölgenin ileri gelenlerini Rumeli’ye sürmüş ve bu kişilerin mülkleri timara çevrilmiştir. Bölgede gelir getiren yerleşim yerleri timar sistemi içerisinde askerî-idarî görevlilere verilmiş ve bu düzenlemeler sistemli bir şekilde sonraki yıllarda da devam ettirilmiştir⁶². Atina kazasında da bazı imtiyaz sahiplerinin mülkleri zamanla timar sistemine dâhil edilerek devletleştirilmiştir. Bu mülklerin kimlere ait olduğu, hangi köylerde buldukları, hâsılatları ve bazılarının ne şekilde timara tahvil olunduğu bilgileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1.9 1564 Yılında Atina Kazasında Timara Tahvil Edilen Bağlar, Ceviz ve Meyve Ağaçları

Karye	Eşcâr (Adet)	Şıra (Sabur)	Kıymet (Akçe)	Önceden Kimin Mülkü Olduğu
Hudisa	430	70	1400	Tekürün mülkü
Hisse-i Anaraş/Protopapa	120	15	300	Manastırın vakfı
Hisse-i Anaraş/Lolod	150	15	300	Manastırın vakfı
Hisse-i Anaraş/Müselleman	110	10	200	Manastırın vakfı
Hisse-i Anaraş/Şilerit	80	5	100	Manastırın vakfı
Hisse-i Anaraş/Kerat	30	10	200	Manastırın vakfı
Hisse-i Anaraş/Zağnat ⁶³	80	10	200	Manastırın vakfı
Hisse-i Anaraş/Noğaydiha	150	10	200	Manastırın vakfı
Tavgat/Ancıça	130	10	200	Tekürün mülkü
Hisse-i Tavgat/Çemuvat	200	13	260	Tekürün mülkü
Hisse-i Tavgat/Ciğertöre	130	10	200	Tekürün mülkü
Hisse-i Tavgat/Asis(?)	120	10	200	Tekürün mülkü

⁶⁰ BOA, *TT.d.*, nr. 442, s. 75.

⁶¹ BOA, *TT.d.*, nr. 442, s. 139.

⁶² Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 37.

⁶³ 30 akçe hâsılı olan 5 adet ceviz ağacı da timara çevrilmiştir.

Hisse-i Tavalvat/Homerkit	200	12	240	Manastırın vakfı
Ulak/Kivasne, Müselleman, Godri	60	5	100	Şemseddin oğlunun mülkü ⁶⁴
Vulak/Er Mihal	300	20	400	5 saburu tekürün, 5 saburu Kosta Salmakrin(?), 5 saburu Mihal Duranit(?), 5 saburu Todoros nam kâfirlerin ⁶⁵
Hisse-i Zevandos Hanckuni	110	10	200	Manastırın vakfı
Laron/z ⁶⁶	180	10	200	Manastırın vakfı
Hisse-i Vanek/ Anapya Avram	150	10	200	Todoros el-Timur nam kâfirin
Hisse-i Vanek/Zepek	160	10	200	Manol Oskolar nam kâfirin ⁶⁷
Kotanu	145	10	200	Oskolar nam kâfirin ⁶⁸
Zevandos/Sürmene	280	15	300	Manastırın vakfı
Gavrelit/Dadvat	180	15	300	Tekürün mülkü
Gavrelit/Papik	110	5	100	Tekürün mülkü
Papat/Kudyen	130	10	200	Tekürün mülkü
Hersivat	190	15	300	Şemseddin oğlunun mülkü ⁶⁹
Tunca	55	4	80	1 saburu Kalros Kalağık(?), 1 saburu Yorgi Bukis, 1 saburu Yorgi Hara, 1 saburu Mihal Erkud nâm kâfirlerin ⁷⁰
Çimorit	350	20	400	Tekürün mülkü
Çarcivat	258	20	400	Şemseddin oğlunun mülkü ⁷¹
Filegivat/Lorbit	200	18	360	Emir Bin Samos nam Kâfirin
Torvit/Kusivat	140	15	300	Aleksi Paçva nam kâfirin ⁷²
Meşubalak	210	20	400	5 saburu tekürün, 15 saburu Petro Vasfar nam kâfirin ⁷³
Vakos	520	30	600	Tekürün mülkü
Meşubalak	610	40	800	10 saburu tekürün 35 saburu (...) nam kâfirin ⁷⁴
Hisse-i Tavalvat İksenit,Zağnat	220	20	400	Tekürün mülkü
Hisse-i Tavalvat İksenit,Zağnat	145	13	260	Andronikos Kotos nam kâfirin ⁷⁵
Toplam	6.633	535	10.700	

⁶⁴ Ömür Bey Rumeli'ye sürmüş emr ile timar olmuş.

⁶⁵ Kasım Bey Rumeli'ye sürmüş emr ile timar olmuş.

⁶⁶ 100 akçe hâsılı olan 50 adet ceviz ağacı timara tahvil edilmiştir.

⁶⁷ Kasım Bey Rumeli'ye sürmüş emr ile timar olmuş.

⁶⁸ Kasım Bey Rumeli'ye sürmüş emr ile timar olmuş.

⁶⁹ Rumeli'ye sürülmüş emr ile timar olmuş.

⁷⁰ Vefat edip kimseleri kalmadığı için timar olmuş. Ayrıca 435 akçe hâsılı olan 344 adet meyve ağaçları da aynı sebepten timara tahvil edilmiştir.

⁷¹ Rumeli'ye sürülmüş emr ile timar olmuş.

⁷² Mamiyân (Megrel) mahbus etmiş ol sebepten emr ile timar olmuş.

⁷³ Tekür ile gitmiş ol sebepten emr ile timar olmuş.

⁷⁴ Tekür ile gitmiş ol sebepten emr ile timar olmuş.

⁷⁵ Vefat ettiği için padişah emri ile timar olmuş.

1564 tarihli tahrir defterinde timar tasarruf eden şahısların isimleri bulunmamaktadır. Ancak 1583 yılı tahrir kayıtlarına göre Atina ve Arhavi kazalarında bulunan timar gelirlerinin bir kısmı Faş Miralay Osman, Abaza Mehmed, Batum Çavuşları Kethüdası Ali, Sohum Miralay Rüstem ve Gönnye Kalesi Topçular Kethüdası Abdullah oğlu Piyale'ye timar ya da timar hissesi olarak verilmiştir⁷⁶.

1583 yılında Atina kazasında timar verilenler arasında Hüdavendigâr Cami hatibi de bulunmaktadır. 1564 tarihli tahrir kaydında ise Hüdavendigâr Cami müezzininin bundan önce Hızır oğlu Hüseyin olduğu, kendisinden önce de bu görevi babasının yaptığı şimdi ise Ahmed adında birinin müezzin olduğu, bu hizmet karşılığında Anaraş köyünde bu şahıslara tahsis edilen emlâktan sipâhinin öşür ve rüsum talep etmemesi emredilmiştir⁷⁷.

Atina kazasındaki askeri görevliler incelemiş olduğumuz defterde yer almamaktadır. Ancak burada toprak tasarruf eden bazı görevlilere dair bilgiler mevcuttur. Bu görevlilerin kim oldukları, vazifeleri ve hangi karyelerde buldukları gibi bilgiler tablo halinde gösterilmiştir.

Meslek grubu olarak Gavrelit köyünde Ahmed adında bir doğancının zemin tasarruf ettiği, Hudisa ve Zevandos köylerinde de Yani ve Androniko adlı boyacıların baştina tasarruf ettikleri görülmektedir.

Tablo 1.10 Atina Kazasında Toprak Tasarruf Eden Askerî Görevliler

Şahıslar	Toplam Kaç Kişi Olduğu	Görevler	Görev Yeri	Buldukları Karye	Tasarruf Ettiği Toprak	Akçe
Hamza	1	Miralay	Trabzon	Anaraş	Zemin ve asma	10
Süleyman	1	Sipâhi		Torvit	Baştina	
İskender v. Şir Merd	1	Sipâhi		Meşubalak	Zemin	
Mustafa v. Hamza	1	Sipâhizâde		Ulak	Reâyâ	
İskender v. Mehmed ⁷⁸	1	Sipâhizâde		Vulak	Reâyâ	
Sinan	1	Yeniçeriyân-1 dergâh-1 âlî		Vanak	Baştina	

⁷⁶ Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 59.

⁷⁷ Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 59; BOA, *TT.d*, nr. 442, s. 14.

⁷⁸ Muaf.

Mustafa, İskender	2	Yeniçeriyân-1 dergâh-1 âlî		Gavrelit	Zemin	
Mustafa, Mustafa	2	Yeniçeri		Çimorit	Zemin	
Yusuf, Hüseyin ⁷⁹	4	Yeniçeri		Vakos	Zemin	
Hızır v. Mustafa, Ali v. Mehmet, Kurd birader-i O(Ali) ⁸⁰	3	Kul oğlu kul (Yeniçeri)		Anaraş	Reâyâ	
Kostandin ⁸¹	1	Kethüda		Papat	Baştina	
Şir Merd	1	Çavuş		Gavrelit	Baştina	
Süleyman v. Ahmed	1	Çavuş		Çikalivat	Zemin	
Mustafa	1	Gılmân-ı acemiyân		Çikalivat	Zemin	
Süleyman v. Mihâl	1	Muhassıl		Anaraş	Reâyâ	
Mustafa	1	Mustahfiz	(...)	Hudisa	Zemin	Fî sene 50
Hızır	1	Topçu	Gönye	Anaraş	Zemin ve asma	
Hüseyin ⁸² , Cafer v. Abdullah, Hüseyin Ağa	5	Dizdar	Rize	Anaraş	Zemin ve asma, Baştina, Reâyâ, Baştina	
Hızır	1	Dizdar	Kasrın(?)	Tavalvat	Zemin	
Hacı Yusuf	1	Reis-i Azebân	Gönye	Anaraş	Zemin	Fî sene 50

Laron, Vanek ve Kotanu köylerinde 175 kişi derbendci kaydedilmiştir. Defterde yer alan bir başka kayıta ise bahsedilen karyelerin ahalilerinin “Vanek derbendinin kadimî derbendcileri olup hâliyâ evlatları ile dört yüz yetmiş beş nefer” oldukları ve bunlardan 230 neferinin derbendci olarak kaydedildiği, geri kalanının da “hâne-i avârıza ilhâk olunup deftere kaydolunduğu” yazmaktadır⁸³.

⁷⁹ Üç zemin tasarruf etmektedir.

⁸⁰ Hızır ve Ali caba hane, Kurt ise mücerred olarak kaydedilmiştir. Kurt’tan mücerred resmi alınmazken Hızır ve Ali’den niyâbet resmi alınmıştır (Hanefi Bostan, *Rize’nin Sosyal Tarihi*, s. 169-170); BOA, *TT.d*, nr. 442, s. 14, 33.

⁸¹ Kostandin’in baştinasını Todor adlı bir müselleman tasarruf etmektedir.

⁸² Hüseyin iki zemin ve asma, bir baştina tasarruf etmektedir.

⁸³ Hanefi Bostan, *Rize’nin Sosyal Tarihi*, s. 77; BOA, *TT.d*, nr. 442, s. 35-36, 37-38, 41-43.

Müsellemler savaş zamanı at ve silahlarıyla sefere katılıp barış zamanı toprağı ekip biçen yarı askerî gruptur. Savaşa katıldıkları için her türlü vergiden muaf tutulmuşlardır. 1515 yılında müsellemler teşkilatı bozularak bunlar raiyyet haline getirilmiş, ancak müsellemler başlığı altında cemaat olarak kaydedilmeye devam edilmiştir. 1564 yılı tahrir defterinde ise vergi veren raiyyet içinde kaydedilmekle beraber müsellemler oldukları belirtilmiştir⁸⁴. Atina kazasında 71’i Müslüman, 36’sı gayrimüslim olmak üzere toplamda 107 nefer müsellemler olarak kaydedilmiştir.

1.4 Atina Kazasının Etnik Yapısına Dair Tespitler

Heath W. Lowry, Trabzon’un etnik yapısı ile alakalı olarak fetihden önce bölge nüfusunun çoğunluğunun Pontus Rumlarından, ilaveten Ermeniler ve Franklar (Venedik ve Cenevizler)’dan oluştuğunu, fethi müteakiben şehre dışarıdan getirilen Müslüman nüfus haricinde 1523-1583 yılları arasında Müslüman nüfusunda yaşanan önemli artışın ihtida eden Rum ve Ermenilerden kaynaklandığını iddia etmekte ve buna delil olarak da “veled-i Abdullah” olarak kaydedilenleri göstermektedir⁸⁵. Ancak Hanefi Bostan doktora tezinde veled-i Abdullah’ların bir kısmının âzâdlı köleler olduğunu, bir kısmının da gerçekten baba adı Abdullah olan Müslüman Türkler olduğunu, baba adı gayrimüslim ismi olanların aynen kaydedilmiş olduğunu ve bölgede çok sayıda Türkçe isimler taşıyan gayrimüslimlerin ve Türkçe yer adlarının bulunduğunu tahrir defterleri üzerinden tespit ederek Lowry’nin bu tezini çürütmüştür⁸⁶.

Tezimizin kaynağını oluşturan tahrir defteri, bölge tarihi bakımından yukarıda bahsi geçen konu ile bir devamlılık içerisindedir ve bu mesele hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bölgede çok sayıda Türk ismi taşıyan Müslüman ve gayrimüslimler bulunmaktadır. Baba adı Türk ismi olan Müslüman ve gayrimüslimler olduğu gibi baba adı gayrimüslim ismi olan Müslüman ve Türk isimleri de vardır. Ayrıca bölgede Türkçe ad taşıyan iskân birimleri de tespit edilmiştir. Kayıtlardan bölgedeki gayrimüslim nüfusun önemli bir kısmının fetihden önce de burada bulunan Kıpçaklar, Peçenekler ve Hazarlar gibi Türk boylarına mensup oldukları anlaşılmaktadır. Elde etmiş olduğumuz bütün veriler Hanefi Bostan’ın tezini destekler niteliktedir.

Atina kazasında bazı Kıpçak, Hazar ve Moğol boyları ile ilişkilendirilen yer ve şahıs adları ile lakap tespit edilmektedir. Bunların kimler olduğu, hangi boya mensup oldukları ve meskûn oldukları yerleşim birimleri aşağıda tablo halinde verilmiştir. Kotanu köyündekiler

⁸⁴ Hanefi Bostan, *Rize’nin Sosyal Tarihi*, s. 69-71.

⁸⁵ Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, çev. Demet Lowry-Heath W. Lowry, İstanbul 2010, s. 130-180.

⁸⁶ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 319-371.

haricinde, yarıya yakını gayrimüslim iken geri kalanı Müslüman'dır. Müslümanlardan önemli bir kısmının baba adının gayrimüslim ismi olduğu görülmektedir. Kotanu köyündekilerin çoğunluğunun Müslüman olduğu ve bunların bir kısmının derbendçilik yaptığı anlaşılmaktadır. İsimler arasında Kurd, Şir Merd, Budak, Durmuş, Karaca, Saruca gibi Türkçe isimler dikkat çekmektedir. Ayrıca Vulak, Papat ve Meşubalak köylerindeki Ali v. Üveys, Alagöz Abdullah ve Şir Merd adlı üç şahsın Gürcü lakabı aldıkları görülmektedir.

Boylarla ilişkilendirdiklerimiz dışında da Abdi, Abdurrahman, Alagöz, Ali Han, Arslan, Aydın, Baba Ali, Bahadır, Balaban, Bali, Bayezid, Bayram, Bekir, Budak, Cengiz, Derviş, Doğan, Durmuş, Emir, Emrullah, Erkut, Fazlı, Ferhad, Gazanfer, Hacı, Haydar, Hayreddin, Hızır, Himmet, Hüdaverdi, Hüsam, Hüsrev, İlyas, İnebey/Eynebey, Kara, Kara Ali, Karaca, Karagöz, Kaya, Kurd, Memi, Murad, Muslu, Nasuh, Nebi, Niyazi, Pervane, Pir Ali, Piri, Rüstem, Saruca, Satı, Satılmış, Sefer, Sinan, Şahabeddin, Şehsuvar, Şir Merd, Şirban, Şükrullah, Tengrivermiş, Timur, Togan, Tolun, Turhan, Üveys ve Veli gibi çok sayıda Türk isimleri veya Türkler arasında çok kullanılan isimler taşıyanlar ve baba adı gayrimüslim ismi olan Müslümanlar⁸⁷ bulunmaktadır. Atina kazasında baba adı Abdullah olan yalnızca 10 kişi vardır⁸⁸. Kendi adı Abdullah olanlar ise 4 kişidir⁸⁹.

Tablo 1.11 Atina Kazasındaki Kıpçak, Hazar ve Moğol Boyları

Boy Adı	Karye	Şahıslar	İsim/ Lakap/ Köy	Kavim
Kuman	Kostivat	Kostandin Kumanç	İsim	Kıpçak
Cordan/ Çortan ⁹⁰	Kise	Gorgi Mihal, Mihal v. Agor, Memi v. Hüseyin	Lakap	
Sergis/Sargis ⁹¹	Ulak	Yorgi Sargis	İsim	
Kotan ⁹²	Kotanu	Halil v. Seydi, Memi v. İstefan, Memi v. İskender, Süleyman v. Mehmed, Mahmud v. Mehmed, Mahmud v. Lefter, Hızır v. Mahmud, Şehsuvar v. Ali Sinan v.	Köy/Lakap	

⁸⁷ Hüseyin v. Papa Yani, Hamza v. Todor, Mustafa v. Todor, Hasan v. Nikite, Yusuf v. Nikite, İlyas v. Androniko, Hamza v. Androniko, Hızır v. Todor, Kurd v. Todor, İskender v. David, Ahmed v. Todor. Rüstem v. Mihal, İskender v. Kirakos, Bayram v. Nikite, Kurd v. İstefan, Hızır v. Kostandin, Ali v. Andro, Piri v. Nikite, Mehmed v. Kostandin vd.

⁸⁸ Cafer v. Abdullah (dizdar-ı Rize), İskender v. Abdullah, Ali v. Abdullah, Aişe bint-i Abdullah, İskender v. Abdullah, Pervane v. Abdullah, İskender v. Abdullah, Mehmed v. Abdullah, Cafer v. Abdullah, Mustafa v. Abdullah.

⁸⁹ Hüseyin Abdullah, Abdullah, Alagöz Abdullah Gürcü, İlyas Abdullah.

⁹⁰ Mehmet Kıldıroğlu, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, Ankara 2022, s. 115-116; Cordanların Doğu Karadeniz'deki varlığına dair bk. Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz (Tarih-Kültür-İnsan)*, İstanbul 2010, s. 172-173.

⁹¹ Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara 1992, s. 149-150.

⁹² Mehmet Kıldıroğlu, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, s. 142-145.

		Hamza, Kurd v. Hamza, Cafer Kalmano, Mehmed v. Kalmano, Rüstem v. Kalmano, Mustafa v. Todor, Nasuh v. Yori, Murad v. Mustafa, Budak v. Ali, Hüseyin, Vanis(?) v. Bayram, Memi v. İskender, Vanis v. Aydın, Mahmud v. Bireskeve, Karaca v. Mahmud, Bayram v. Ramazan, Niyazi Safvet, Mahmud v Hamza, İskender v. Hamza, Halil v. Mustafa, Yusuf v. Hamza, Mehmed v. Derviş, Kurd Mustafa, Hamza v. Yakub, Memi v. İskender, Seydi v. Ali, Rüstem v. Ali, Mustafa v. Ali, İskender Mustafa, Hızır v. Mustafa, Bayezid v. Ali, Süleyman İlyas, Mustafa v. İlyas, Durmuş Karaca, İskender v. Kalıroc, Mahmud v. Lefter, Mustafa v. Mahmud, Mehmed v. Bayram, Hızır v. Mustafa, Cafer v. Şir Merd, Yakub v. Halil, Ramazan v. Halil, Mahmud v. Vanis, Hamza v. Süleyman, Hüseyin v. Mustafa, Mahmud v. Süleyman, Musa b. Mahmud, Yani, Todor, Nikite, Ayo		
Kabir ⁹³	Meşubalak	Şalva Todor Kukabir	Lakap	Hazar
Arlat ⁹⁴	Filegivat	Arlat Yani Babik	İsim	Moğol
	Anaraş	Hamza v. Arlat Melik, Yusuf v. Arlat Melik, Arlat v. Yani Emiroc, Arlat v. Tolol, Arlat v. Yori Çagara, Arlat v. Todori	İsim	
	Tavgat	Arlat v. Mehmed	İsim	
	Tavalvat	Arlat v. Todor Kesanid, Arlat v. Papa Agor	İsim	
	Laron	Arlat v. Ahmed	İsim	
	Kotanu	Arlat v. Hüseyin	İsim	
	Züğre	Arlat v. İskender	İsim	
	Meşubalak	Arlat v. Todor, Mustafa v. Arlat	İsim	
	Vakos	Arlat v. Domanik	İsim	
Babik/Babuk ⁹⁵	Filegivat	Arlan Yani, Ali v. Todor, Yani v. Pakpan, Yorgi Babik, Yori Babik, Aya Babik,	İsim/Lakap	Moğol
	Anaraş	Mehmed v. Babik, Kalıro v. Kostandin, Yori v. Mihal, Yani v. Nikite	İsim/Lakap	
	Tavgat	Ali Babik, Yani Babik, Ali Babik, Babik	İsim/Lakap	

⁹³ Yusuf Gedikli, "Hazar Kavim ve Devlet Adı; Kabar Kabile, Kadar, Kasar Boy Adlarının Köken ve Anlamları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 127 (2021), s. 169-170.

⁹⁴ Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, Ankara 2022, s. 130.

⁹⁵ Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 107; Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 205-212.

Tavalvat	Babik Davud	İsim
Mamakivat	Rüstem Babik	İsim
Zevandos	Ali v. Yani, Yori v. Yani, İskender v. İstefan, Ali v. Nikite, Yori Babik, Yorgi Babik, İstefan Yorgi Babik, Todoros Babik, Todor Babik, Yani Babik, Nikite Babik, David Babik, Nikite Babik, Ali Babik, Yani Babik, Yori Babik, Yanak Babik, Androniko Babik, Mihal Babik	İsim/Lakap
Papat	Yori Babik, Ali Babik, Ali v. Babik, Ali v. Todor, Rüstem v. İskender, İskender v. Davud, Ramazan v. Ali, Cafer v. İskender, Memi v. Yusuf, İskender v. Ramazan, İskender v. Sarucaoğlu, İskender v. Mustafa, Mustafa v. Yusuf, Murad v. Memi, Memi v. İskender, Hamza v. Yusuf, Mustafa v. Ahmed, Ali v. Yusuf, Manol v. Yori, Mehmed v. Mustafa, Şalva Manol, Androniko Babik, Şüca Babik, Mustafa Babik, Yani Babik, Hamza Babik, Yorgi Babik, Todor Babik, Mihal Babik, Ali Babik	İsim/Lakap
Gavrelit	Yani v. Nikite, Şalva Babik, Yorgi Babik, Todor Babik, Babik, Yorgi Babik, Yori v. Todor, Todor v. Mihal, Mihal v. Sava, Yorgi Babik, Yorgi v. Todor	İsim/Lakap/Köy adı ⁹⁶
Meşubalak	Kalobaye(?) Babik, Nikite Babik, Todor Babik, Yani Babik	İsim/Lakap
Anvali	İskender bin Babik	İsim
Zügre	Yorgi Babik, Yani Babik	İsim
Çimorit	Todor v. Mihal, Yani v. Nikite, Dingo Babik, Todor Babik	İsim/Lakap
Çikalivat	Şalva v. Yani, Yani Babik	İsim/Lakap
Torvit	Yani Babik	İsim
Vakos	Yani v. Androniko, Androniko v. Nikite	Lakap

⁹⁶ Gavrelit köylerinden birinin öbür adı Babik olarak kaydedilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ARHAVİ KAZASI

2.1 İskân Birimleri ve Nüfus

Arhavi (Laz) kazası, 1564 yılında Arhavi/Laz, Gönye, Yagobit ve İskele nâhiyelerinden oluşmaktadır. Arhavi/Laz nâhiyesine tâbi 8'i hisseli 30 karye, 1 nefis ve 1 martolos cemaati vardır. Gönye nâhiyesinde, 1 nefis ve 9 karye; Yagobit nâhiyesinde, 1 nefis ve 6 karye; İskele nâhiyesinde ise 3'ü hisseli 8 karye bulunmaktadır. Kazanın tamamı 53 karye ve Makriyalu, Gönye ve Yagobit adlarında 3 nefsten ibarettir.

Tahrir kaydında kaza merkezine dair bir bilgi bulunmamakla birlikte Arhavi adlı karyenin kaza merkezi olduğu düşünülmektedir. Bahsedilen karyenin yakınında Arhavi kalesi bulunmaktadır⁹⁷.

Tablo 2.1 1564 Yılında Arhavi Kazasında İskân Birimleri

Arhavi Kazası	
Karye	Tahminen Bu Günkü Yeri
Arhavi/Laz Nâhiyesi	
Arhavi	Arhavi
Sideri	Derecik
Hisse-i Sidre/ Ketünid	Şenköy
Sundura	Sundura
Başkise	Kise
Çaçuryan	-
Hisse-i Viçe/ Sapluvat-Canaplivat	Fındıklı
Viçe/ Kamşan	Fındıklı/Yeni mahalle
Moskohora	Kıyıcık
Abu	Çağlayan
Papuççu/ Vendiva	Çınarlı
Hisse-i Viçe/ Varanki	Fındıklı
Sümle	Sümer
Hisse-i Sümle	Sümer
Hisse-i Papuççu/ Pazin	-
Kokanvat	-
Zatrikando	-
Zatrikando-yı Küçük	-
Hisse-i Sümle/ Çendovat	Sümer
Martinvat	-
Pazin	Arılı
Kvarvat	-

⁹⁷ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 233.

Zugu	Sulak/Ihlamurlu
Kapistro	Güngören
Hisse-i Kapistro	Güngören
Yakovit(?)	Kavak
Orçı	Üçirmak
Hisse-i Kise/ Pandol	Yeşilköy
Hisse-i Kise/ Lakroz	Ançoroşi?
Hisse-i Sindre	-
Kay/ Hopa	Hopa
Ostorovil	Liman
Abislaha	Esenkıyı
Misopotamya	Dereiçi
Nefs-i Makriyalu	Kemalpaşa
Sarpu	Sarpu
Kondorakis	-
Hisse-i Kondorakis	-
Kise/ Poça	Güvercinli
Çaçorivat/ Peronid	Peroniti
Çakadon	Gürsu Başköy
Hisse-i Viçe/ Canpet	Meyvalı
Yagobit Nâhiyesi	
Nefs-i Yagobit	Beğlevan
Lohaye	Selimiye/Yeşilköy
Erciye	Örücüler
Succine	Boğazköy
İpsicine	Güneşli
Bahiya	Selimiye/Yeşilköy
Çikait	Kısıklı
Gönye Nâhiyesi	
Nefs-i Gönye	Gonio/Gürcistan
Anebolı	Ombolo/Gürcistan
Halinar	Charnali-Thilnari/Gürcistan
Hoçavur	Khelvaçauri/Gürcistan
Maho	Makho/Gürcistan
Kadabhiya	Çavuşlu
Maradid	Muratlı
Mirvat	Mirveti/Gürcistan
Kvarvat	Kvariati/Gürcistan
Siminvat	Simoneti/Gürcistan
İskele Nâhiyesi	
Kostaniç	Kestanelik
Çat	Çat
Çançalazin	Düzköy
Hisse-i Çançalazin	Düzköy
Hisse-i Çançalazin	Düzköy
Hisse-i Çançalazin	Düzköy

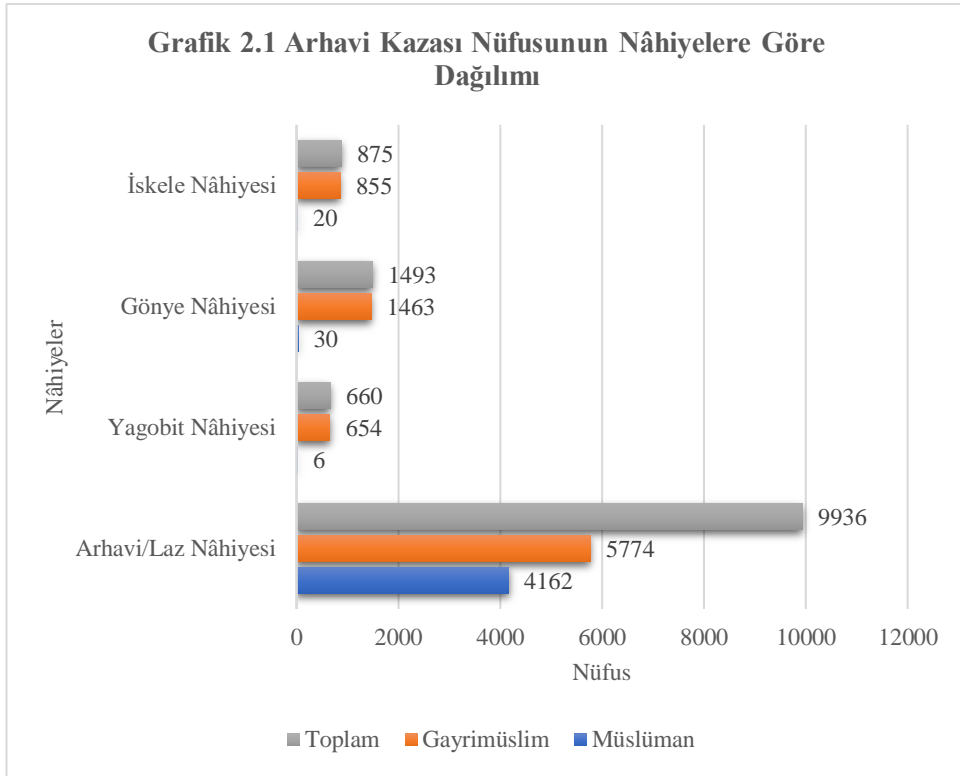
Hisse-i Çançalazin	Düzköy
Mamanat	Elmalı
Hisse-i Mamanat	Elmalı
Hisse-i Mamanat	Elmalı
Makrit	Topçular/Kale
Şahandoro	Fındıklı
Hisse-i Şahandoro	Fındıklı
Hisse-i Şahandoro	Fındıklı
Borçha	Borçka
Vakora	Küçükköy

Arhavi/Laz nâhiyesi, 803 hane ve 149 mücerred olmak üzere 4.162 kişilik bir Müslüman nüfus ile 1.106 hane ve 244 mücerred olmak üzere 5.774 kişilik bir Hristiyan nüfusa sahiptir. Nâhiyenin toplam nüfusu 4.965 hane ve 393 mücerred olmak üzere yaklaşık 9.936 kişiydi. Toplam nüfusun %42'si Müslümanlar, %58'ini gayrimüslimler oluşturmaktaydı.

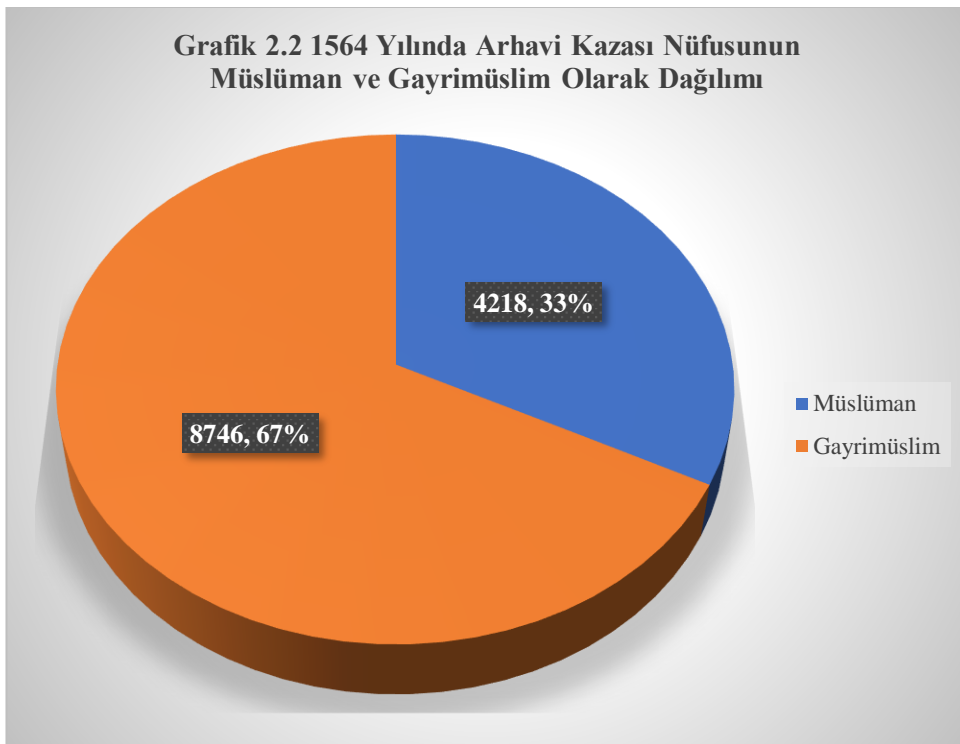
Yagobit nâhiyesinde 1 hane ve 1 mücerredten oluşan 6 kişilik Müslüman nüfusa karşılık 129 hane ve 9 mücerredten oluşan 654 kişilik bir gayrimüslim nüfus vardı. Nâhiyenin toplam nüfusu, 130 hane ve 10 mücerred olmak üzere yaklaşık 660 kişiydi. Nüfusun %99'u gayrimüslimlerden oluşmaktaydı.

Gönye nâhiyesinde 6 haneden oluşan 30 kişilik müslüman nüfusa karşılık 292 hane ve 3 mücerredten oluşan 1.463 kişilik bir gayrimüslim nüfus yaşamaktadır. Nâhiyenin toplam nüfusu 298 hane ve 3 mücerred olmak üzere yaklaşık 1.493 kişi etmekteydi. Nüfusun %98'ini gayrimüslimler oluşturmaktaydı.

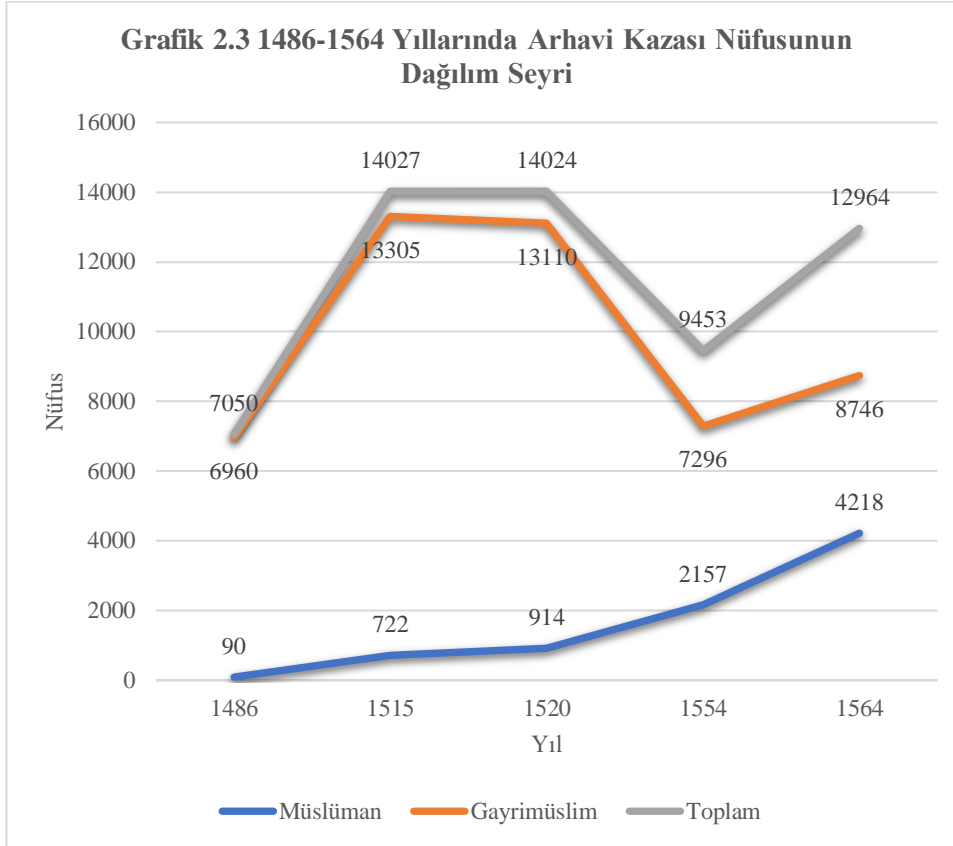
İskele nâhiyesinde 4 haneden oluşan 20 kişilik Müslüman nüfusuna karşılık 166 hane ve 25 mücerredten oluşan 855 kişilik bir gayrimüslim nüfus kaydedilmiştir. Nâhiyenin toplam nüfusu, 170 hane ve 25 mücerred olmak üzere yaklaşık 875 kişiydi. Nüfusun %97'si gayrimüslimlerden oluşmaktaydı.

Arhavi kazasına tâbi iskân birimlerinde toplamda 814 hane ve 150 mücerredten oluşan 4.218 kişilik bir Müslüman nüfusuna karşılık 1.693 hane ve 281 mücerredten oluşan 8.746 kişilik bir gayrimüslim nüfus yaşamaktaydı. Kazanın toplam nüfusu 2.507 hane ve 431 mücerred olmak üzere yaklaşık 12.964 kişiydi. Kaza nüfusunun %33'ünü Müslümanlar, %67'sini gayrimüslimler oluşturmaktaydı.

Arhavi kazasının nüfusu, 1486-1564 yılları arasındaki süreçte %83 oranında artmıştır. Müslüman nüfusu, 90 kişiden 4.218 kişiye çıkarak %4586; gayrimüslim nüfusu, 6.960 kişiden 8.746 kişiye çıkarak %25 oranında bir artış göstermiştir. Nüfus, 1554-1564 yılları arasındaki 10 yıllık sürede 9.453 kişiden 12.964 kişiye yaklaşık %37'lik oranda bir artış göstermiştir. Müslüman nüfusu, 2.157 kişiden 4.218 kişiye %95; gayrimüslim nüfusu ise 7.296 kişiden 8.746 kişiye %19 oranında artmıştır⁹⁸.

Grafik 2.3'te görüldüğü üzere Arhavi kazasının nüfus yapısında zaman içinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 1486-1515 yılları arasında özellikle gayrimüslim nüfusunda yaklaşık iki katı bir artış olmuştur. 1515 yılından itibaren özellikle 1520 yılından sonra gayrimüslim nüfusunda bir düşüş görülürken, Müslüman nüfusu artış göstermiştir. Gayrimüslim nüfusundaki düşüşte ihtida söz konusu olsa bile dışa yönelik bir göçün vuku bulunduğu anlaşılmaktadır. 1554 yılı sonrasında Müslüman nüfusundaki artış devam etmiştir. Gayrimüslim nüfusunda da nispi bir artış olmuştur. 1564 yılına gelindiğinde gayrimüslimler kaza nüfusunda çoğunluğu teşkil etmekle birlikte Müslim-Gayrimüslim nüfus oranındaki fark

⁹⁸ Arhavi kazasının 1564 tarihinden önceki nüfus miktarlarında Hanefi Bostan'ın çalışmasındaki veriler esas alınmıştır. Zemin ve baştinalar nüfus hesaplamasına katılmamıştır (*Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 228-230).

azalmıştır. Kazadaki nüfus hareketlerine bakıldığında Atina kazasında olduğu gibi Arhavi kazasında da bilinçli bir iskân politikasının yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 2.2 1564 Yılında Arhavi Kazasının Nüfusu

Karye	Müslim				Gayr-i Müslim				Muaf	Tolpam Nüfus
	Hane	Mücerred	Müsellem	Tahmini Nüfus	Hane	Mücerred	Müsellem	Tahmini Nüfus		
Nâhiye-i Arhavi/Laz										
Arhavi	19	1	1	96	78	11	0	401	0	497
Sideri ⁹⁹	45	14	0	239	53	8	0	273	0	512
Sundura ¹⁰⁰	9	6	0	51	94	34	0	504	0	555
Başkise	9	3	0	48	45	15	0	240	1 ¹⁰¹	288
Çaçuryan	42	0	0	210	41	0	0	205	0	415
Viçe/ Kamşan	133	15	2	680	49	0	2	245	0	925
Moskohora	22	2	0	112	23	4	0	119	0	231
Abu	29	2	0	147	17	3	0	88	0	235
Papuççu/ Vendiva	64	11	0	331	7	0	0	35	0	366
Sümle	24	1	0	121	20	2	0	102	0	223
Kokanvat	20	7	0	107	45	9	0	234	0	341
Zatrikando	42	18	0	228	54	14	0	284	0	512
Zatrikando-yı Küçük	16	2	0	82	5	0	0	25	0	107
Martinvat	14	3	0	73	20	5	0	105	0	178
Pazin	20	3	0	103	9	0	0	45	0	148
Kvarvat	36	8	0	188	11	0	0	55	0	243
Zugu	35	4	0	179	1	0	0	5	0	184
Kapistro	22	4	0	114	58	19	0	309	0	423
Yakovit(?)	27	1	0	136	34	4	0	174	0	310
Orçı	14	8	0	78	26	2	0	132	0	210
Kise/ Poça	54	19	0	289	93	26	0	491	0	780
Kay/ Hopa	4	3	0	23	14	6	0	76	0	99
Ostorovil	1	1	0	6	80	19	3	419	0	425
Abislaha	2	1	0	11	60	26	0	326	0	337
Misopotamya	2	2	1	12	52	6	7	266	0	278
Nefs-i Makriyalu	2	0	0	10	19	10	0	105	0	115
Sarpu	3	0	0	15	13	6	0	71	0	86

⁹⁹ Sideri köyü hissesi olarak değerlendirdiğimiz “hisseyi Sidre nâm-ı diğer Ketünid” yazım farkı dolayısıyla başka bir köyün hissesi de olabilir. Ancak biz bu isimde farklı bir köy bulunmadığından nüfus hesaplamasında iki iskân birimini birlikte ele aldık.

¹⁰⁰ Sundura köyü hissesi olarak değerlendirdiğimiz “Hisseyi Sindre” de başka bir köyün hissesi olabilir. Zira iki iskân biriminden biri “sad” biri “sin” harfleri ile yazılmıştır. Çalışmamızda nüfus hesaplamasında iki iskân birimi birlikte ele alınmıştır.

¹⁰¹ Kurd Dede v. Hüseyin sipâhizâde.

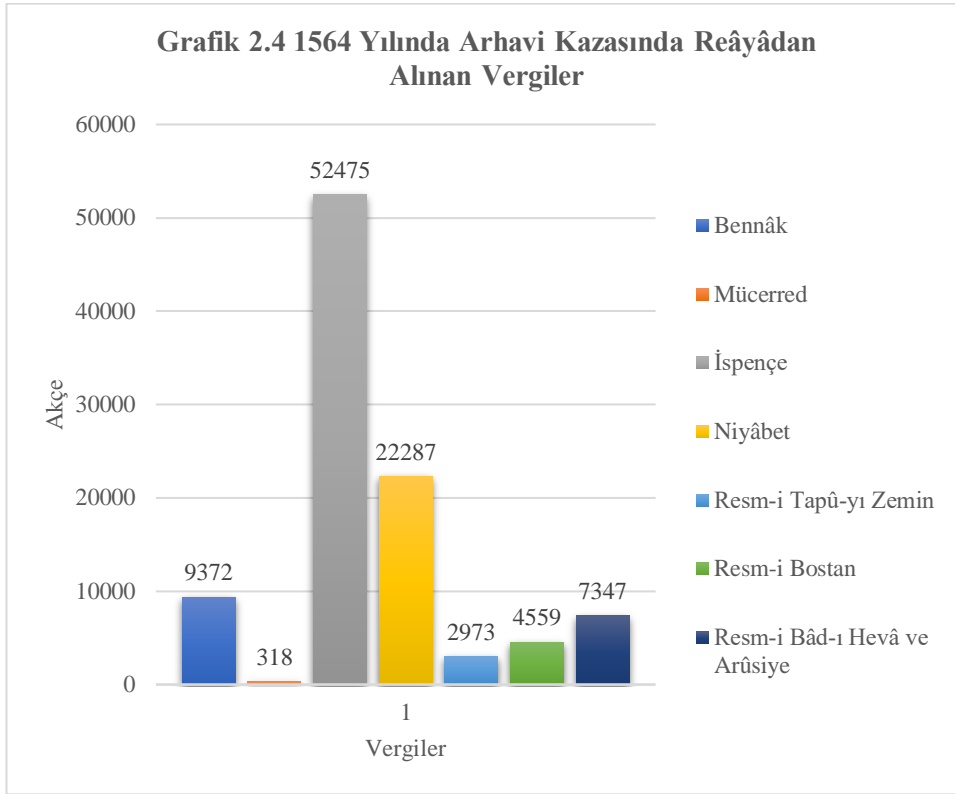
Kondorakis	10	2	0	52	46	8	0	238	2	290
Çaçorivat/ Peronid	12	6	0	66	15	7	0	82	0	148
Çakadon	63	2	0	315	8	0	0	40	0	355
Cemaat-i Martolosân	8	0	0	40	16	0	0	80	0	120
Toplam	803	149	4	4.162	1.106	244	12	5.774	3	9.936
Yagobit Nâhiyesi										
Nefs-i Yagobit	1	0	0	5	39	6	0	201	0	206
Lohaye	0	0	0	0	27	2	0	137	0	137
Erciye	0	0	0	0	5	0	0	25	0	25
Succine	0	0	0	0	16	0	0	80	0	80
İpsicine	0	1	0	1	23	1	0	116	0	117
Bahiya	0	0	0	0	9	0	0	45	0	45
Çikait	0	0	0	0	10	0	0	50	0	50
Toplam	1	1	0	6	129	9	0	654	0	660
Gönye Nâhiyesi										
Nefs-i Gönye	1	0	0	5	29	0	0	145	0	150
Anebolı	1	0	0	5	43	0	0	215	0	220
Halinar	1	0	0	5	37	0	0	185	0	190
Hoçavur	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Maho	1	0	0	5	23	0	0	115	0	120
Kadabhiya	1	0	0	5	39	0	0	195	0	200
Maradid	0	0	0	0	87	0	0	435	0	435
Mirvat	0	0	0	0	11	0	0	55	0	55
Kvarvat	0	0	0	0	6	3	0	33	0	33
Siminvat	1	0	0	5	17	0	0	85	0	90
Toplam	6	0	0	30	292	3	0	1.463	0	1.493
İskele Nâhiyesi										
Kostaniç	1	0	0	5	4	0	0	20	0	25
Çat	0	0	0	0	9	0	0	45	0	45
Çaçalazin	0	0	0	0	36	8	0	188	0	188
Mamanat	0	0	0	0	41	9	0	214	0	214
Makrit	0	0	0	0	26	3	0	133	0	133
Şahandoro	2	0	0	10	35	5	0	180	0	190
Borçha	1	0	0	5	8	0	0	40	0	45
Vakora	0	0	0	0	7	0	0	35	0	35
Toplam	4	0	0	20	166	25	0	855	0	875

2.2 İktisadî Hayat

2.2.a. Raiyyet Rüsûmu Kalemleri

Arhavi kazasında “reâyâ” vergisi olarak bennâk, mücerred, ispençe, niyâbet, resm-i tapû-yı zemin, resm-i bostan, resm-i bâd-ı hevâ ve arûsiye alınmaktaydı.

Arhavi kazasında toplamda bennâkten 9.372, mücerreden 318, ispençeden 52.475, niyâbetten 22.287, tapû-yı zeminden 2.973, bostandan 4.559, båd-ı hevâ ve arûsiyeden¹⁰² 7.347 akçe vergi tahsil edilmiştir. Kazadaki 8 nefer caba haneden niyâbet resmi alınmıştır. Mücerredlerin bazen ispençe veya bennâk içerisinde kaydedildiği görülmektedir. Çalışmamızda nüfus hesaplanırken vergi gelirinde kaydedilen sayılar değil köylerdeki reâyânın isimleri dikkate alınmıştır.

Grafik 2.4'te görüldüğü üzere Arhavi kazasının en yüksek reâyâ vergisi gelir kalemini ispençe oluşturmaktadır. Kazanın Müslim-Gayrimüslim nüfus oranına uygun olarak bennâk vergisinin ispençeye oranla daha düşük bir yer tuttuğu görülmektedir.

1554 yılında reâyâdan resm-i bennâk 10.725 akçe, resm-i ispençe 45.100 akçe, resm-i niyâbet ve niyâbet-i ispençe toplamda 18.266 akçe, resm-i arûsiye 9.070 akçe ve resm-i cerâyim 15.779 akçe kaydedilmiştir. Bu tarihte mücerred, tapû-yı zemin, båd-ı hevâ ve bostan vergileri yuktur. 280 akçe kaydedilen oşr-i zeminhâ ve 2.269 akçe kaydedilen oşr-i baştina ise 1564 yılında bulunmamaktadır¹⁰³. Reâyâ vergilerinin 10 yılda 101.489 akçeden 99.331 akçeye düştüğü görülmektedir.

¹⁰² Arhavi ve Zatrikando köyleri ber-vech-i serbest kaydedilmiştir. Serbest olmayan yerlerin çoğunda “nisf-i arûsiye ve båd-ı hevâ” olarak kaydedilmişse de her yerde bu usule riayet edilmemiştir.

¹⁰³ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 482.

Tablo 2.3 1564 Yılında Arhavi Kazasında Reâyâdan Alınan Vergiler

Karye	Bennâk (Akçe)	Mücerred (Akçe)	İspence (Akçe)	Niyâbet (Akçe)	Resm-i Tapû-yı Zemin (Akçe)	Resm-i Bostan (Akçe)	Resm-i Bâd-ı Hevâ ve Artûsiye (Akçe)
Nâhiye-i Arhavi/Laz							
Arhavi	144	12	2.375	837	109	85	58
Sideri	192	36	1.000	504	62	112	90
Hisse-i Sidre/ Ketünid	324	6	700	432	58	100	94
Sundura	24	0	1.800	495	74	120	220
Başkise	84	18	1.525	477	71	25	110
Çaçuryan	372	0	1.300	450	83	140	250
Hisse-i Viçe/ Sapluvat	228	0	75	198	25	38	60
Viçe/ Kamşan	888	30	800	954	110	200	168
Moskohora	276	0	700	360	51	80	50
Abu	300	24	550	414	51	80	150
Papuçu/ Vendiva	492	0	200	441	70	49	60
Hisse-i Viçe/ Varanki	336	48	275	360	47	75	140
Sümle	192	0	225	216	25	40	70
Hisse-i Sümle ¹⁰⁴	0	0	0	0	0	0	0
Hisse-i Papuçu/ Pazin	336	18	50	270	33	60	45
Kokanvat	204	12	1.550	720	81	140	120
Zatrikando	660	24	1.725	855	128	200	360
Zatrikando-yı Küçük	180	0	200	180	23	36	70
Hisse-i Sümle/ Çendovat	48	0	400	180	20	30	40
Martinvat	168	0	700	360	42	70	60
Pazin	228	0	200	261	32	40	50
Kvarvat	504	12	275	423	55	80	165
Zugu	456	6	25	324	40	60	60
Kapistro	240	12	1.800	630	100	200	350
Hisse-i Kapistro	0	0	225	72	12	10	20
Yakovit(?)	312	0	1.000	540	62	110	200
Orçı	216	0	800	360	53	120	60
Hisse-i Kise/ Pandol	240	0	1.325	360	53	120	220
Hisse-i Kise/ Lakroz	12	0	1.075	360	44	70	90
Hisse-i Sindre	108	0	1.500	450	69	120	200
Kay/ Hopa	84	0	500	198	27	40	45
Ostorovil	0	0	2.525	720	101	180	300
Abislahâ	12	0	2.200	558	90	120	300
Misopotamya	24	0	1.500	486	62	114	120
Nefs-i Makriyalu	24	0	975	288	40	78	60
Sarpu	12	0	900	270	37	62	60
Kondorakis	120	0	1.250	450	60	94	180
Hisse-i Kondorakis	0	0	100	36	4	8	30
Kise/ Poça	360	30	1.000	360	75	118	220
Çaçorivat/ Peronid	60	30	750	270	40	48	60
Çakadon	720	0	325	630	73	140	120
Hisse-i Viçe/ Canpet	84	0	250	153	15	18	30
Cemaat-i Martolosân	60	0	475	216	24	48	200

¹⁰⁴ Hâsıl-ı âlâ ve rüsûm-ı sayır 300.

Toplam	9.324	318	37.125	17.118	2.331	3.678	5.355
Nâhiye-i Yagobit							
Nefs-i Yagobit	0	0	1.150	360	46	70	150
Lohaye	0	0	725	180	29	40	100
Erciye	0	0	125	45	5	22 ¹⁰⁵	31
Succine ¹⁰⁶	0	0	550	180	22	20	45
İpsicine	0	0	625	216	25	20	55
Bahiya	0	0	225	81	9	12	36
Çikaıt	0	0	250	90	10	16	30
Toplam	0	0	3.650	1.152	146	200	447
Nâhiye-i Gönye							
Nefs-i Gönye	12	0	725	270	30	20	100
Anebolı	12	0	1.075	396	44	20	150
Halinar	12	0	325	345	38	50	120
Hoçavur ¹⁰⁷	0	0	0	0	0	0	0
Maho	0	0	600	180	24	21	20
Kadabhiya	12	0	975	360	40	56	60
Maradid	0	0	2.175	630	87	200	150
Mirvat	0	0	275	99	11	12	30
Kvarvat	0	0	225	54	9	12	13
Siminvat	0	0	450	162	18	20	30
Toplam	48	0	6.825	2.496	301	411	673
Nâhiye-i İskele							
Kostaniç	0	0	125	45	5	6	27
Çat	0	0	225	81	9	12	30
Çançalazin	0	0	1.100	333	44	80	120
Hisse-i Çançalazin ¹⁰⁸	0	0	0	0	0	0	0
Hisse-i Çançalazin ¹⁰⁹	0	0	0	0	0	0	0
Hisse-i Çançalazin ¹¹⁰	0	0	0	0	0	0	0
Hisse-i Çançalazin ¹¹¹	0	0	0	0	0	0	0
Mamanat	0	0	875	243	35	40	120
Hisse-i Mamanat	0	0	375	117	15	20	45
Hisse-i Mamanat ¹¹²	0	0	0	0	0	0	0
Makrit	0	0	725	225	29	34	45
Şahandoro	0	0	550	153	22	40	160
Hisse-i Şahandoro	0	0	300	108	12	10	130
Hisse-i Şahandoro	0	0	200	72	8	10	130
Borçha	0	0	225	81	9	8	35
Vakora	0	0	175	63	7	10	30
Toplam	0	0	4.875	1.521	195	270	872

¹⁰⁵ Resm-i bostan biri 10, diğer 12 akçe olmak üzere iki kez yazılmıştır.

¹⁰⁶ Bu karyede bulunan dört zeminden niyâbet ve ispenç vergileri alınmıştır. Başka hiçbir yerde zemin veya baştinalardan zikredilen vergiler alınmamıştır. İспенç vergisi iki kişi fazla kaydedilmiştir.

¹⁰⁷ Öşr-i galat ve rüsüm-ı sâyir hâsıl 100.

¹⁰⁸ Öşr-i galat ve rüsüm-ı sâyir hâsıl 500.

¹⁰⁹ Öşr-i galat ve rüsüm-ı sâyir hâsıl 500.

¹¹⁰ Öşr-i galat ve rüsüm-ı sâyir hâsıl 500.

¹¹¹ Öşr-i galat ve rüsüm-ı sâyir hâsıl 500.

¹¹² Öşr-i galat ve rüsüm-ı sâyir hâsıl 500.

2.2.b. Halkın Tasarrufunda Bulunan Toprak Miktarı

Arhavi kazasında 781 bennâklik toprak tarıma açık bulunmakta olup bu da 7.810 dönüm arazi demektir. İспенçe vergisi verenlerin ise toplamda 20.990 dönümlük bir arazi işledikleri anlaşılmaktadır. Arhavi kazasında 96 zemin, 20 zemin ve asma, 389 baştina, 8 zemin emlak, 4 mülk ve 2 mevkuf zemin toprak sahibi bulunmaktadır.

2.2.c. Hububat Üretimi

Arhavi/Laz nâhiyesinde 4.139 kile kapluca (kapçıklı buğday) ve 5.619 kile erzen (dihndarı) öşrü alınmaktaydı. Bu bölgede yetiştirilen ürünlerden 1/10 oranında vergi tahsil edildiği göz önüne alındığında halkın ürettiği kapluca miktarının 41.390 kileye, erzen miktarının ise 56.190 kileye tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Arhavi/Laz nâhiyesinde kaplucadan alınan öşrün karşılığı 33.142 akçe, erzenden alınan öşrün karşılığı ise 44.952 akçe etmekteydi.

Yagobit nâhiyesinde 385 kile kapluca ve 462 kile erzen öşrü alınmaktaydı. Halkın ürettiği kapluca miktarı 3.850 kile, erzen miktarı 4.620 kile etmekteydi. Alınan öşrün miktarı ise kaplucadan 3.080 akçe, erzenden 3.696 akçe olarak kaydedilmiştir.

Gönye nâhiyesinde 592 kile kapluca ve 856 kile erzen öşrü alınmaktaydı. Halkın ürettiği kapluca miktarı 5.920 kile, erzen miktarı ise 8.560 kile etmekteydi. Kaplucadan alınan öşür 4.736 akçe, erzeninki ise 6.856 akçe etmekteydi.

İskele nâhiyesinde 468 kile kapluca ve 643 kile erzen öşrü alınmaktaydı. Halkın ürettiği kapluca miktarı 4.680 kile, erzen miktarı 6.430 kile etmekteydi. Akçe karşılıkları kaplucadan 3.744 akçe, erzenden 5.144 akçe olarak kaydedilmiştir.

Arhavi kazasında toplamda 5.584 kile kapluca ve 7.580 kile erzen öşrü alınmaktaydı. Kaza dahilinde halkın ürettiği kapluca miktarı 55.840 kile, erzen miktarı ise 75.800 kile etmekteydi. Alınan öşrün kaplucadan 44.702 akçe, erzenden 60.648 akçe olduğu anlaşılmaktadır.

Bir önceki tahrire göre 1554 yılında kaplucadan 4.787 kile erzenden ise 5.851 kile öşür alınmaktaydı¹¹³. Arhavi kazasında 10 yılda hububat üretiminde önemli bir artış olduğu görülmektedir.

¹¹³ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 494.

Tablo 2.4 1564 Yılında Arhavi Kazasında Hubûbattan Alınan Aynı Öşrün Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı ve Vergi Miktarı

Karye	Öşr-i Kapluca (Kile)	Öşr-i Erzen (Kile)	Öşr-i Kapluca (Akçe)	Öşr-i Erzen (Akçe)
Arhavi	100	150	800	1.200
Sideri	88	200	704	1.600
Hisse-i Sidre/ Ketünid	83	200	664	1.600
Sundura	148	200	1.184	1.600
Başkise	75	200	600	1.600
Çaçuryan	79	100	632	800
Hisse-i Viçe/ Sapluvat	80	2	640	16
Viçe/ Kamşan	200	150	1.600	1.200
Moskohora	50	100	400	800
Abu	78	200	624	1.600
Papuççu/ Vendiva	50	100	400	800
Hisse-i Viçe/ Varanki	37	100	296	800
Sümle	30	62	240	496
Hisse-i Sümle	0	0	0	0
Hisse-i Papuççu/ Pazin	93	100	744	800
Kokanvat	120	154	960	1.232
Zatrikando	172	200	1.376	1.600
Zatrikando-yı Küçük	50	61	400	488
Hisse-i Sümle/ Çendovat	42	100	336	800
Martinvat	200	211	1.600	1.688
Pazin	100	100	800	800
Kvarvat	40	58	320	464
Zugu	37	100	296	800
Kapistro	150	100	1.200	800
Hisse-i Kapistro	5	5	40	40
Yakovit(?)	100	153	800	1.224
Orçı	115	257	920	2.056
Hisse-i Kise/ Pandol	25	237	200	1.896
Hisse-i Kise/ Lakroz	200	226	1.600	1.808
Hisse-i Sindre	100	131	800	1.048
Kay/ Hopa	40	42	320	336
Ostorovil	200	242	1.600	1.936
Abislaha	150	213	1.200	1.704
Misopotamya	150	179	1.200	1.432
Nefs-i Makriyalu	200	235	1.600	1.880
Sarpu	93	100	774	800
Kondorakis	100	119	800	952
Hisse-i Kondorakis	7	10	56	80
Kise/ Poça	52	100	416	800
Çaçorivat/ Peronid	100	42	800	336
Çakadon	150	180	1.200	1.440

Hisse-i Viçe/ Canpet	50	50	400	400
Cemaat-i Martolosân	200	150	1.600	1.200
Toplam	4.139	5.619	33.142	44.952
Yagobit Nâhiyesi				
Nefs-i Yagobit	87	100	696	800
Lohaye	86	100	688	800
Erciye	29	30	232	240
Succine	59	60	472	480
İpsicine	100	133	800	1.064
Bahiya	9	20	72	160
Çikait	15	19	120	152
Toplam	385	462	3.080	3.696
Gönye Nâhiyesi				
Nefs-i Gönye	31	100	248	800
Anebolı	60	62	480	496
Halinar	100	137	800	1.096
Hoçavur	0	0	0	0
Maho	100	200	800	1.600
Kadabhiya	100	162	800	1.296
Maradid	160	152	1.280	1.216
Mirvat	10	12	80	96
Kvarvat	21	21	168	168
Siminvat	10	10	80	88
Toplam	592	856	4.736	6.856
İskele Nâhiyesi				
Kostaniç	20	34	160	272
Çat	30	37	240	296
Çaңçalazin	100	122	800	976
Hisse-i Çaңçalazin	0	0	0	0
Hisse-i Çaңçalazin	0	0	0	0
Hisse-i Çaңçalazin	0	0	0	0
Hisse-i Çaңçalazin	0	0	0	0
Mamanat	117	200	936	1.600
Hisse-i Mamanat	40	42	320	336
Hisse-i Mamanat	0	0	0	0
Makrit	87	100	696	800
Şahandoro	30	35	240	280
Hisse-i Şahandoro	10	17	80	136
Hisse-i Şahandoro	10	18	80	144
Borçha	14	20	112	160
Vakora	10	18	80	144
Toplam	468	643	3.744	5.144

2.2.d. Meyve Üretimi

Arhavi kazasında cevizden, muhtelif meyvelerden ve şiradan vergi alınmıştır. Arhavi/Laz nâhiyesinde cevizden 6.341, meyvelerden 7.505 ve şiradan 22.906 akçelik öşür

alınmıştır. Nahiyyede 1.145,3 saburluk şiradan vergi alındığı anlaşılmaktadır. Bu da 61.708,764 litreye tekabül etmektedir. Arhavi nâhiyyesinde timara tahvil edilerek hassa bağlara kaydedilen üzüm bağları da bulunmaktadır. Bunlardan biri, Viçe/Kamşan karyesindeki 150 asmadan oluşan üzüm bağıdır. Buradan 200 akçe kıymetinde 10 sabur şira elde edilmiştir. Diğeri ise Kay/Hopa karyesindeki 500 asmalık üzüm bağıdır. Buradan da 1.000 akçe kıymetinde 50 sabur şira üretilmiştir. Ayrıca Ayo Maryas adlı bir şahsın mülkü olan ve Papaz Gomyos'un tasarrufunda bulunan 20 saburluk şiranın kıymeti 400 akçedir.

Yagobit nâhiyyesinde cevizden 120, meyvelerden 1.073 ve şiradan 2.100 akçelik öşür alınmıştır. Toplamda 105 saburluk şiradan vergi tayin edilmiştir. Bu da 5.657,4 litreye tekabül etmektedir.

Gönye nâhiyyesinde cevizden 253, meyvelerden 1.987 ve şiradan 3.177 akçelik öşür alınmıştır. Toplamda 158,85 saburluk şiradan vergi alınmıştır. Bu da 8.558,838 litre etmektedir.

İskele nahiyyesinde cevizden 325, meyvelerden 1.601 ve şiradan 4.890 akçelik öşür alınmıştır. Toplamda 244,5 saburluk şiradan vergi alınmıştır. Bu da 13.173,66 litre etmektedir.

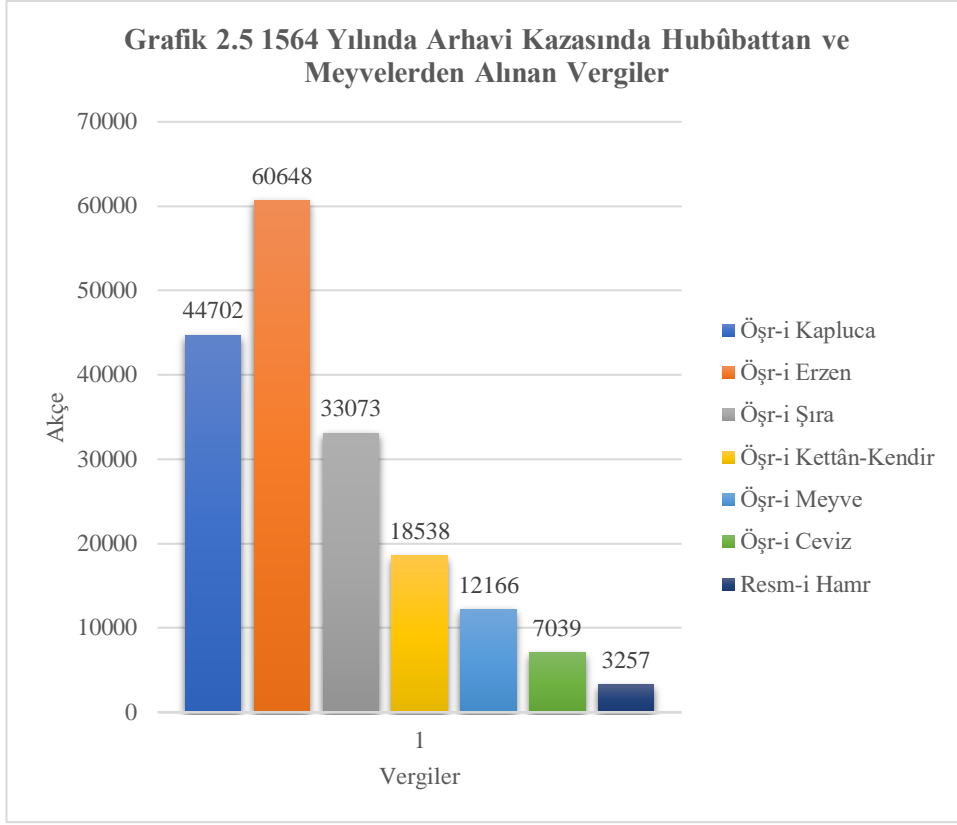
Kaza dâhilinde toplamda cevizden 7.039, meyvelerden 12.166 ve şiradan 33.073 akçelik öşür alınmıştır. 1.653,65 saburluk şiradan vergi alınmıştır. Bu da 89.098,662 litre etmektedir. Üzümden elde edildiği düşünülen hamrın ise resmi toplam 3.257 akçe kaydedilmiştir. 1554 yılına kıyasla şira üretimi 852 saburdan¹¹⁴ 1.653 sabura çıkmıştır.

1.2.e. Keten-Kendir Üretimi

Arhavi kazasında keten üretiminden toplamda 18.538 akçelik vergi alınmıştır. Kazada üretilen ketenin yekûnu, ketenin tahrir kıymetini 5 akçe üzerinden hesaplırsak 37.076 batman (852.748 kg); 7 akçe üzerinden hesaplırsak 26.482 batman (609.086 kg) etmektedir. 1554 yılında 28.926 batman kendir üretilmiştir¹¹⁵. Tahrir kıymetini 5 akçe olarak aldığımızda kendir üretiminin de 10 yıllık süreçte artmış olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹⁴ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 502.

¹¹⁵ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 512.

Grafik 2.5'te görüldüğü üzere Arhavi kazasında kapluca (kapçıklı buğday), erzen (dihndarı), kendir, ceviz, çeşitli meyveler ile üzümünden elde edilen şıra ve hamr üretilmekteydi. Kazadaki üretimden alınan vergilerden en büyük gelir kalemini erzen ve onun ardından kapluca oluşturmaktaydı. Şıra üretiminin de kaza gelirlerinde önemli bir yeri vardı.

Tablo 2.5 1564 Yılında Arhavi Kazasında Kendirden ve Meyvelerden Alınan Vergiler

Karye	Öşr-i Şıra (Akçe)	Öşr-i Kettân-Kendir (Akçe)	Öşr-i Meyve (Akçe)	Öşr-i Ceviz (Akçe)	Resm-i Hamr (Akçe)
Arhavi	900	550	440	450	10
Sideri	750	500	350	100	30
Hisse-i Sidre/ Ketünid	600	400	200	80	30
Sundura	611	450	350	280	125
Başkise	700	592	280	170	33
Çaçuryan	1.000	250	100	120	30
Hisse-i Viçe/ Sapluvat	250	200	130	54	15
Viçe/ Kamşan	1.500	550	100	250	50
Moskohora	50	100	100	150	149
Abu	1.500	196	40	60	50
Papuççu/ Vendiva	470	150	200	150	50
Hisse-i Viçe/ Varanki	130	171	120	24	5

Sümle	300	80	140	75	25
Hisse-i Sümle	0	0	0	0	0
Hisse-i Papuççu/ Pazin	350	150	120	167	15
Kokanvat	600	250	100	160	20
Zatrikando	300	200	190	140	22
Zatrikando-yı Küçük	420	215	140	70	20
Hisse-i Sümle/ Çendovat	300	90	140	45	20
Martinvat	346	250	220	220	10
Pazin	809	430	45	10	20
Kvarvat	476	600	50	50	20
Zugu	400	300	220	260	130
Kapistro	28	500	350	400	100
Hisse-i Kapistro	6	5	10	15	10
Yakovit(?)	850	150	120	170	115
Orçı	400	200	150	160	125
Hisse-i Kise/ Pandol	300	250	250	260	136
Hisse-i Kise/ Lakroz	500	300	290	230	136
Hisse-i Sindre	700	900	150	240	55
Kay/ Hopa	400	350	100	60	30
Ostorovil	600	503	250	250	220
Abislaha	800	400	300	220	120
Misopotamya	1.000	300	250	150	130
Nefs-i Makriyalu	900	290	120	230	120
Sarpu	500	300	120	180	30
Kondorakis	300	220	300	210	20
Hisse-i Kondorakis	50	50	25	10	5
Kise/ Poça	200	125	100	80	15
Çaçorivat/ Peronid	500	300	250	20	15
Çakadon	900	400	280	166	156
Hisse-i Viçe/ Canpet	10	10	15	5	30
Cemaat-i Martolosân	1.200	277	300	200	100
Toplam	22.906	12.504	7.505	6.341	2.547
Yagobit Nâhiyesi					
Nefs-i Yagobit	500	250	130	50	25
Lohaye	50	420	300	50	25
Erciye	150	150	0	0	0
Succine	400	300	240	0	20
İpsicine	500	300	250	0	250
Bahiya	300	100	100	20	15
Çikait	200	30	53	0	5
Toplam	2.100	1.550	1.073	120	340
Gönye Nâhiyesi					
Nefs-i Gönye	200	100	200	50	35
Anebolı	1.200	50	540	22	20
Halinar	300	650	500	0	10
Hoçavur	0	0	0	0	0
Maho	120	70	500	0	5
Kadabhiya	600	150	150	0	25

Maradid	572	184	20	156	35
Mirvat	150	120	50	0	15
Kvarvat	15	10	5	10	5
Siminvat	20	50	22	15	10
Toplam	3.177	1.384	1.987	253	160
İskele Nâhiyesi					
Kostaniç	250	150	20	0	5
Çat	390	350	120	0	10
Çaçalazin	900	400	300	120	25
Hisse-i Çaçalazin	0	0	0	0	0
Hisse-i Çaçalazin	0	0	0	0	0
Hisse-i Çaçalazin	0	0	0	0	0
Hisse-i Çaçalazin	0	0	0	0	0
Mamanat	700	500	200	150	25
Hisse-i Mamanat	500	350	25	30	25
Hisse-i Mamanat	0	0	0	0	0
Makrit	700	300	81	0	10
Şahandoro	500	300	250	25	25
Hisse-i Şahandoro	300	300	250	0	25
Hisse-i Şahandoro	250	250	155	0	25
Borçha	200	150	50	0	15
Vakora	200	50	150	0	20
Toplam	4.890	3.100	1.601	325	210

2.2.f. Hayvancılık ve Arıcılık

2.2.f.1. Koyun ve Domuz Besiciliği

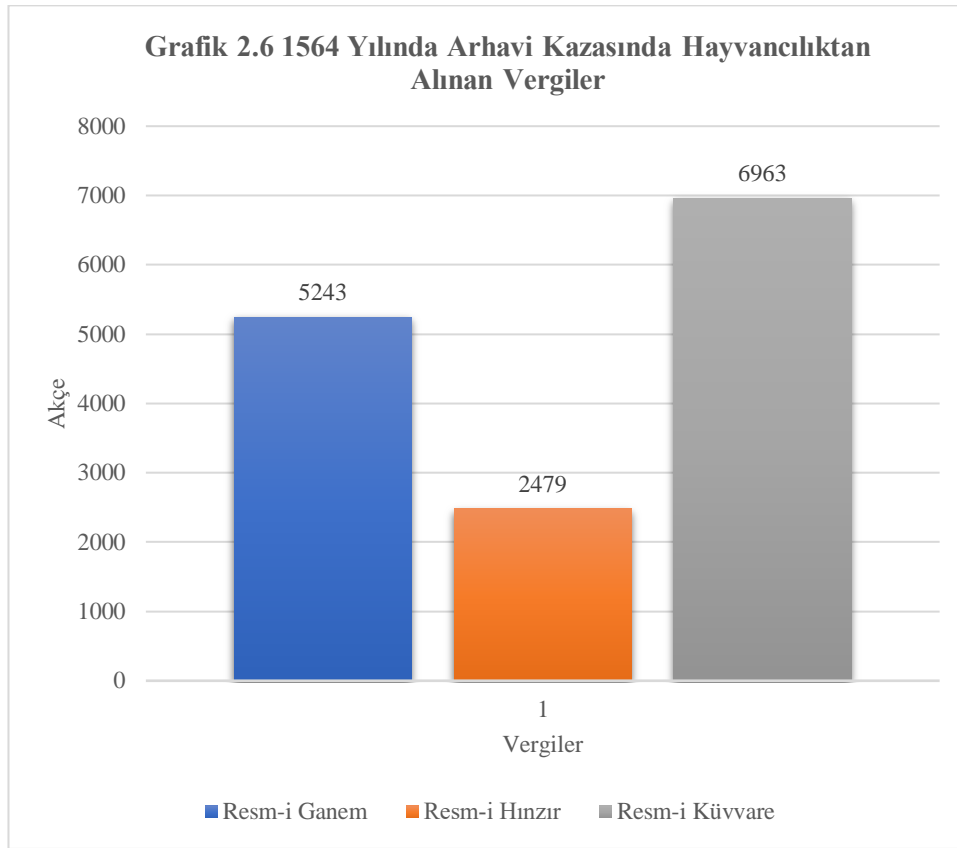
Arhavi kazasında koyun besiciliğinden “resm-i ganem”, domuz besiciliğinden ise “resm-i hınzır” alınmaktaydı. Kazadaki bütün köylerde koyun beslendiği anlaşılmaktadır. Domuz besiciliği de İskele nâhiyesinde bulunan Makrit karyesi dışındaki bütün köylerde yapılmaktaydı. En fazla koyun ve domuz besiciliği, 850 baş koyun ve 522 baş domuz ile İskele nâhiyesindeki Şahandoro köyü ve hisselerinde yapılmıştır. Kaza dahilinde koyundan toplamda 5.243 akçe vergi alınmıştır. Dolayısıyla toplamda 10.486 baş koyun beslendiği anlaşılmaktadır. Domuzdan ise 2.479 akçe vergi alınmıştır ki bu da 4.958 baş domuz beslendiğini gösterir.

Gönye nâhiyesine ait bâc-ı gâv, esb ve ester kaydından nâhiyede sığır, öküz, at ve katırların en azından bir kısmının nâhiyede beslendiğini söylemek mümkündür. Muhtemelen nâhiyede beslenen sığır ve öküzler halkın ihtiyacını karşılayacak kadar az olduğu için bunlardan vergi alınmamış ancak pazara getirilip satılanlardan vergi alınmıştır.

Bir önceki tahrir defterine göre 1554 yılında Arhavi kazasında hiç koyun yokken 1564 yılında 10.486 baş koyun olduğu görülmektedir. Domuz besiciliği de 2.968 baş domuzdan 4.958 baş domuza çıkarak yaklaşık %67 oranında bir artış göstermiştir¹¹⁶.

2.2.f.2. Arıcılık

Arhavi kazasında bal üretiminden “resm-i küvvare” alınmaktaydı. Kazadaki bütün köylerde arıcılık yapılmaktaydı. En fazla bal üretiminin 421 akçe ile Arhavi/Laz nâhiyesindeki Kise köyü ve hisselerinde yapıldığı görülmektedir. Kaza dahilinde bal üretiminden toplamda 6.963 akçe vergi alınmıştır. Bu da kazada toplam 6.963 adet kovan bulunduğu anlamına gelmektedir. 1554 yılında kaza dâhilinde 3.463 adet kovan bulunmaktaydı¹¹⁷. Bölgede yapılan arıcılıkta 10 yılda yaklaşık iki kat artış olduğu görülmektedir.

Grafik 2.6’da görüldüğü üzere Arhavi kazasında hayvancılıktan alınan vergiler arasında en büyük vergi kalemini arıcılık oluşturmaktaydı. Müslüman nüfustaki artışa bağlı olarak koyun besiciliğinde de önemli bir artışın olduğu görülmektedir.

¹¹⁶ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 518.

¹¹⁷ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 519.

Tablo 2.6 1564 Yılında Arhavi Kazasında Koyun ve Domuz Besiciliği ve Arıcılıktan Alınan Vergi Miktarları

Karye	Resm-i Ganem (Akçe)	Resm-i Hınzır (Akçe)	Resm-i Küvvare (Akçe)
Arhavi	20	25	330
Sideri	40	30	20
Hisse-i Sidre/ Kettinid	30	40	50
Sundura	220	137	290
Başkise	130	130	260
Çaçuryan	33	40	100
Hisse-i Viçe/ Sapluvat	10	21	40
Viçe/ Kamşan	150	50	200
Moskohora	180	50	200
Abu	20	20	21
Papuççu/ Vendiva	100	30	90
Hisse-i Viçe/ Varanki	15	25	15
Sümle	10	20	21
Hisse-i Sümle	0	0	0
Hisse-i Papuççu/ Pazin	115	27	120
Kokanvat	27	15	40
Zatrikando	26	25	87
Zatrikando-yı Küçük	15	15	28
Hisse-i Sümle/ Çendovat	10	20	21
Martinvat	120	21	125
Pazin	15	30	60
Kvarvat	24	30	80
Zoğo	120	35	56
Kapistro	200	90	250
Hisse-i Kapistro	12	13	10
Yakovit(?)	120	23	120
Orçı	160	20	120
Hisse-i Kise/ Pandol	135	135	120
Hisse-i Kise/ Lakroz	220	25	280
Hisse-i Sindre	24	25	220
Kay/ Hopa	27	25	80
Ostorovil	120	125	270
Abislaha	34	42	200
Misopotamya	130	22	80
Nefs-i Makriyalu	150	130	255
Sarpu	27	50	60
Kondorakis	25	15	20
Hisse-i Kondorakis	15	6	21
Kise/ Poça	30	20	21
Çaçorivat/ Peronid	20	21	50
Çakadon	125	25	250

Hisse-i Viçe/ Canpet	20	10	10
Cemaat-i Martolosân	150	150	200
Toplam	3.174	1.808	4.891
Yagobit Nâhiyesi			
Nefs-i Yagobit	90	23	160
Lohaye	120	23	100
Erciye	0	0	0
Succine	100	21	150
İpsicine	150	25	250
Bahiya	30	20	20
Çikait	20	4	20
Toplam	510	116	700
Gönye Nâhiyesi			
Nefs-i Gönye	20	40	150
Anebolı	15	10	20
Halinar	15	22	20
Hoçavur	0	0	0
Maho	25	15	20
Kadabhiya	250	26	200
Maradid	250	25	20
Mirvat	30	10	22
Kvarvat	8	5	10
Siminvat	5	10	20
Toplam	618	163	482
İskele Nâhiyesi			
Kostaniç	15	10	10
Çat	25	21	120
Çaңçalazin	50	32	120
Hisse-i Çaңçalazin	0	0	0
Hisse-i Çaңçalazin	0	0	0
Hisse-i Çaңçalazin	0	0	0
Hisse-i Çaңçalazin	0	0	0
Mamanat	35	21	20
Hisse-i Mamanat	100	22	50
Hisse-i Mamanat	0	0	0
Makrit	230	0	125
Şahandoro	300	120	35
Hisse-i Şahandoro	34	115	250
Hisse-i Şahandoro	91	26	120
Borçha	25	10	20
Vakora	36	15	20
Toplam	941	392	890

2.2.f.3. Av Kuşları

Arhavi kazasında toplamda 9 kıt'a doğan (bâz) yuvası yer almaktadır. Kazadaki doğan yuvalarının tamamı Arhavi/Laz nâhiyesinde bulunmaktadır. Yuvaların hepsi harap durumdadır.

Başkise köyündeki yuva Mihal v. Kostan, Mirban ve Rüstem adlı şahısların elindedir. Kise ve Viçe'deki yuvalar köy ahalsinin elindedir. Defterde diğer doğan yuvalarının kime ait olduğu kaydedilmemiştir. Kise'de bulunan yuvanın öşrünün sipâhiye ait olduğu belirtilmiştir. Arhavi kazasında doğan yuvalarına toplamda 340 akçe vergi hâsılı kaydedilmiştir.

Tablo 2.7 Arhavi Kazasındaki Doğan Yuvaları

Karye	Zemin/Baştina	Durumu	Kimin Elinde Olduğu	Hâsıl
Arhavi	Zemin-i asiyâb-ı (yuva) bâz	Harab	Belirtilmemiş	30
Sideri	Zemin-i yuva-yı bâz	Harab	Belirtilmemiş	80
Hisse-i Sidre/ Ketünid	Zemin-i yuva-yı bâz	Harab	Belirtilmemiş	50
Başkise	Baştina zemin-i yuva-yı bâz	Harab	Mihal v. Kostan Mirban ve Rüstem	0
Zugu	Zemin-i bâz	Harab	Belirtilmemiş	30
Kapistro	Zemin-i yuva-yı bâz	Harab	Belirtilmemiş	30
Kise/ Poça	Zemin-i yuva-yı bâz	Harab	Ahâlî-yi karye	30
Çakadon	Zemin-i yuva-yı bâz	Harab	Belirtilmemiş	50
Hisse-i Viçe/ Canpet	Yuva-yı bâz	Harab	Ahâlî-yi karye	40
Toplam				340

2.2.g. İşletmeler

2.2.g.1. Değirmenler

Arhavi kazasında 8'i yeni olmak üzere toplamda 25 adet değirmen bulunmaktadır. Kazadaki değirmenlerin tamamı Arhavi/Laz nâhiyesindedir. Yakovit karyesinde bulunan bir değirmen harap halde olup diğerlerinin hepsi kullanılır durumdadır. Pazin karyesindeki 6 değirmenin hepsi Müslüman şahıslara aittir. Kise'de bulunan 3 değirmenden 2'si gayrimüslim şahıslara, 1'i Müslüman bir şahsa aittir. Defterde diğer değirmenlerin kime ait olduğu belirtilmemiştir. Yakovit karyesindeki değirmenin öşrünün sipâhiye ait olduğu kaydedilmiştir. Arhavi kazasında değirmenlerden toplamda 348 akçe elde edilmiştir.

Tablo 2.8 1564 Yılında Arhavi Kazasındaki Değirmenler

Karye	Âsiyâb-ı Cedîd	Kıt'a/Bâb	Hâsıl/İcâr	İcâre Süresi	Durumu	Kime Ait Olduğu
Sundura	2	2	20	Belirtilmemiş	Kullanılır	Belirtilmemiş
Zatrikando	0	2	20	Senelik	Kullanılır	Belirtilmemiş

Pazin	3	6	108	Senelik	Kullanılır	Müslüman şahıslara ait
Kvarvat	0	5	50	Senelik	Kullanılır	Belirtilmemiş
Kapistro	2	2	20	Senelik	Kullanılır	Belirtilmemiş
Yakovit(?)	0	1 ¹¹⁸	60	Belirtilmemiş	Harap	Belirtilmemiş
Hisse-i Kise/ Lakroz	0	3	30	Senelik	Kullanılır	1'i gayrimüslim 2'si Müslüman şahıslara ait
Hisse-i Sindre	0	3	30	Senelik	Kullanılır	Belirtilmemiş
Çaçorivat/ Peronid	1	1	10	Senelik	Kullanılır	Belirtilmemiş
Toplam	8	25	348			

2.2.g.2. Furun Arkı

Arhavi kazasında toplamda 26 adet furun arkı bulunmaktadır. Kazadaki furunların tamamı Arhavi/Laz nâhiyesindedir. Kapistro karyesindeki furun arkının adedi ve hâsılı defterde belirtilmemiştir. Furun arkından toplamda 144 akçe vergi hâsılı elde edilmiştir.

Tablo 2.9 1564 Yılında Arhavi Kazasında Furun Arkı

Karye	Adet	Hâsıl	İcâr Süresi
Arhavi	2	12	Belirtilmemiş
Hisse-i Sidre/ Ketünid	7	42	Belirtilmemiş
Papuççu/ Vendiva	3	6	Belirtilmemiş
Sümle	2	12	Senelik
Zatrikando	2	12	Belirtilmemiş
Pazin	2	12	Belirtilmemiş
Kvarvat	2	12	Senelik
Zugu	2	12	Senelik
Kapistro	0	0	Belirtilmemiş
Yakovit(?)	4	24	Senelik
Toplam	26	144	

¹¹⁸ Bâb 1 adet 2.

2.2.g.3. Mukataalar

Arhavi kazasındaki çeşitli vergi birimleri kazanın ticaret hacmi ve kapasitesi konusunda bize bilgi vermektedir. Defterde bu gelirlerin kime ait olduğu hususunda bir bilgi bulunmamaktadır. Arhavi kazasına ait vergi gelir birimleri aşağıda gösterildiği gibidir.

“Resm-i kârudân-ı kazâ-i Atina ve kazâ-i Arhavi ve kazâ-i Hemşin ve kazâ-i Gönye” şeklinde kaydedilen Atina, Arhavi, Hemşin ve Gönye’nin kervan resmi hâsılı 700 akçedir¹¹⁹.

“Adet-i selâmî an sefinehâ ve sandalhâ-i iskele-i Gönye ki umerâ-yı sâbık ziyâde alurlar imiş hâliyâ âlâ ve evsat ve ednâ itibârınca kimisine göre on akçeden otuz akçeye varınca selâmî alınup ziyâde talep olunmaya.” şeklinde kaydedilen Gönye iskelesindeki gemilerin selâmet ve sandal resmi hâsılı 1.000 akçedir.

“Mahsûl-i beytü’l-mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd ve abd-i âbık ve yağ ve kaçgun ve post ı vaşak der kaza-ı Gönye ve rüsûm-ı arûsiye-i duhterân-ı an merdân-ı kal’a-yı Gönye” şeklinde kaydedilen çeşitli ürünlerden ve Gönye kalesi müstahfizlarının kızlarından alınan arûsiye resmi hâsılı 1.500 akçedir.

“Mahsûl-i bâc-ı siyâh ve esb ve ester ve ihtisab ve bâc-ı ganem ve bâc-ı gâv der nefsi-i Gönye” şeklinde kaydedilen bâc-ı siyah, sığır, koyun, at, katır ve ihtisab resmi hâsılı 500 akçedir.

“Mahsûl-i öşr-i mâhî an nehr-i Çoruk ve derya ilâ Sarpu ma’a resm-i dalyan ve iskarbadiya der-kazâ-ı Gönye” şeklinde kaydedilen balık öşrü, dalyan resmi ve gemi tapusu resmi hâsılı 1.000 akçedir.

“Mahsûl-i resm-i dalyan ve öşr-i mâhî der kazâ-i Arhavi ve Atina gayr-ez timarhâ-yı serbest ve resm-i arûsiye-i duhterân-ı sipâhiyân ve merdân-ı kıl’a-ı kazâ-i Hemşin ve Atina ve Arhavi” şeklinde kaydedilen Atina ve Arhavi kazalarındaki balık öşrü ve dalyan resmi ile Atina, Arhavi ve Hemşin’deki kale neferlerinin ve sipâhilerin kızlarından alınan arûsiye resmi hâsılı 2.000 akçedir.

“Mahsûl-i gümrük-i bâc-ı galat-ı İskele-i Gönye ki umerâ-i sâbık Gürciden gelen galatdan iki kileye bir akçe ve her bir re’s esirden onar akçe ve sâyir meta’dan yüzden iki akçe alurlar imiş ve bir esir fûruht olsa iki akçe bâyi’dan ve iki akçe mebyi’dan alınagelmeğin girü mukarrer kılındı fe-ammâ iç illerden varup anda fûruht olup veya fûruht olmayup âhar illere

¹¹⁹ BOA, *TT.d.*, nr. 442, s. 75.

giden meta‘dan bin akçeden elli akçe alınurmuş Trabzon kânunı üzre alınup ziyâde talep olunmaya” şeklinde kaydedilen Gönye iskelesindeki galat bâcı gümrüğünden 11.000 akçe kaydedilmiştir.

“Mahsûl-i beytü’l-mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd ve yağ ve kaçgun ve abd-i âbık ve post u vaşak kazâ-i Atina ve kazâ-i Arhavi ve nısf-ı bâd-ı hevâ ve nısf-ı arûsiye an timarhâ-yı sipâhiyân ve timarhâ-yı merdân-ı kıla‘-ı kazâ-i mezkûrîn gayr-ez timarhâ-yı serbest” şeklinde kaydedilen Atina ve Arhavi’deki çeşitli mallar ile kale müstahfizlarına ve sipâhilere ait bâd-ı hevâ ve arûsiye resimleri hâsılı 18.000 akçedir¹²⁰.

Zatrikando köyünde “öşr-i mâhî ve rüsûm-ı dalyan” 50 akçe kaydedilmiştir.

2.3 Askerî Düzenlemeler ve Görevliler

Atina kazasında olduğu gibi Arhavi kazasında da bazı mülkler timar sistemine dâhil edilerek devletleştirilmiştir. Bu kapsamda, Arhavi/Laz nâhiyesinde Viçe/Kamşan karyesindeki tekfurun mülkü olan 150 asmalık üzüm bağı timara tahvil edilmiştir. Bu bağdan 200 akçe kıymetinde 10 saburluk şira elde edilmekteydi. Yine Arhavi nâhiyesinde Kay/Hopa karyesindeki tekfurun hassa mülkü olan 500 asmalık üzüm bağı da hassa-i hümayuna kaydedilmiştir. Bu bağdan ise 100 akçe kıymetinde 50 saburluk şira elde edilmekteydi.

İncelediğimiz defter timar kayıtlarını ihtiva etmemektedir. Ancak Arhavi kazasında toprak tasarruf eden miralay, sipâhi, sipâhizâde ve dizdar gibi bazı askerî görevliler kaydedilmiştir. Bunların kim oldukları, görevleri, tasarruf ettikleri toprak türü gibi bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2.10 1564 Yılında Arhavi Kazasında Toprak Tasarruf Eden Askerî Görevliler

Şahıslar	Görevleri	Buldukları Nâhiye	Buldukları Karye	Görev yeri	Toplam Kaç Kişi Olduğu	Tasarruf Ettiği Toprak
Sinan ¹²¹	Sipâhi	Arhavi	Arhavi		1	Zemin
Süleyman	Sipâhi	Arhavi	Çaçuryan		1	Baştina
Bayezid ¹²²	Sipâhi	Arhavi	Moksohora		1	Baştina
Üveys	Sipâhi	Arhavi	Sümle		1	Baştina
Sinan ¹²³	Sipâhi	Arhavi	Yakovit(?)		1	Zemin

¹²⁰ BOA, *TT.d*, nr. 442, s. 139.

¹²¹ Müsellem.

¹²² Bayezid’in baştinasını Ahmed adlı bir şahıs tasarruf ediyor.

¹²³ Sipâhiye öşrün vere.

Ali v. Mustafa, Ali v. İskender, Ali	Sipâhi	Arhavi	Kise		3	Zemin ve asma, baştina, baştina
Davud, Ali v. Hamza, (...), Ali v. Yar Ali	Sipâhi	Arhavi	Cemaat-i Martolosân (Sümle ve Viçe)		4	Zemin
Kurd Dede v. Hüseyin ¹²⁴	Sipâhizâde	Arhavi	Başkise		1	Reâya
Ahmed v. Bayezid	Sipâhizâde	Arhavi	Moksohora		1	Reâya/Benâk
Rüstem	Sipâhizâde	Arhavi	Cemaat-i Martolosân		1	Zemin
Hamza	Miralay	Gönye	Kvarvat	Trabzon	1	Zemin ve asma
Hamza	Miralay	Gönye	Nefs	Trabzon	1	Zemin
İskender	Dizdar	Arhavi	Kondorakis	Gönye Kalesi	1	Zemin emlak
Mustafa	Dizdar	Arhavi	Kondorakis	Arhavi Kalesi	1	Zemin emlak
Hüseyin Akça ¹²⁵	Merdân	Arhavi	Çaçorivat		1	Baştina
Turhan, Hasan	Merd	Gönye	Halinar	Gönye Kalesi	2	Zemin, Zemin ve asma
Yani	Demirci	Arhavi	Abislaha		1	Baştina
Agor	Neccar	Arhavi	Kondorakis		1	Reâyâ
Mustafa ¹²⁶	Neccar	Arhavi	Papuççı		2	Mülk
Kostan v. Mihal	Neccar	İskele	Kostaniç		1	Reâyâ

Arhavi kazasında martoloslar cemaat olarak kaydedilmiştir. Makriyalu ve Kapistro köylerinden başka çoğunluğu Sümle ve Viçe köylerinden olan 7'si Müslüman, 17'si gayrimüslim toplam 24 nefer martolos bulunmaktadır¹²⁷. Martolosların eskiden beri bu görevi yaptıkları, ancak Gönye Kalesi'nin tamir edilmesiyle görevlerinin sonlandırıldığı ve kendilerine tahsis edilen gelirin başkasına timara verildiği anlaşılmaktadır¹²⁸. Defterde bu

¹²⁴ Muaf.

¹²⁵ 3 adet baştina tasarruf ediyor.

¹²⁶ İki adet mülk toprağın birini Hasan Yani, diğerini Mehmed v. Ali adlı şahıslar işlemektedir.

¹²⁷ Hanefi Bostan, 6 Müslüman 18 gayrimüslim olarak kaydetmiştir (*Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 74).

¹²⁸ Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 74; BOA, *TT.d.*, nr. 442, s. 138.

martoloslar, 5 bennâk ve 19 ispenç olarak kaydedilmişlerdir. Yılda toplam 6.400 akçe vergi verdikleri görülmektedir¹²⁹.

2.4 Arhavi Kazasının Etnik Yapısına Dair Tespitler

Bölgenin etnik yapısı ile alakalı Atina bölümünde bahsettiğimiz tartışma, Arhavi kazası için de geçerli olup incelemiş olduğumuz tahrir defterinde bu konuda önemli veriler bulunmaktadır. Arhavi kazasında Kıpçak, Peçenek, Hazar ve Moğol boylarına ait lakap, yer ve şahıs isimleri tespit edilmiştir. Bu şahıslardan çoğunun gayrimüslim olduğu, Müslüman olanların ise önemli bir kısmının baba adının gayrimüslim ismi taşıdığı görülmektedir. Boylarla ilişkilendirdiğimiz şahıslar haricinde de Alagöz, Ali, Arslan, Aykut, Bayezid, Bayram, Behram, Derviş, Emir Budak, Eyne Bekir, Ferhad, Göke, Gül, Hızır, İlyas, Karaca, Kurd, Kurd Dede, Memi, Mirza, Nevruz, Pervane, Rüstem, Sefer Şah, Sinan, Şir Merd, Üveys, Yar Ali ve Yaralı gibi çok fazla Türk isimleri veya Türklerin çok kullandığı isimleri taşıyanlar ve baba adı gayrimüslim ismi olan Müslümanlar¹³⁰ vardır. Arhavi kazasında Abdullah ismine ne baba adı olarak ne şahıs adı olarak rastlanmıştır. Bu veriler yine Hanefi Bostan'ın tezini desteklemektedir.

Defterde Kokanvat köyünden Yani v. Kostan, Yakovit köyünden Kostan v. Sava, Hüseyin v. Sava, Hasan v. Yani ve Aleksî v. Todor adlı şahısların Türkmen oldukları belirtilmiştir ki isimler itibariyle bu bilgi oldukça dikkat çekicidir ve etnik yapının sadece bu kriter üzerinden tahlil edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Yine defterde zikredilen Makriyalu'dan Beşgen(?) v. Yani, Sarpu'da Todor v. Androniko, Androniko ve Pervane v. Androniko; İpsicine köyünden de Papa Yani v. Hunar, Gorgi v. Giryan, Todori v. Avakode, Agor v. Tunç ve Todori v. Tok adlı şahıslar ise Rus lakabı taşıdıkları görülmektedir. Halinar köyünde Mamistula(?) adında Gürcü lakaplı bir şahıs bulunmaktadır.

Tablo 2.11 Arhavi Kazasındaki Kıpçak, Peçenek ve Hazar Boyları

Boy adı	Karye	Şahıslar	İsim/ Lakap/ Köy	Kavim
Kuman	Vanek		Yer adı ¹³¹	Kıpçak
	Moksohora	İlyas v. Mihal Kumanva	Lakap	

¹²⁹ BOA, *TT.d*, nr. 442, s. 138.

¹³⁰ Kurd v. Kostan, Mehmed v. Todor, Bayram v. Kostan, Hüseyin v. Mihal, Gül v. Kostan, İskender v. Mihal, Hüseyin v. Androniko, Ali v. Gorgi, Yusuf v. Androniko, Cafer v. Mihal, Ahmed v. Kostan, Mahmud v. Gorgi, Hamza v. Yani vd.

¹³¹ Havali-yi Kumanos.

	Kıvarvat	Gorgi Kuman	Lakap	
	Pazin	Ali v. Androniko Kuman/Kumas	Lakap	
Kay ¹³²	Kay		Köy ¹³³	
Tatos ¹³⁴	Maradit	Todor v. Tatosiç	İsim	Peçenek
Çat ¹³⁵	Çat		Köy	
Hazar	Apu	Gorgi v. Zadrik, Bireskeve Zadrik, Papa Hazar	İsim/Lakap	Hazar
	Zatrikando	Mihal v. Gorgi, Hüsrev v. Aleks, Androniko Kostan, Aleks Bireskeve, Papa Mihal v. Papa Yani, Bireskeve v. Papa Todor, Gorgi v. Aleks, Todor v. Gorgi, Gorgi v. Pasgal, Aleks Gorgi, Gorgi v. Androniko, Gorgi v. Mihal,	Lakap	
	Zatrikando-yı Küçük	Aleks v. Mihal, Yorgi v. Bireskeve, Ali v. Todor, Kurd v. Gorgi, Hamza v. Ahmed	Lakap	
Kabar ¹³⁶	Viçe	Şir Merd v. Mihal, Todor v. Androniko, Ahmed v. Androniko, Todor Kabar, Androniko Kabar	Lakap	
Kadır-Kadar ¹³⁷ (Kadırva)	Başkise	Hranid v. Mihal, Papa Şalva Aksenid, Kostan v. İskender, Manol v. Yorgi, Kostan v. Yorgi, Kostan Vasil, Mihal v. Şalva, Gorgi v. Agor, Mihal v. İskender, İskender v. Mihal, Yani v. Kostan, Marla bint-i (...)	Lakap	
Arlat	Papuççı	Arlat v. İskender, Arlat v. Hamza	İsim	Moğol

¹³² Haşim Özel, *Kıpçak Uruk ve Boyları*, Ankara 2020, s. 116-123.

¹³³ Karye-i Kay nâm-ı diğer Hopa.

¹³⁴ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz*, s. 124; Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 196.

¹³⁵ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz*, s. 124; Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 196.

¹³⁶ Yusuf Gedikli, "Hazar Kavim ve Devlet Adı; Kabar Kabile, Kadar, Kasar Boy Adlarının Köken ve Anlamları", s. 166-168.

¹³⁷ Yusuf Gedikli, "Hazar Kavim ve Devlet Adı; Kabar Kabile, Kadar, Kasar Boy Adlarının Köken ve Anlamları", s. 171-173.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HEMŞİN KAZASI

3.1 İskân Birimleri ve Nüfus

1564 tarihinde Hemşin kazasına bağlı 4 nâhiye, 30 köy, 2 mahalle iskân birimi bulunmaktaydı. Hemşin ve Eksanos nâhiyelerinde 9’ar köy, Hemşin-i Zîr’de (Aşağı Hemşin) bulunan Kuşova nâhiyesinde 4 köy, Mihmanos nâhiyesinde ise 8 köy ve 2 mahalle vardı.

Tablo 3.1 Hemşin Kazasındaki İskân Birimleri

Hemşin Kazası	
Karye	Tahminen Bu Günkü Yeri
Nâhiye-i Hemşin	
Baş	Ortaklar
Mollaheys/Molahış	Ülküköy
Elovid	Yaylaköy
Makri	İncesu
Cimil	Cimilbaşköy
Bolvaç	-
Varoş	Hisarcık-Yazlık
Çat	Çatköy
Tab	-
Nâhiye-i Eksanos tâbi-i Hemşin	
Selman Kumanat	Buzlupınar
Tolaniç	Yeşiltepe
Mesahor	Kaptanpaşa
Hunvali	Babik/Çukurluhoca
Çutnis	Ormancık
Kağandan	Uzundere
Meydan	Meydanköy
Balahor	Yenice
Hahunç	Çataldere
Nâhiye-i Kuşova tâbi-i Hemşin-i Zîr	
Çinçiva	Şenyuva
Hala	Aşağı Şimşirli
Küşiva	Yolkıyı
Melmanat	Akbucak
Nâhiye-i Mihmanos tâbi-i Hemşin-i Zîr	
Çoço	Levent
Mahalle-i Külar	-
Mahalle-i Nekürit	-
Azab	Bucak

Zogay	Çamlıtepe-Ortaköy
Baris/Yaris(?)	Bahar
Aşodonis	-
Çaniva	Nurluca
Tizina/Tezina	Akyamaç
İncürlük	Çoço ve Gumno arası vadi

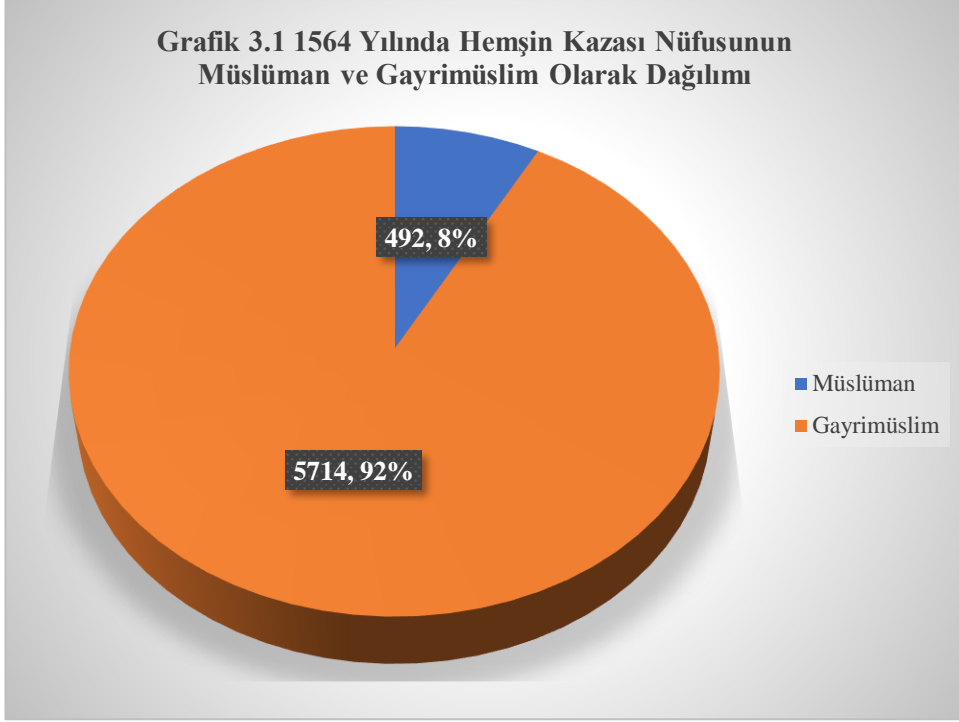
Hemşin kazasına tâbi iskân birimlerinde 1.101 hane ve 428 mücerred olmak üzere yaklaşık 5.933 kişilik bir nüfus kaydedilmiştir¹³⁸. Bu nüfusun ne kadarının Müslüman ne kadarının gayrimüslim olduğunu belirlemek güçtür. Atina ve Arhavi kazalarında gayrimüslimlerden alınan ispençe ve Müslümanlardan alınan bennâk vergileri sayesinde isimler üzerinden yaptığımız hesaplamaları teyit etmek mümkün iken Hemşin ahalisi bu vergilerden muaf tutuldukları için Müslim-Gayrimüslim sayısı net olarak anlaşılamamaktadır. Kazada çok sayıda Hıristiyan ismi taşıyanlar ile öz Türkçe ve Farsça isim taşıyan şahıslar olup bunların dini inancına dair değerlendirme etnik yapı kısmında yapılmıştır. Bunlardan başka Hasan, Hüseyin, Ahmed, Mehmed, Ali, Bekir, Yusuf, İlyas, Piri, Murad, Cafer, Kemal, Bahtiyar, Sadaka, Keremeddin ve Nureddin gibi Müslüman isimleri taşıyan şahıslar olsa da bunların Müslüman olup olmadığı veya kaçının Müslüman olduğu net değildir. Hanefi Bostan, bu tarihte köylerde ikamet eden Müslüman sayısını 42 hane ve 9 mücerred olmak üzere 219 kişi olarak hesaplamıştır¹³⁹. Kale görevlileriyle birlikte bu sayı 492 kişiye ulaşmaktadır. Yine de gayrimüslim nüfusun %90'ın üzerinde olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁰.

¹³⁸ Hanefi Bostan, Hemşin'in 1564'teki nüfusunu 1520 yılındaki kale görevlilerini de ekleyerek yaklaşık 6.215 kişi olarak hesaplamıştır (*Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 134). Kale görevlileri hariç tutulduğunda Bostan'ın hesaplaması ve bizim hesaplamamız arasında 9 kişilik bir nüfus farkı vardır.

¹³⁹ Müslüman nüfusunda Hanefi Bostan'ın verileri esas alınmıştır (*Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 134).

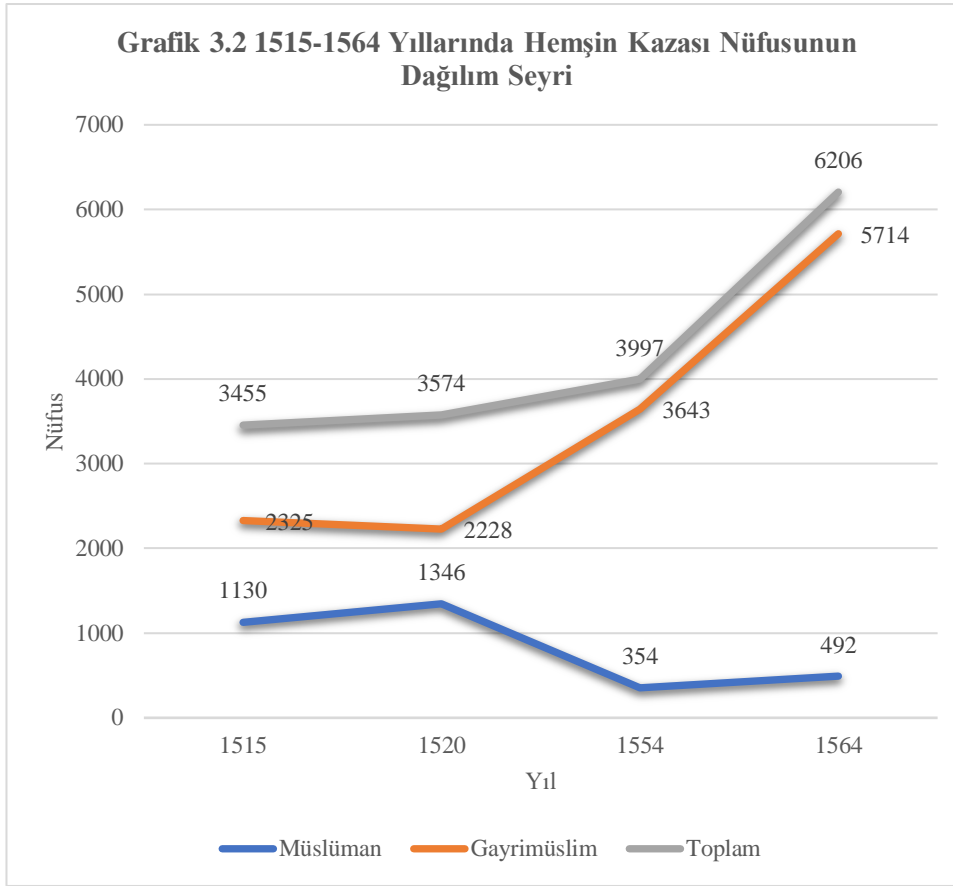
¹⁴⁰ Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 134.

Grafik 3.1 1564 Yılında Hemşin Kazası Nüfusunun Müslüman ve Gayrimüslim Olarak Dağılımı

Hemşin Kazasının nüfusu, 1515-1564 yılları arasındaki süreçte %79 oranında artmıştır. Müslüman nüfusu, 1.130 kişiden 492 kişiye düşerek %56 azalmış; gayrimüslim nüfusu, 2.325 kişiden 5.714 kişiye çıkarak %145 oranında artmıştır. 1554-1564 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte, kaza nüfusu 3.997 kişiden 6.206 kişiye yaklaşık %55 oranında bir artış göstermiştir. Müslüman nüfus, 354 kişiden 492 kişiye %38; gayrimüslim nüfus 3.643 kişiden 5.714 kişiye %56 oranında artmıştır¹⁴¹.

¹⁴¹ Kazanın 1564 tarihinden önceki nüfus miktarlarında Hanefi Bostan'ın çalışmasındaki veriler esas alınmıştır. Müslüman nüfuslarında kale görevlileri dâhildir (*Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 131-137).

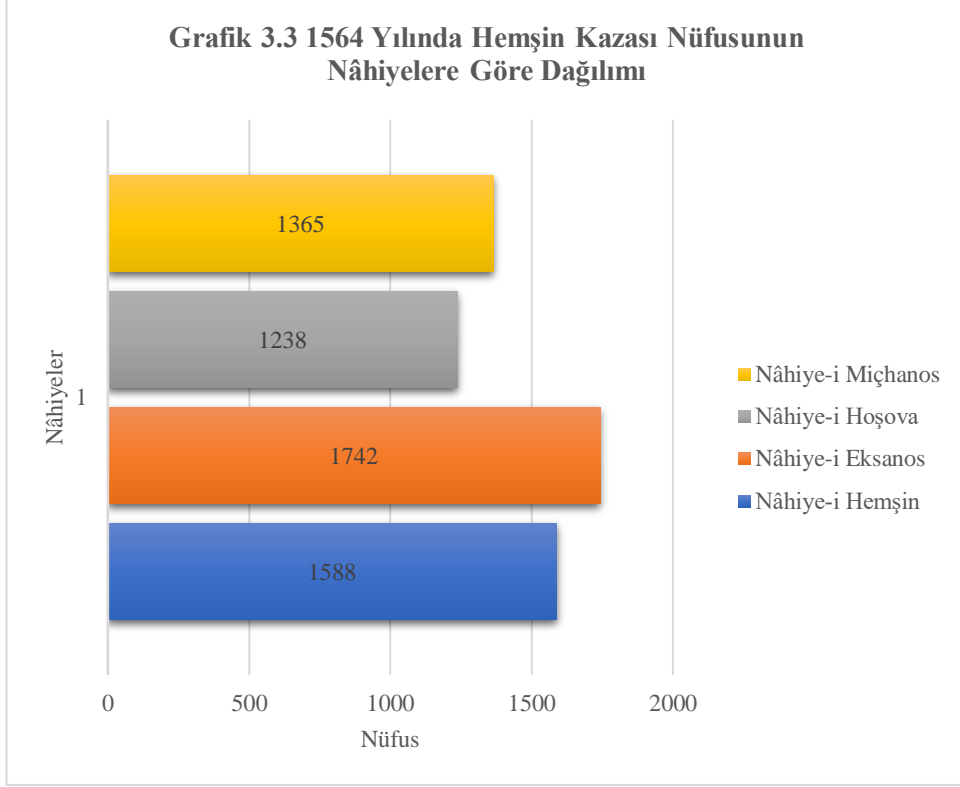
Grafik 3.2'ye bakıldığında Hemşin kazasının nüfusunda özellikle 1554 yılından sonra ciddi bir artış olmuştur. 1520-1564 yılları arasında Atina ve Arhavi kazalarının aksine gayrimüslim nüfusu artarken, Müslüman nüfusu azalmıştır. 1564 yılına gelindiğinde kaza nüfusunun büyük çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 3.2 1564 Yılında Hemşin Kazasının Nüfusu

Karye	Müslim				Gayr-i Müslim				Toplam Nüfus
	Hane	Mücerred	Müsellem	Tahmini Nüfus	Hane	Mücerred	Müsellem	Tahmini Nüfus	
Nâhiye-i Hemşin									
Baş	0	0	0	0	30	23	0	173	173
Mollaheys/Molahiş	0	0	0	0	23	29	0	144	144
Elovid	0	0	0	0	37	17	0	202	202
Makri	0	0	0	0	15	10	0	85	85
Cimil	0	0	0	0	96	54	0	534	534
Bolvaç	0	0	0	0	28	22	0	162	162
Varoş	0	0	0	0	18	14	0	104	104
Çat	0	0	0	0	17	7	0	92	92

Tab	0	0	0	0	18	2	0	92	92
Toplam	0	0	0	0	282	178	0	1.588	1.588
Nâhiye-i Eksanos Tâbi-i Hemşin									
Selman Kumanat	0	0	0	0	19	13	0	108	108
Tolaniç	0	0	0	0	18	12	0	102	102
Mesahor	0	0	0	0	31	11	0	166	166
Hunvali	0	0	0	0	51	15	0	270	270
Çutnis	0	0	0	0	59	15	0	310	310
Kağandan	0	0	0	0	33	6	0	171	171
Meydan	0	0	0	0	7	3	0	38	38
Balahor	0	0	0	0	86	19	0	449	449
Hahunç	0	0	0	0	23	13	0	128	128
Toplam	0	0	0	0	327	107	0	1.742	1.742
Nâhiye-i Hoşova Tâbi-i Hemşin-i Zîr									
Çinçiva	0	0	0	0	31	25	0	180	180
Hala	0	0	0	0	43	21	0	236	236
Küşiva	0	0	0	0	83	33	0	448	448
Melmanat	0	0	0	0	72	14	0	374	374
Toplam	0	0	0	0	229	93	0	1.238	1.238
Nâhiye-i Mihmanos tâbi-i Hemşin-i Zîr									
Çoço	0	0	0	0	17	5	0	90	90
Mahalle-i Külar	0	0	0	0	41	7	2 ¹⁴²	212	212
Mahalle-i Nekürit	0	0	0	0	48	7	0	247	247
Arab/Azab(?)	0	0	0	0	11	4	0	59	59
Zogay	0	0	0	0	35	5	0	180	180
Baris/Yaris(?)	0	0	0	0	10	1	0	51	51
Aşodonis	0	0	0	0	25	6	0	131	131
Çaniva	0	0	0	0	8	5	0	45	45
Tizina/Tezina	0	0	0	0	39	6	0	201	201
İncürlük	0	0	0	0	29	4	0	149	149
Toplam	0	0	0	0	263	50	2	1.365	1.365
Toplam Nüfus	0	0	0	0	1.101	428	2	5.762	5.933

¹⁴² Hasan v. Cihan, Hüseyin v. Diger (mücerred).

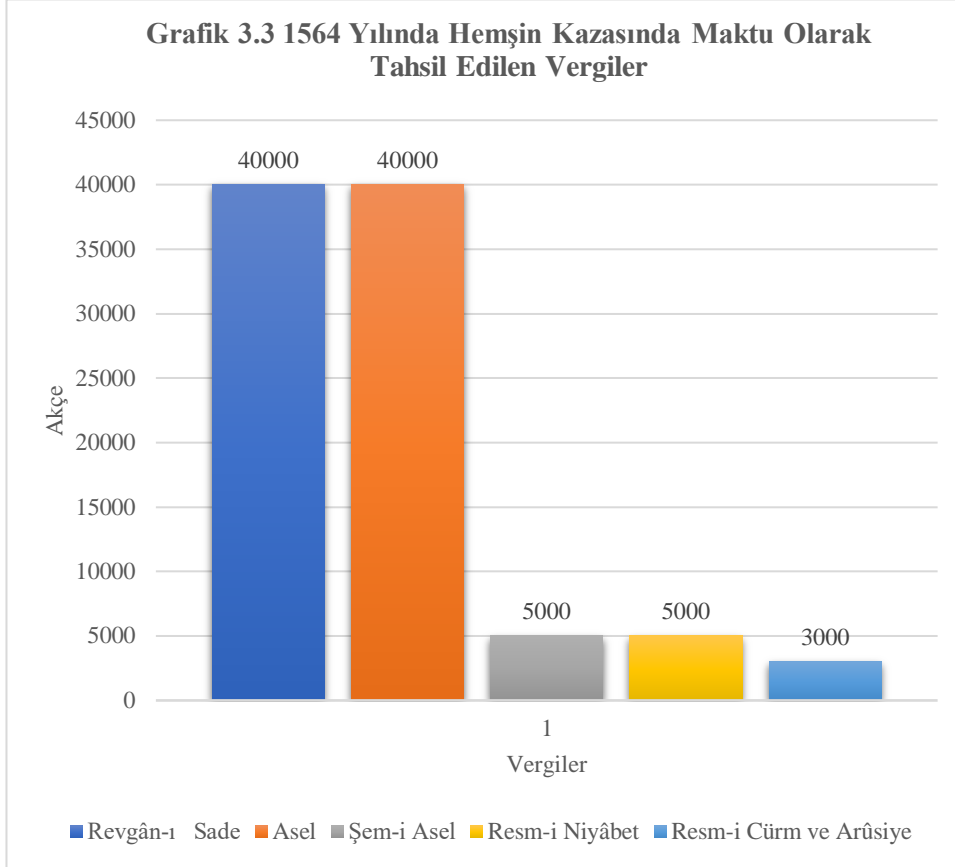
3.2 İktisadî Hayat

1583 tarihli tahrir kaydında Hemşin halkının tamamının eskiden beri meremmetçi olarak Hemşin-i Zîr ve Hemşin-i Bâlâ kalelerini, bu kalelerin camilerini, buradaki su yollarını ve etraftaki yolları tamir ettikleri; Hemşin'in arazi yapısının taşlık olduğu ve mahsul elde edilemediği, bu sebeple hizmetleri karşılığında avârizdan ve tekâlif-i örfiyyeden muaf tutuldukları belirtilmiştir¹⁴³. 1564 tarihli defterde muafiyete dair bir kayıt bulunmamakla beraber, 1583 kaydında bu durumun eskiden beri süregeldiğinin belirtilmesi, 1583 ve 1564 tarihli tahrir kayıtlarının birbirine benzer olması ve sondaki mahsul-i cümle kurâ kaydının birebir aynı olması 1564 tarihinde de Hemşin halkının meremmetçi olarak avârizdan ve tekâlif-i örfiyyeden muaf olduklarını göstermektedir.

Hemşin ahali avârizdan ve tekâlif-i örfiyyeden muaf olduğu için Atina ve Arhavi kazalarında olduğu gibi karyelerden sonra vergi hâsılı kayıtları bulunmamaktadır. Bu sebeple kazadaki üretim miktarı tespit edilememektedir. Ancak 1583 yılı kaydındaki, arazi yapısı sebebiyle mahsul elde edilmediği bilgisinden buradaki halkın kendilerine yetecek kadar meyve-sebze dışında bir üretim yapmadığı anlaşılmaktadır. Kaza kayıtlarının yer aldığı son sayfada toplam vergi (mahsul-i cümle kurâ), ber-vech-i maktu olarak, revgân-ı sade (sadeyağ) 40.000

¹⁴³ Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 78; Güven Güvelioğlu vd., *Rize Hemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri*, s. 30; BOA, TK.GM, TD, nr. 31, vr. 88b.

akçe, asel (bal) 40.000 akçe, şem'î asel (balmumu) 5.000 akçe, resm-i niyâbet 5.000 akçe, resm-i cürm ve arûsiye 3.000 akçe olmak üzere 93.000 akçe olarak kaydedilmiştir. Buna Elovid köyündeki öşr-i furundan, Tizina köyündeki yuva-yı bâzdan ve kaza dâhilindeki değirmenlerden alınan miktarı da eklediğimiz zaman bütün kazadan toplamda 94.818 akçelik bir hâsıl elde edilmiştir. Hemşin kazasında 16 zemin toprak sahibi bulunmaktadır.

Hemşin kazasında, 1554 yılında yine ber-vech-i maktu olarak asel 4.800 akçe, şem'î asel 1.300 akçe ve revgân-ı sade 6.500 akçe, resm-i niyâbet 2.100 akçe, resm-i cerâyim ve arûsiye 2.000 akçe olmak üzere kazanın toplam hasılatı 17.000 akçe kaydedilmiştir¹⁴⁴.

3.2.a. Hayvancılık

Hemşin kazasında maktu olarak alınan sade yağ, bal ve balmumu vergilerinden burada büyükbaş veya küçükbaş hayvancılığın ve arıcılığın yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte sadeyağdan 40.000, baldan 40.000, balmumundan 5.000 akçelik hâsıl elde edilmiştir. Hemşin mahsulü sadeyağ, bal ve balmumunun Osmanlı saray mutfağına tahsis edildiği görülmektedir¹⁴⁵.

¹⁴⁴ BOA, *TT.d*, nr. 288, s. 556.

¹⁴⁵ Hanefi Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 445-446; Güven Güvelioğlu vd., *Rize Hemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri*, s. 46-50.

3.2.a.1. Av Kuşları

Tizina köyünde 200 akçe geliri olan harap halde bir kıt'a zemîn-i yuva-yı bâz bulunmaktaydı.

3.2.b. İşletmeler

3.2.b.1. Değirmenler

Hemşin kazasında toplamda 54 adet değirmen bulunmaktaydı ve bunlardan 1.518 akçelik bir hâsil elde edilmekteydi. Hemşin'de hububat üretimi az olduğu için bu değirmenler çevre köylerden getirilen hububatın öğütülmesinde de kullanılmış olmalıdır. Kazada bu kadar çok değirmen olmasında bölgenin coğrafi yapısının ve su kaynaklarının bolluğunun da ciddi bir etkisi vardır.

Tablo3.3 Hemşin Kazasındaki Değirmenler

Karye	Kıt'a/Bâb	Hâsil	İcâre Süresi	Durumu	Kime Ait Olduğu
Nâhiye-i Hemşin					
Baş	2	60	Fî sene	Kullanılır	Şahıs, Ahâli-yi karye
Mollaheys/Molahiş	1	30	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Elovid	2	60	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Makri	1	30	6 ay	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Bolvaç	2	60	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Varoş	2	60	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Nâhiye-i Eksanos Tâbi-i Hemşin					
Selman Kumanat	1	0	Fî sene	Belirsiz	Ahâli-yi karye
Tolaniç	1	0	Fî sene	Belirsiz	Belirtilmemiş
Mesahor	1	0	Fî sene	Belirsiz	Belirtilmemiş
Hunvali	1	0	Fî sene	Belirsiz	Belirtilmemiş
Çutnis	1	0	Fî sene	Belirsiz	Belirtilmemiş
Kağandan	1	0	Fî sene	Belirsiz	Ahâli-yi karye
Meydan	1	0	Fî sene	Belirsiz	Belirtilmemiş
Balahor	2	0	Fî sene	Belirsiz	Şahıs
Hahunç	1	0	Fî sene	Belirsiz	Belirtilmemiş
Nâhiye-i Kuşova Tâbi-i Hemşin-i Zîr					
Çinçiva	2	72	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Hala	2	72	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Küşiva	4	144	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Melmanat	5	174	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Nâhiye-i Mihmanos Tâbi-i Hemşin-i Zîr					
Çoço	1	36	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Mahalle-i Külar	2	72	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Mahalle-i Nekürit	4	144	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye

Arab/Azab(?)	2	72	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Zogay	2	72	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Baris/Yaris(?)	1	36	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Aşodonis	2	72	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Çaniva	1	36	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Tizina	3	108	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
İncürlük	3	108	Fî sene	Kullanılır	Ahâli-yi karye
Toplam	54	1.518			

3.2.b.2. Mukataalar

Hemşin kazasındaki Atina ve Arhavi kazalarıyla birlikte kaydedilen vergi gelir birimleri aşağıda gösterildiği gibidir.

“Resm-i kârudân-ı kazâ-i Atina ve kazâ-i Arhavi ve kazâ-i Hemşin ve kazâ-i Gönye” şeklinde kaydedilen Atina, Arhavi, Hemşin ve Gönye’nin kervan resmi hâsılı 700 akçedir¹⁴⁶.

“Mahsûl-i resm-i dalyan ve öşr-i mâhî der kazâ-i Arhavi ve Atina gayr-ez timarhâ-yı serbest ve resm-i arûsiye-i duhterân-ı sipâhiyân ve merdân-ı kıl’a-ı kazâ-i Hemşin ve Atina ve Arhavi” şeklinde kaydedilen Atina ve Arhavi kazalarındaki balık öşrü ve dalyan resmi ile Atina Arhavi ve Hemşin’deki kale neferlerinin ve sipâhilerin kızlarından alınan arûsiye resmi hâsılı 2.000 akçedir¹⁴⁷.

3.3 Hemşin Kazasının Etnik Yapısına Dair Tespitler

Tahrir defterinde Hemşin kazasının ve bölgenin etnik yapısına ışık tutacak lakap, şahıs ve yer isimleri bulunmaktadır. Kıpçak, Peçenek, Hazar, Hun, Uz (Oğuz) ve Moğol boylarıyla ilişkilendirilen çok sayıda isim tespit edilmektedir. Hemşin’de Türklerle ilişkili isimleri taşıyanlar yoğun bir şekilde görülmekle beraber Atina ve Arhavi’den farklı olarak bunların büyük bir çoğunluğunun gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁸. Hemşin’de çok sayıda Ermenice isim taşıyan şahıs olması dikkat çekmektedir. Bunların fetih öncesinde bu bölgeye yerleşmiş olan Avar, Hazar, Kıpçak, Peçenek, Uz/Oğuz boylarına mensup Gregoryen mezhebini benimseyen Hıristiyan Türkler oldukları anlaşılmaktadır¹⁴⁹. Gregoryenlik Ermenilerin milli mezhebi olduğu için inancın etkisiyle Ermeni isimleri kullanmış olsalar da çok fazla öz Türkçe, Farsça ve Arapça menşeli Müslüman isimleri de kullanmışlardır. Baba adı Türk, Müslüman

¹⁴⁶ BOA, *TT.d*, nr. 442, s. 75.

¹⁴⁷ BOA, *TT.d*, nr. 442, s. 139.

¹⁴⁸ Hanefi Bostan, *Rize’nin Sosyal Tarihi*, s. 214-215.

¹⁴⁹ Hanefi Bostan, *Rize’nin Sosyal Tarihi*, s. 214; Güven Güvelioğlu vd., *Rize Hemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri*, s. 19, 55-69.

veya Ermeni adı olup çocuklarından biri Ermeni, diğeri Türk veya Müslüman ismi taşıyan çok sayıda örnek olması¹⁵⁰ bu durumu doğrulamaktadır.

Hemşin kazasında çok sayıda Ağhan, Aliyar, Arslan, Aslan, Aslan Bey, Aya Melik, Ayabek, Ayhan, Azad, Babacan, Babik, Bahadır, Bakar, Balaban, Bali, Batır, Bircan, Budak, Canik, Cavid, Cihan, Çakır, Emir, Emir Aslan, Emir Azad, Emir Aziz, Emir Bek, Emir Bey, Emir Cihan, Emir Salık, Emirgan, Emirgün, Emirhan, Emirzade, Er Aziz, Erhan, Erkin, Eyne Bekir, Eyne Bey, Ferman, Gül Arslan, Gül Aziz, Gül Bekir, Gül Emir, Gül Pir, Gülbey, Hacı, Hazar, Hazaros, Hıdır Şah, Hocabey, Hun, Hun Bey, Hun Han, Hunyar, İsfendiyar, İskender, Kabar, Karaca, Kubasar, Kutlu Şah, Külâh Bey, Macar, Marmara, Melik, Mir Ali, Mirhan, Nazar, Nur Aziz, Nurhan, Pir Aziz, Pir Tercan, Rüzgar, Sancak, Sargis, Sergis, Süvar, Şah Arslan, Şah Aziz, Şah Emir, Şah Kabar, Şah Macar, Şah Melik, Şahin, Şahkulu, Şahsuvar, Şehrbey, Şehriyar, Şehsuvar, Şehvar Şah, Şir Aziz, Şirin, Taş Hun, Tatar, Tatarhan, Tatos, Timur, Tercan, Toros, Tugi, Turalı, Turan, Yakub, Yar Aziz ve Yaşar gibi Türk veya Türklerin yaygın olarak kullandığı isimleri taşıyan gayrimüslimler bulunmaktadır¹⁵¹.

Tablo 3.4 Hemşin Kazasındaki Kıpçak, Peçenek, Hazar, Moğol Hun ve Uz Boyları

Boy Adı	Karye	Şahıslar	İsim/ Köy	Lakap/	Kavim
Kuman	Selman Kumanat		Köy		Kıpçak
Kubasar ¹⁵²	Cimil	Hemzar v. Kubasar	İsim		
	Varoş	Kubasar v. Ayas	İsim		
	Tab	Kubasar b. Kabar	İsim		
	Kağandan	Kubasar v. Arakin	İsim		
Tolaniç ¹⁵³	Tolaniç		Köy		
Sergis/Sargis	Cimil	Sergis v. Vanid, Sergis v. Andris	İsim		
	Varoş	Sergis v. Asador	İsim		
	Çat	Sergis v. Şehsuvar, Emirvaş v. Sergis	İsim		
	Masahor	Şehrin v. Sergis, Miran v. Sergis, Şehriyar v. Sergis	İsim		
	Çutnis	Sergis v. Şah Emir, David v. Sergis	İsim		
	Balahor	Osarar v. Sergis	İsim		

¹⁵⁰ Ayvad oğlu Kemal'in çocukları Adom ve Agop, Ayvad oğlu Mandros oğlu Emir Bey oğlu Emirgan'ın çocukları Ebranos ve Rüzgar, David oğlu Yoseb'in çocukları Ebu Tahir ve Haçator, Arhas oğlu Şirin'in çocukları Kırkor ve Balaban, Laçin oğlu Arin'in çocukları Bahtiyar ve Hiron, Ferman'ın oğulları Keremeddin, Sargis ve Kokas, Muradca'nın oğulları Asdor ve Eyne Bekir, Kırkor oğlu Kemal'in çocukları Şah Kabar ve Kefi(?), Gül Emir oğlu Manök'ün çocukları Gül Aziz ve Armiye(?), Ketögün'ün(?) oğulları Emirzade ve Aslan onun oğlu Emirhan, Emir Cihan oğlu İstebanos'un oğlu Mir Ali, Arakin'in oğulları Ketosdor, Hranid ve Turalı, Haçarar'ın oğulları Şahsuvar, Şahkulu, Şahbaron, İstebanos ve Sergis, Gorgi oğlu Karanid'in çocukları Gorgi ve Ali, Asfasadar oğlu Azad'ın çocukları Arakin, Aslan Bey ve Asfasadar vd.

¹⁵¹ BOA, *TT.d.*, nr. 442, s. 149-172; Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 215.

¹⁵² Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 198.

¹⁵³ Hanefi Bostan, *Rize'nin Sosyal Tarihi*, s. 204.

	Çinçiva	Avid v. Sergis, Sergis v. Mandros, Sergis v. Nuris	İsim	
	Hala	Sergis v. İstefanos, Sergis v. Kirakos	İsim	
	Küşiva	Sergis v. Ayhan, Takos v. Sergis, Sergis v. Takos, Asfasadar v. Sergis, Sergis v. Zadar	İsim	
	Melmanat	Sergis v. Mandros, Kazar v. Sergis, Sergis v. Ayhan, Sergis v. Birador, Sergis v. Cihan	İsim	
	Külar	Sergis v Cihan, Sergis v. Meras	İsim	
	Nekürit	Sergis v. Avidapir	İsim	
	Arab/Azab	Ovanis v. Sergis, Sergis v. Hazar, Sergis v. Manya	İsim	
	Aşodonis	Sergis v. Varat	İsim	
	Tizina	Sergis v. Hrapid, Doher v. Sergis, Doltyar v. Sergis, Dolinar v. Sergis	İsim	
	İncürlük	Sergis v. Azad, Zadar v. Sergis, Doltyar v. Sergis, Sergis v. Kirkor	İsim	
Tatos	Elovid	Tatos v. David	İsim	Peçenek
	Cimil	Marki v. Tatos	İsim	
	Çat	Tatos v. Asman	İsim	
	Selman Kumanat	Tatos v. Şari, Tatos v. Sadal	İsim	
	Tolaniç	Tatos v. Emirbey	İsim	
	Çinçiva	Tatos v. Agop	İsim	
	Çoço	Tatos v. Şirman	İsim	
	Külar	Tatos v. Emirbey	İsim	
Varoş ¹⁵⁴	Varoş		Köy	
Hazar	Mollaheys/Molahiş	Hazaros v. Arakin	İsim	
	Elovid	Hazaros v. Kılar	İsim	
	Hunvali	Hazar v. Tordon	İsim	
	Arab/Azab	Sergis v. Hazar	İsim	
Kabar	Makri	Kabar v. Toratin		Hazar
	Cimil	Kabar v. Aslan, Kabar v. Kirkor, Şah Kabar v. Kemal	İsim	
	Tab	Kabar v. Şenostar	İsim	
	Hunvali	Kabar v. Haçar, Kabar v. Gorgi	İsim	
	Çutnis	Kabar v. Azosar	İsim	
	Hahunç	Şahin v. Kabar, Nur Aziz v. Kabar	İsim	
	Hala	Anderyas v. Kabar, Kabar v. Miron	İsim	
	Melmanat	Kabar v. Emir Aziz, Kabar v. Cafer	İsim	
	Zogay	Donik v. Kabar	İsim	
	Aşondonis	Kabar v. Monis	İsim	
Babik	Hunvali	Emir Cihan v. Babik, Babik v. Şagavod, Babik v. Şirman, Babik v. Vasin	İsim	Moğol
	Çutnis	Babik v. Emir Melik	İsim	
	Kağandan	Babik v. Marmara	İsim	
	Balahor	Babik v. Murad	İsim	
	Nekürit	Babik v. Vaterlo	İsim	

¹⁵⁴ Güven Güvelioğlu vd., *Rize Hemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri*, s.56.

	Tizina	Babik v. Doher	İsim	
	İncürlük	Babik v. Çimpek	İsim	
Hun	Hunvali ¹⁵⁵		Köy	Hun
	Hunvali	Hunik v. Çotan	İsim	
	Cimil	Hunyar v. Mandoros	İsim	
	Varoş	Hunyar v. Kirakos	İsim	
	Tab	Emirvat v. Hunik	İsim	
	Çutnis	Hunsar v. İstepanos	İsim	
	Çinçiva	Hunyar v. Kirkor	İsim	
	Hala	Hunik v. Berberid	İsim	
	Melmanat	Hun Han v. Zadar, Hunyar v. Hazar	İsim	
	Çoço	Hun Han v. Şirman	İsim	
	Külar	Şehriyaron v. Hunyar	İsim	
	Arab/Azab	Hunik v. Sergis	İsim	
	Zogay	Hunyar v. Kirkor, Taşhun v. Kirkor	İsim	
	Aşodonis	Hunyar v. Kirkor	İsim	
Mak ¹⁵⁶	Makri		Köy	Uz/Oğuz

¹⁵⁵ Güven Güvelioğlu vd., *Rize Hemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri*, s. 56.

¹⁵⁶ Güven Güvelioğlu vd., *Rize Hemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri*, s. 56.

SONUÇ

1564 yılında Atina, Arhavi ve Hemşin kazalarında önemli ölçüde bir nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır. Atina kazası yerleşim yerleri bakımından Arhavi'den daha az iskân birimine sahip olsa da nüfus olarak Arhavi ve Hemşin'den daha kalabalık bir nüfusa sahiptir. Atina kazasında 15.120, Arhavi kazasında 12.964 ve Hemşin kazasında 5.933 kişi deftere kaydedilmiştir. Nüfusun çoğunluğu Atina kazasında Müslümanlardan, Arhavi ve Hemşin'de ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Önceki tahrirlerle karşılaştığımızda bölgede içe ve dışa yönelik ciddi bir iskânın yürütüldüğü görülmektedir.

Atina ve Arhavi kazalarında önemli miktarda hububat ve meyve üretiminin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bölgede darı ve buğday tarımı yapılmakta ve ceviz, üzüm ve çeşitli meyveler yetiştirilmekteydi. Üzümden şıra üretilmekte ve bir endüstri bitkisi olarak kendir üretimi yapılmaktaydı. Şıra üretimi hariç hububat ve meyve üretiminin Atina kazasında Arhavi'den daha fazla olduğu görülmektedir. Buna mukabil Hemşin'de arazi koşulları sebebiyle ziraî üretim yapılamamaktaydı. Bölgede çok sayıda değirmen ve fırın işletmeleri bulunmaktaydı.

Bölgede tarımın yanında hayvancılık da kendini önemli ölçüde göstermektedir. Atina ve Arhavi'de koyun ve domuz besiciliğinin yanı sıra arıcılık, Hemşin'de ise büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık ile arıcılık yapılmaktaydı. Üç kazada da az da olsa avcı kuşu olarak doğan beslenmekteydi. Bölge halkının geçimini genel olarak tarım ve hayvancılık yaparak sağladığı anlaşılmaktadır. Atina kazası tarımda öne çıkarken Arhavi ve Hemşin kazaları hayvancılıkta ön plandadır.

Mukataa kayıtlarından bölgede büyük çaplı olmasa da belirli bir ticaret hacminin olduğu anlaşılmaktadır. Bu minvalde özellikle Gönve iskelesinin bölge ticareti için önemli bir merkez olduğu görülmektedir. İskele ve dalyan gelirlerinden anlaşıldığı üzere Çoruh ve Fırtına nehirlerinde az da olsa balıkçılık ve sandalcılık yapılmaktaydı.

Askeri düzenlemeler kapsamında tekfura, manastıra ve bazı şahıslara ait bazı bağlar, meyve ve ceviz ağaçları padişah emriyle timara tahvil edilmiştir. İncelediğimiz defter, timar kayıtlarını ihtiva etmediği için timarlı sipâhiler ve kale görevlileri gibi askerî zümreye dair bilgiler yer almamaktadır. Yalnızca burada toprak tasarruf eden miralay, sipâhi, sipâhizâde, yeniçeri, çavuş, kethüda, mustahfiz, topçu, dizdar ve azeb gibi kimi askerî görevliler ile demirci, doğancı, boyacı ve neccar gibi birkaç meslek grubuna tesadüf edilmiştir. Askeri zümre içerisinde değerlendirebileceğimiz Atina kazasındaki derbentçiler ve Arhavi kazasındaki martoloslar bulunmaktadır. Ancak bunların bu tarihte muaf olmadıkları anlaşılmaktadır.

Bölgede Kıpçak, Peçenek, Hazar, Uz (Oğuz), Hun Türkleri ve Moğol boyları ile ilişkilendirilen lakap, kişi ve yer adları tespit edilmiştir. Bunlar bölgenin etnik yapısının ortaya koyulması bakımından önem arz etmektedir. Nitekim bu hususta farklı görüşler mevcuttur. Heath Lowry'nin bu konuda tartışmalara yol açan, bölge halkının büyük bir kısmının Rum, Ermeni ve Frank asıllı olup sonradan İslamlaşarak Türkleştikleri iddiası Hanefi Bostan tarafından tahrir defterlerindeki kayıtlar incelenerek çürütülmüştür. Hanefi Bostan'ın tespitlerine göre buradaki ihtida ederek Müslüman olanların çoğunluğu fetihten önce de bu bölgede yaşayan Kıpçak, Peçenek, Hazar ve Bulgarlar gibi Hıristiyan Türklerdir. İncelediğimiz defterde zikredilen Türk boylarıyla ilişkilendirdiğimiz çok sayıda Müslim ve gayrimüslim şahıs tespit edilmiştir. Elde ettiğimiz bulgular, Hanefi Bostan'ın tespitlerini destekler niteliktedir. Defterde daha farklı boy adlarının da tespit edilmesi mümkün olup araştırmaya açıktır.

Bölgenin fethinden yaklaşık yüz yıl sonra düzenlenmiş olan bu defter Atina, Arhavi ve Hemşin kazalarının sosyal, iktisadî ve etnik yapıları hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Tezimizde ilgili kazaların 1564 tarihindeki nüfusları, etnik ve iktisadî yapıları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu tezin bölge tarihine dair şimdiye kadar yapılan çalışmalara tamamlayıcı katkılar sağlaması, bundan sonra yapılacak olan çalışmalar için de gerekli verileri sağlayarak literatüre katkıda bulunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

1-) Arşiv Vesikaları

1.a) Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA)

Tapu Tahrir Defterleri (=TT.d), nr. 442; nr. 288.

1.b) Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (=TK.GM)

Tahrir Defterleri (=TD), nr. 31.

2-) Kaynak Eserler ve Araştırmalar

AYDIN, Kenan, *Arhavi Kazası'nda İskân ve Nüfus (1486-1583)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.

BARCAN, Ömer Lütfi, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar*, İstanbul 1945.

_____, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1953), s. 11-12.

BİLGİN, Mehmet, *Doğu Karadeniz (Tarih-Kültür-İnsan)*, İstanbul 2010.

BOSTAN, Mehmet Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002.

_____, *Rize'nin Sosyal Tarihi (Fetihten 18. Yüzyıla)*, Ankara 2020.

_____, "XV.-XVII. Yüzyıllarda Harşit Vadisi'nde İktisadî Hayat", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 38 (2018), s. 6-62.

ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/5 (1947), s. 491-505.

GEDİKLİ, Yusuf, "Hazar Kavim ve Devlet Adı; Kabar Kabile, Kadar, Kasar Boy Adlarının Köken ve Anlamları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 127 (2021), s. 169-170.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Hane Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, 32 (1979), s. 132-148.

GÜÇER, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.

GÜVELİOĞLU, İshak Güven, Murat Ümit Hiçyılmaz, Mustafa Gürdal, *Rize Hemşin İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri*, İstanbul 2011.

İNALCIK, Halil, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, *Bellekten*, XXIII/92 (1959), s. 587-605.

KILDIROĞLU, Mehmet, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, Ankara 2022.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara 1992.

LOWRY, Heath W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, çev. Demet Lowry-Heath W. Lowry İstanbul 2010.

ÖZEL, Haşim, *Kıpçak Uruk ve Boyları*, Ankara 2020.

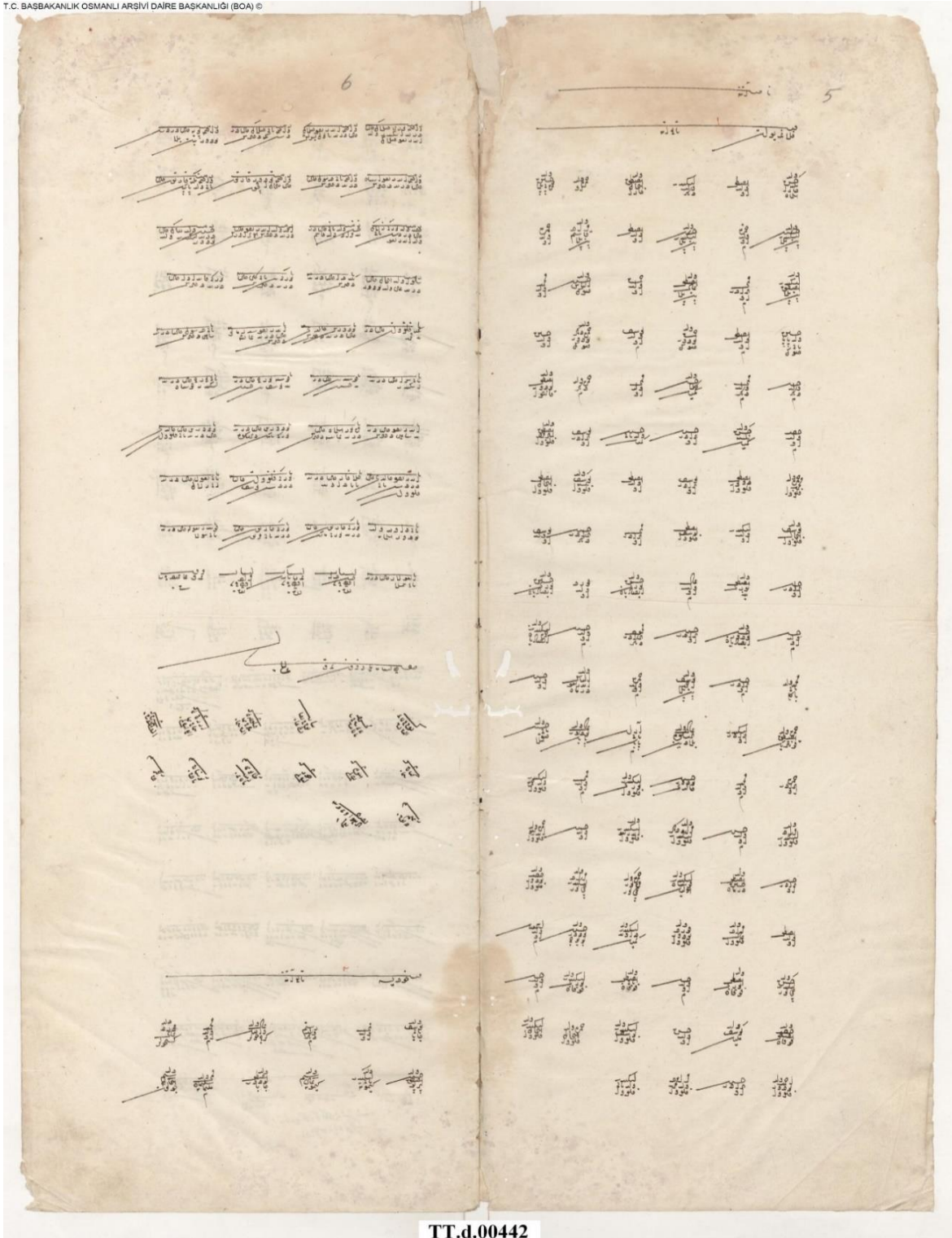
SÜMER, Faruk, *Anadolu'da Moğollar*, Ankara 2022.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985.

EKLER

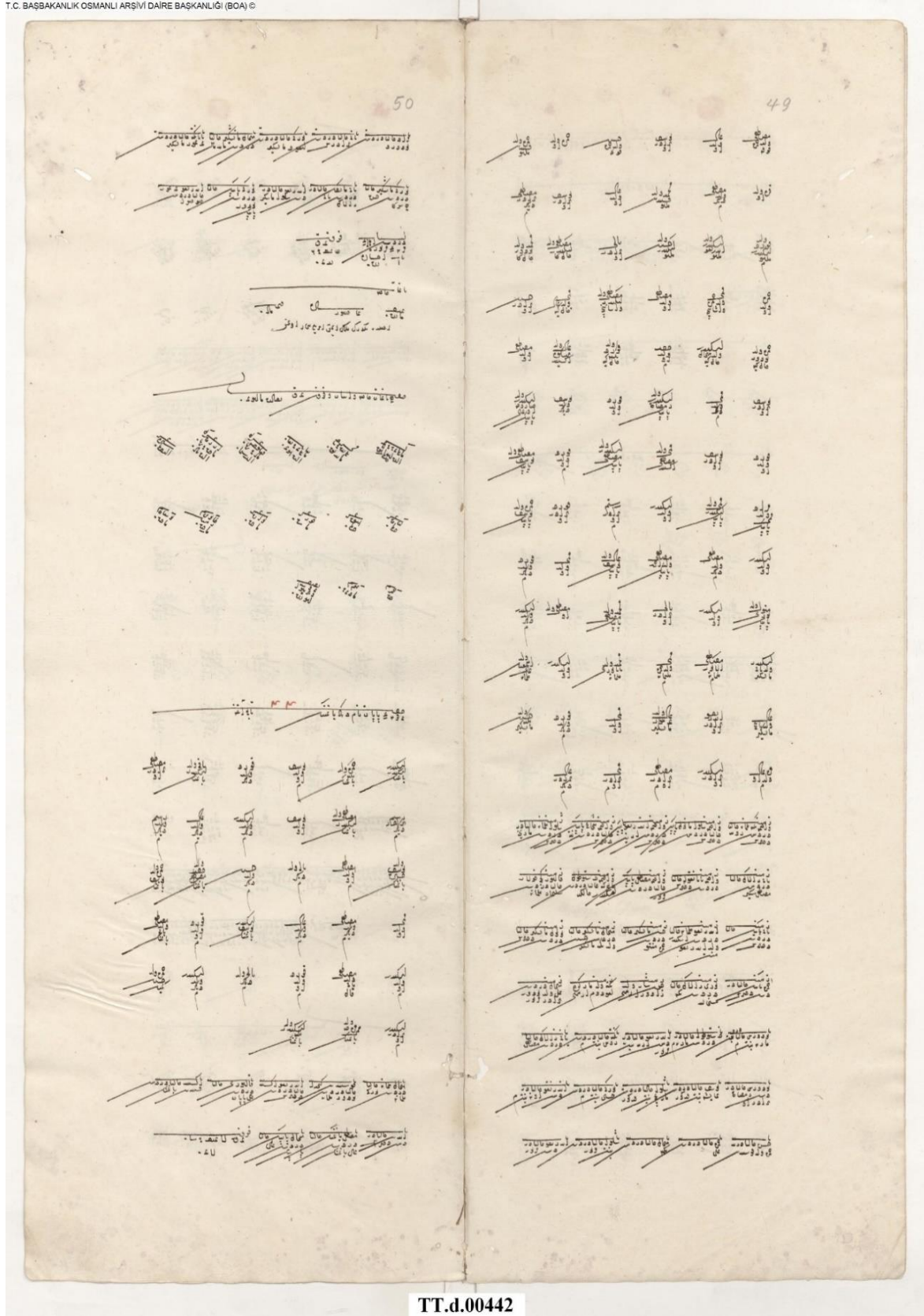
Ek-1: 442 Numaralı Tahrir Defterinin İlk Sayfası

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

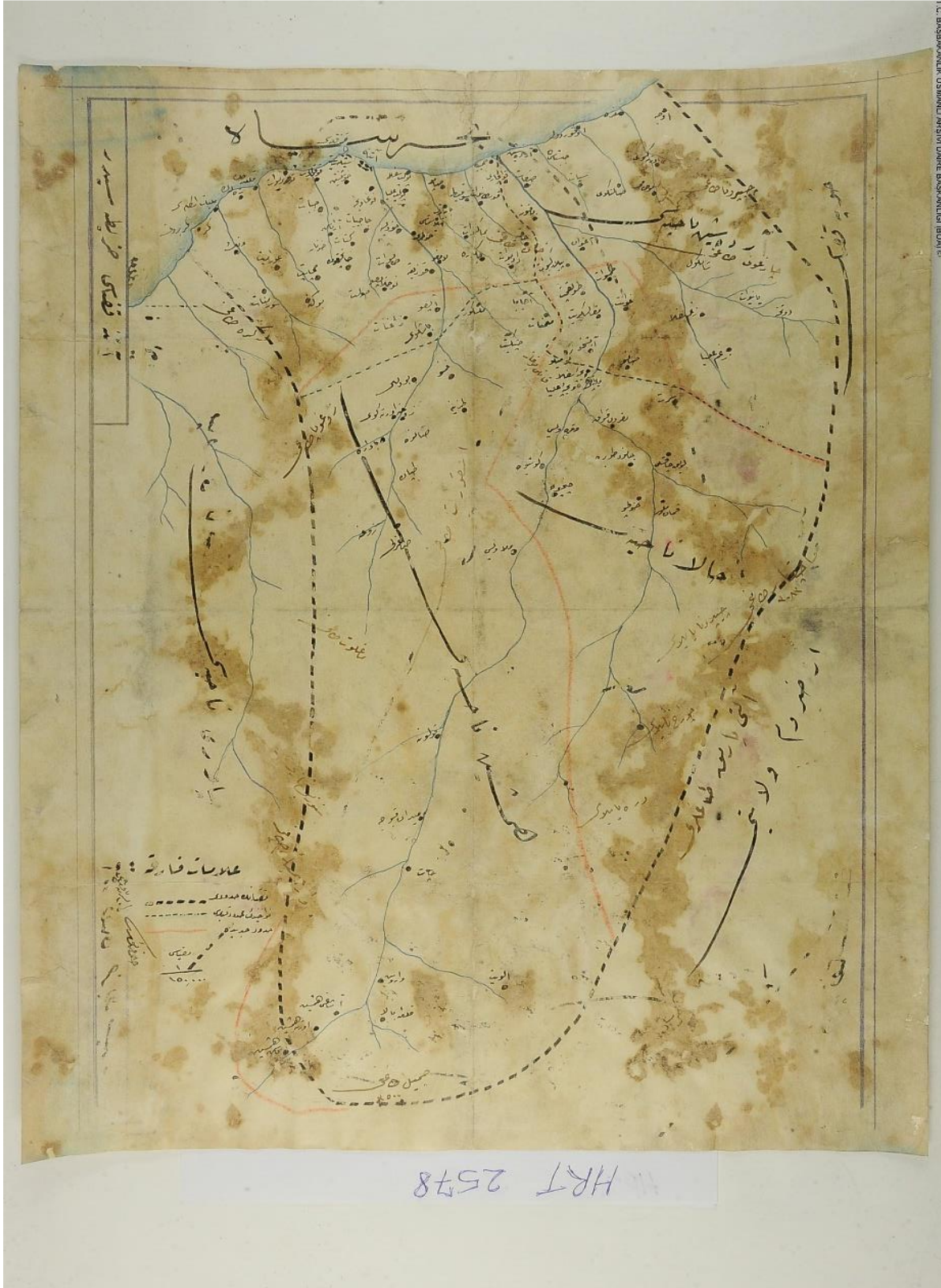
Ek-3: Atina Kazasına Tâbi Papat Köyündeki Babik Lakaplı Aileler

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

TT.d.00442

Ek-5: Atina Kazası Sınırlarını Gösteren Harita

Kaynak: BOA, HRT.h, nr. 2578.